

Sijaishuollon rajoitustoimenpiteet ammattillisina käytäntöinä ja kokemuksina

**Sijaishuollon rajoitustoimenpiteet
ammattillisina käytäntöinä ja kokemuksina**

Susanna Helavirta, Sari Halttunen & Riitta Laakso (toim.)

Sijaishuollon rajoitustoimenpiteet ammattillisina käytäntöinä ja kokemuksina

Sarja B. Tutkimusraportit ja kokoomateokset 12/2021

© Lapin ammattikorkeakoulu ja tekijät

ISBN 978-952-316-402-4 (nid.)
ISSN 2489-2629 (painettu)
ISBN 978-952-316-403-1 (pdf)
ISSN 2489-2637 (verkkojulkaisu)

Lapin ammattikorkeakoulun julkaisuja
Sarja B. Tutkimusraportit ja
kokoomateokset 12/2021

Toimittajat: Susanna Helavirta,
Sari Halttunen & Riitta Laakso
Kansikuva: iStock, Tunatura
Taitto: Lapin AMK, viestintä

Lapin ammattikorkeakoulu
Jokiväylä 11 C
96300 Rovaniemi

Puh. 020 798 6000
www.lapinamk.fi/julkaisut

Lapin ammattikorkeakoulu ja Lapin yliopisto
muodostavat yhdessä Lapin korkeakoulukonsernin.

Tämä teos on lisensoitu
Creative Commons
Nimeä 4.0 Kansainvälinen
-käyttöluvallalla.

Sisällys

Riitta Laakso, Susanna Helavirta & Sari Halttunen

Johdanto 7

I RAJOITUSTOIMENPITEIDEN OIKEUDELLISET EHDOT JA JÄLKIKÄTEINEN OIKEUSTURVA

Jaana Tervo

Rajoitusten lainsäädäntökehys. 21

Laura Kalliomaa-Puha, Virve Toivonen & Tarja Pösö

Miten korjaavat liikkeet tehdään?

Jälkikäteinen oikeusturva rajoitustoimenpiteissä 43

II RAJOITUSTOIMENPITEET AMMATILLISINA KÄYTÄNTÖINÄ

Susanna Helavirta

Rajoitustoimenpiteet sijaishuollon arjessa ja
ammattilaisten kokemana 63

Noora Aarnio

Sosiaalityöntekijän ja lastensuojelulaitoksen työntekijän
yhteistyö rajoitustoimenpiteen tarpeen arvioinnissa 81

III RAJOITUSTOIMENPITEET NUORTEN JA VANHEMPIEN KOKEMUKSISSA

Maiju Tolonen

Kokemukset ja näkemykset rajoitustoimenpiteistä
kolmen nuoren silmin 101

Sari Halttunen

Huoltajan kokemuksia rajoitustoimenpiteistä
sijaishuollon arjessa – kahden äidin tarina. 115

IV KASVATUKSEN JA RAJOITUSTOIMENPITEIDEN RAJAPINNOILLA

Maritta Törrönen

Vastavuoroinen yhteisöllisyys ja holistinen hyvinvointi . . . 129

Riitta Laakso

Kasvatus ja rajoittaminen lastensuojelulaitoksessa . . . 143

Susanna Helavirta, Sari Halttunen & Riitta Laakso

Epilogi 159

Kirjoittajien esittely 161

Johdanto

OPPIKIRJAN TARPEESTA JA NÄKÖKULMASTA

Lasten ja nuorten rajoittaminen, käyttäytymisen kontrollointi ja puuttuminen lasten ei-toivottuun käyttäytymiseen ovat koko laitostyön historian ajan olleet osa lastensuojelun laitostyöntekijöiden ammatillista työtä (ks. esim. Hoikkala 2020). Laitoksen työntekijöiden tehtävänä on huolehtia lasten ja nuorten arkisesta huolenpidosta, kasvatuksesta ja hoidosta mutta myös suojata lapsia ja nuoria niin, etteivät he omalla käytöksellään aiheuta vaaraa itselleen tai muille.

Lastensuojelun laitostyössä voidaan joutua tilanteisiin, jossa lasten ja nuorten hyvinvoinnin turvaamiseksi tarvitaan lapsen rajoittamista ja suojaamista joko häneltä itseltään tai toisten vahingoittamiselta. Kun lapsi tai nuori käyttäytyy aggressiivisesti ja vahingoittamistarkoituksessa, kun lapsen tai nuoren toimintaa ohjaa päihderiippuvuus tai kun lapsi tai nuori pyrkii fyysisesti vahingoittamaan itseään, on työntekijöiden puututtava tilanteeseen – viime sijassa rajoitustoimenpiteitä käyttämällä.

Lainsäädännön tasolla on tunnustettu ja tunnustettu tämä sijaishuollossa tehtävän työn erityisyys sikäli, että lastensuojelulaissa määritellään rajoitustoimenpiteistä ja niiden käytön edellytyksistä. Rajoitustoimenpiteet voidaan täten ymmärtää ammatillisille annettuina työvälineinä, lainsäädännön määritteleminä toimina, joilla voidaan puuttua sijaishuollossa kohdattaviin vaativiin tilanteisiin. Ne eivät ole kuitenkaan mitä tahansa työvälineitä, sillä niillä puututaan merkittävällä tavalla lasten, nuorten ja vanhempien perus- ja ihmisoikeuksiin. Rajoitustoimenpiteisiin liittyy vahva lainsäädännöllisen ymmärryksen vaade: tietoisuus siitä, missä tilanteissa ja millä edellytyksillä rajoitustoimenpiteitä voidaan käyttää. Tätä näkökulmaa on avattu useissa vastailmestyneissä oikeustieteilijöiden julkaisuissa (esim. Saastamoinen & Saraste 2020, Rätty 2019).

Yhteiskuntatieteellisen tutkimustiedon, käytännön toimijoiden kokemusten ja eduskunnan oikeusasiamiehen tarkastushavaintojen ja -ratkaisujen perusteella voidaan tunnistaa, että oikeudellisen ymmärryksen ja ajattelun rinnalla tarvitaan myös rajoitustoimenpiteiden ammatillisiin käytäntöihin, arkeen ja kokemuksiin liittyvää ymmärrystä. Tätä tarvetta oppikirjalla pyritään täyttämään.

Oppikirjan kantavana lähtökohtana on rajoitustoimenpiteiden moninäkökulmainen tarkastelu. Teoksen tavoitteena on valottaa rajoitustoimenpiteisiin liittyvien oikeudellisten lähtökohtaymmärrysten rinnalla myös kokemusten ja käytäntöjen moninaisuutta. Moninaisuus tarkoittaa tässä yhteydessä eri toimijoiden näkemysten esille

tuomista. Teoksen painotus on eri osapuolten kokemuksissa ja rajoitustoimenpiteiden käytännön toteutuksessa

Teoksessa käytetään rajoitustoimenpiteen käsitettä laajemmin kuin lastensuojelulaissa (417/2007), jossa tehdään ero rajoitus-käsitteen ja rajoitustoimenpide-käsitteen välillä.¹ Näin siksi, että ero lain määrittelemien rajoitusten ja muiden sijaishuollossa toteutettavien rajoitusten, sääntöjen ja kasvatuksellisten seuraamusten välillä olisi selkeä. Tässä teoksessa rajoitustoimenpiteillä tarkoitetaan laissa määriteltyjä toimia, joita ovat yhteydenpidon rajoittaminen, esineiden ja aineiden haltuunotto, henkilöntarkastus, henkilönkatsastus, omaisuuden ja lähetysten tarkastaminen, lähetysten luovuttamatta jättäminen, kiinnipitäminen, liikkumisvapauden rajoittaminen, eristäminen sekä erityinen huolenpito. Rajoitustoimenpiteitä voidaan kohdistaa vain sijaishuollossa olevaan lapseen. Merkittävä osa rajoitustoimenpiteistä koskettaa lastensuojelulaitoksia (laitosluvalla toimivia sijaishuoltoyksiköitä), sillä perhehoidossa ainoastaan yhteydenpidon rajoittaminen on mahdollista. Siksi myös tässä teoksessa keskiössä ovat lastensuojelulaitoksissa toteutettavat rajoitustoimenpiteet ja niihin liittyvät kysymykset.

Aiheen käsittelyn tarpeellisuudesta kertovat lukuisat keskustelut, joita kirjan toimittajina olemme käyneet eri yhteyksissä sosionomiopiskelijoiden, laitostyön ammattilaisten ja sijoitettujen lasten ja nuorten kanssa. Rajoitustoimenpiteiden käytössä ja lainsäädännön toteuttamisessa on havaittavissa monia eri tavalla painottuvia näkökulmia ja jännitteitä.

Oppikirjan tarpeellisuutta korostaa myös se, että rajoitustoimenpiteisiin ja niiden käyttöön liittyy edelleen epäkohtia ja väärinkäytöksiä, joista ylemmät laillisuusvalvojat ovat huomauttaneet lastensuojelulaitoksia. Tarkastuskäynneillä on tullut esille muun muassa rajoitustoimenpiteiden päätöksentekoon ja kirjaamiseen liittyviä puutteita, rajoitustoimenpiteiden käyttämistä lainvastaisesti rangaistuksina ja laitoksen kaikkia lapsia ja nuoria koskevinä sääntöinä (eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen tarkastuskertomukset EOAK 883/2020, EOAK5930/2019, EOAK5916/2019, EOAK5377/2018 ja EOAK4099/2018.)

Aiheen ajankohtaisuudesta kertovat lainsäädännön tasolla tehdyt ja tekeillä olevat uudistukset. Vuoden 2020 alusta tuli voimaan lastensuojelulain uudistuksia, joiden tarkoituksena on ollut selkiyttää rajoitustoimenpiteiden käyttöä. Keväällä 2019 sosiaali- ja terveystyöministeriö asetti lastensuojelun vaativan sijaishuollon uudistamiseen keskittyvän työryhmän. Sen yhtenä tehtävänä on ollut selvittää rajoitustoimenpiteiden tarkoitus, tavoitteet ja muutostarpeet lastensuojelulaissa (Lastensuojelun vaativan sijaishuollon uudistamistyöryhmän loppuraportti 2020).

1. Lastensuojelulaissa käytetään rajoitukset- ja rajoitustoimenpiteet-käsitteitä. Rajoitukset-käsite on laissa yläkäsite, joka sisältää yhteydenpidon rajoittamisen. Rajoitustoimenpide-käsitteen alle luetaan esineiden ja aineiden haltuunotto, henkilöntarkastus, henkilönkatsastus, omaisuuden ja lähetysten tarkastaminen, lähetysten luovuttamatta jättäminen, kiinnipitäminen, liikkumisvapauden rajoittaminen, eristäminen ja erityinen huolenpito. Tällä erottelulla on laissa haluttu korostaa sitä, että perhehoidossa on mahdollista vain yhteydenpidon rajoittaminen.

Rajoitustoimenpiteet puhututtavat lapsia ja nuoria, joihin rajoitustoimenpiteitä kohdistetaan, mutta myös työntekijöitä, jotka niitä toteuttavat. Rajoitustoimenpiteet koskettavat myös lasten vanhempia ja muita läheisiä. Kokemukset ja näkemykset rajoitustoimenpiteistä ja niiden toteuttamisesta tai toteuttamatta jättämisestä vaihtelevat. Työntekijä voi tulkita tapahtuman kaoottiseksi ja rauhoittamisen vaativan kiinnipitoa, kun taas nuori voi kokea työntekijän toimet liian voimakkaita, jopa väkivaltaiseksi. Voi myös olla niin, että nuori tai nuoren vanhempi kokee laitoksen toimintakulttuurin liian sallivaksi ja mahdollistavan näin nuoren päihteiden käytön. Sen hahmottaminen, milloin on kyse laitoksen säännöistä, kasvatuksellisista seuraamuksista tai rajoitustoimenpiteistä, ei aina ole selvää – ei lapsille tai nuorille, ei vanhemmille, eikä aina edes laitoksen työntekijöille. Näin on siitä huolimatta, että lainsäädännössä tätä rajaa on pyritty selkiyttämään.

Keskeisenä ja oppikirjan läpileikkaavana lähtökohtaymmärryksenä on se, että sijaishuolto on julkisen järjestelmän ja henkilökohtaisen elämän yhteen kietoutumista. Se on ammatillisesti erityinen ja vaativa julkinen työalue, ja samalla se on osa monen lapsen, nuoren, vanhemman ja huoltajan henkilökohtaista elämää. Julkisen ja henkilökohtaisen yhteen kietoutumisen ohella rajoitustoimenpiteiden toteuttamisessa on kyse julkisen ja yksityisen välisestä jännitteestä. Yhteiskunnassa pakkokeinojen käyttö on rajattu pääsääntöisesti julkiselle vallalle, mutta lastensuojelussa rajoitustoimia toteutetaan useimmiten yksityisten ylläpitämissä laitoksissa.

RAJOITUSTOIMENPITEISTÄ

Rajoitustoimenpiteistä tiedetään tutkimusten pohjalta niukasti, missä määrin rajoitustoimenpiteitä käytetään, millaisia ammatillisia käytäntöjä niihin liittyy ja millaisia kokemuksia eri toimijoilla ja osallisilla rajoitustoimenpiteistä on. Nämä ovat kysymyksiä, joista on vain pistemäistä tietoa. Hanna Tarkkinen ja Hannele Forsberg (2013) selvittivät rajoitustoimenpiteiden käyttöä rajoitustoimenpiteistä laadituista asiakirjoista. Aineisto koostuu Pohjois-Suomen aluehallintoviraston alueella sijaitsevien yksityisten lastensuojelulaitosten vuonna 2010 tekemistä rajoitustoimenpiteistä (reilut 600 päätöstä 56 laitoksesta). Yleisin käytetty rajoitustoimenpide oli omaisuuden ja lähetysten tarkastus (126), toiseksi yleisin kiinnipito (119). Henkilönkatsastuksia oli tehty 99, liikkumisvapauden rajoittamispäätöksiä 88 ja henkilöntarkastuksia 72. Näitä harvemmin oli tapahtunut lapsen tai nuoren eristämistä (44), yhteydenpidon rajoittamista (33), aineiden ja esineiden haltuunottoa (22). Kyseisen aineiston perusteella erityistä huolenpitoa ei käytetty yhdenkään lapsen tai nuoren kohdalla. Lukuihin on kuitenkin suhtauduttava kriittisesti, sillä kaikista rajoitustoimenpiteistä ei välttämättä vaadita kirjausta, eikä kirjauksia aina tehdä. Yleisimpiä tilanteita, joissa rajoitustoimenpiteitä käytettiin, olivat lapsen ja nuoren karkaaminen sekä päihteiden käyttöön ja tupakanpoltoon liittyvät tilanteet. (Tarkkinen & Forsberg 2013, 663.)

Valvira (2013) selvitti itsemääräämisoikeuden toteuttamista ympärivuorokautista hoitoa toteuttavissa sosiaalihuollon yksiköissä. Mukana aineistossa on kyselyllä saadut

tiedot 85 lastensuojeluyksiköstä. Yleisimmin käytössä olleiksi rajoitustoimenpiteiksi ilmoitettiin liikkumisvapauden rajoittaminen (22 %), huumetestit (14 %) ja fyysinen kiinnipitäminen (11 %). Selvitys johti joidenkin yksiköiden osalta lisäselvityspyyntöihin rajoitustoimenpiteiden käytössä havaittujen epäkohtien vuoksi. Puutteita oli myös henkilökunnan ohjauksessa. Selvityksessä tuli esille yksiköitä, joissa henkilökunnalle ei ollut laadittu lainkaan ohjeistusta rajoitustoimenpiteiden käytöstä, vaikka rajoitustoimenpiteitä oli kuluneen vuoden aikana käytetty viikoittain tai kuukausittain. (Valvira 2013, 20–22.)

Maarit Valkosen & Timo Pasasen (2012) tutkimus intensiivihoidosta ja sen aikana toteutetuista rajoitustoimenpiteistä on yksi harvoista rajoitustoimenpiteisiin liittyviä kokemuksia kartoittavista tutkimuksista. Nuorten kokemukset rajoitustoimenpiteistä vaihtelivat tilanteen ja ajankohdan mukaan. Ajallisen etäisyyden päästä rajoitustoimille löytyi usein ymmärrystä. Nuoret kertoivat esimerkiksi kiinnipitämisen tunteen ikävältä ja turhalta, mutta näkivät sen myöhemmin tarpeelliseksi hoitomenetelmäksi. Nuoret pitivät tärkeänä sitä, että aikuiset olivat vaaratilanteissa pitäneet kiinni ja turvanneet sen, ettei nuori päässyt satuttamaan muita ihmisiä.

Tutkimuksessa (Kekoni, Kitinoja & Pösö 2008), jossa tarkasteltiin sekä nuorten että ammattilaisten kokemuksia erityisestä huolenpidosta, tulee esille sama ilmiö. Erityisen huolenpidon jaksolla olevat nuoret kokivat rajoitustoimenpiteet kontrolloivina, mutta jakson päättäneet nuoret kuvasivat kyseistä aikaa pysähtymisenä ja rauhoittumisena. Tutkimuksissa (Laakso 2019, Hoikkala 2014, Pekkarinen 2017) tulee esille myös tilanteita, joissa lapset ja nuoret ovat kokeneet rajoitustoimenpiteet pelottavina ja/tai fyysisenä väkivaltana. Ne ovat olleet tapahtumia, joissa aikuisen kerrotaan menettäneen totaalisesti malttinsa. Ne ovat myös tapahtumia, joita yhdenkään nuoren ei pitäisi kohdata lastensuojelussa.

Rajoitustoimenpiteiden toteuttamisessa ja lain soveltamisessa on kyse ammatillisesti haastavasta päätöksestä. On kyse konkreettisista, tilannekohtaisista ja usein yllättäen työntekijän eteen tulevista päätöksistä, kuten puhelimen pois ottamisesta, kehotuksesta mennä huoneeseen rauhoittumaan, päihtyneeltä vaikuttavan nuoren tavaroiden tarkastamisesta ja puhalluttamisesta, nuorten riitelyn väliin menemisestä sekä nuoren kiinnipitämisestä. Tilanteet eivät ole yksinkertaisia vaan vaativat työntekijältä useaan suuntaan tapahtuvaa reflektointia. Työntekijän on pohdittava muun muassa sitä, mikä on mahdollista, luvallista ja millä edellytyksin, mitä muita toimintatapoja tilanteessa on ja mitä seurauksia rajoitustoimenpiteestä on.

LASTENSUOJELUN LAITOSTYÖSTÄ

Rajoitustoimenpiteet ovat osa lastensuojelulaitoksissa tehtävää työtä, mutta vain osa ammatillisesti haastavaa ja moniulotteista työskentelyä lasten ja nuorten kanssa. Lastensuojelulaitoksessa tehtävän ammatillisen työn käsitteellinen määrittely on Suomessa edelleen niukkaa ja työn sisältöjen avaaminen on ongelmallista työntekijöillekin. Usein työstä puhutaan hoito- tai kasvatustyönä, huolenpitotyönä tai terapeutti-sena työnä. Riitta Laakso (2009) käyttää kotitapaisuuden käsitettä luonnehtiessaan

lastensuojelun laitostyötä. Näin siksi, että työntekijät huolehtivat samankaltaisista arjen rutiineista ja lasten huolenpidosta, jotka ajatellaan yleensä lapsen vanhempien tehtäviksi, sekä välittävät samalla lapselle ja nuorelle kanssakäymisen sekä yhteiselämän tapoja ja normeja. Laitostyössä tasapainoillaan arkisten rutiinien hoitamisen ja lasten erityisongelmiin vastaamisen välillä (Timonen-Kallio 2019, Laakso 2009).

Lastensuojelulaitokset eroavat painoituksiltaan toisistaan. Kun työtä tehdään koulukodin erityisen huolenpidon osastolla, voi olettaa työn sisällön eroavan työstä, jota tehdään laitoksessa, jossa keskitytään traumatisoituneiden alakouluikäisten lasten kanssa työskentelyyn. Rajoitustoimenpiteitä voidaan toteuttaa työorientaatioiltaan ja käytännöiltään eri tavalla painottuneissa laitoksissa.

Yhteinen piirre lastensuojelun laitostyössä on se, että työtä tehdään työvuoroissa ympärivuorokautisesti lasten ja nuorten kanssa, joiden elämäntilanteen on arvioitu vaarantuneen tai vakavasti vaarantuneen heidän aikaisemmassa kasvuympäristössään. Jokainen aika määrittelee ja tarkastelee lasten ja nuorten ongelmia ja elämäntilannetta ajalle tyypillisestä näkökulmasta ja ymmärryksestä käsin. Enää emme määrittele huostaanotettuja lapsia turvattomiksi tai pahantapaisiksi emmekä myöskään sosiaalisesti sopeutumattomiksi. Kun nykyään puhutaan huostaanotettujen lasten ja nuorten vaikeutuneista ongelmista, sillä viitataan useimmiten lasten ja nuorten lisääntyneisiin neurologisiin ongelmiin, mielenterveysongelmiin, päihdeongelmiin ja käyttäytymisongelmiin (esim. Heino ym. 2018, Pasanen ym. 2015).

Tutkimusten pohjalta tiedämme sijoitettujen lasten elämäntilanteen eroavan merkittävästi muista samanikäisistä. HuosTa-hankkeen (Heino ym. 2016) tulokset kertovat sijoittamisen syistä ja taustoista. Selvitys piirtää kuvaa sijoitetuttujen lasten elämästä muutosten ja epävarmuuden sävyttämänä. Lasten elämässä oli tapahtunut monia muutoksia perhesuhteissa ja asuinympäristössä. Perheen taloudellinen niukkuus, vanhempien mielenterveys- ja/tai päihdeongelmat sekä kiusaamis- ja/tai väkivaltakokemukset ovat tuttuja useille sijoitetuille lapsille (Heino ym. 2016; Ikonen, Eriksson & Heino 2020). Huostaanotettujen lasten elämä ei välttämättä rauhoitu huostaanoton jälkeen, siitä kertovat useat sijaishuoltopaikan vaihdokset (Laakso 2019). Nuori voi huostassaoloaikana olla sijoitettuna kolmeen, kuuteen jopa yli kymmeneen eri sijaishuoltopaikkaan. Tullessaan lastensuojelulaitokseen ja aloittaessaan elämäänsä siellä toimivien työntekijöiden ja muiden lasten kanssa hän kantaa mukanaan, ei pelkästään lapsuudenperheensä kokemuksia, vaan myös kokemuksia aikaisemmista sijaishuoltopaikoista – mahdollisesti myös häneen kohdistuneista tai hänen todistamistaan rajoitustoimenpiteistä.

Laitoksen työntekijöillä on merkittävä vastuu lasten ja nuorten hyvinvoinnista, huostaanotolle asetettujen tavoitteiden toteutumisesta ja siitä, millaisten kokemusten kanssa nuori jatkaa elämäänsä huostaanoton jälkeen. Lastensuojelulaitoksissa työskentelee erilaisen koulutuksen saaneita työntekijöitä. Laitoksessa lasten lähikasvattajina ja ohjaajina voi työskennellä lähihoitajia, sosionomeja, sosiaalikasvattajia, mielenterveyshoitajia tai sairaanhoitajia. Yhä useammalla työntekijällä on nykyisin ammattikorkeakoulututkinto (Valvira 2019). Lisäksi laitoksessa voi olla erityistyöntekijöinä esimerkiksi psykologi, sosiaalityöntekijä ja erityisopettaja.

Lastensuojelun sijaishuollon laatua on pyritty kehittämään valtakunnallisesti muun muassa siten, että sosiaali- ja terveysministeriö julkaisi yhdessä Suomen Kuntaliiton kanssa vuonna 2019 (Malja ym. 2019) lastensuojelun laatusuosituksen, joihin sisältyy myös sijaishuollon laatusuositukset. Niissä on konkreettisesti määritelty ohjaajan, vastaavan ohjaajan, johtajan ja sosiaalityöntekijän vastuut laitostyössä lapsen sijaishuoltopaikkaa valittaessa, lapsen tullessa sijaishuoltopaikkaan, siellä olon aikana, lapsen siirtyessä pois sijaishuoltopaikasta ja sijaishuollon päättyessä.

Merkittävä muutos lastensuojelun laitospalveluissa tapahtui 2000-luvulla, kun kunnallisten ja yleishyödyllisten järjestöjen rinnalle laitospalvelujen tuottajiksi tulivat yksityiset yritykset. Yksityiset yritykset tuottavat nykyisin jo yli 90 prosenttia laitospalveluista. Viime vuosina laitospalvelut ovat keskittyneet isojen palveluntuottajien vastuulle. (Porko, Heino, Eriksson 2018, 11–19.) Siitä, millaisia seurauksia tästä on ollut lastensuojelun laitostyön toimintatapoihin ja laatuun, ei ole näyttöä.

Petta Porkon, Tarja Heinin ja Pia Erikssonin (2018) selvityksessä kartoitettiin aluehallintoviranomaisten käsityksiä yksityistymisen seurauksista. Sijaishuollon markkinoinnituksen uhkana pidettiin yrityskauppojen myötä tapahtuvaa henkilöstön vaihtuvuutta, tehokkuusvaatimusten seurauksia käytäntöihin sekä viranomaisvastuun siirtymistä sijaishuollon palveluntuottajille. Sijaishuoltoyksiköiden henkilökunnan ammatillisuuden ja osaamisen katsottiin vahvistuneen huomattavasti. Tästä huolimatta ammatillinen osaaminen herätti myös huolta. Osa yrityksistä näyttäisi aluehallintoviranomaisten mukaan panostavan korkeasti koulutettuun henkilökuntaan. On myös kuitenkin havaintoja siitä, että isojen yritysten ottaessa yksiköitä hallintaansa lähihoitajatason työntekijöiden määrä on lisääntynyt suhteessa korkeakoulutettuun. Osaamisen puute liitettiin sijaishuollon substanssiin eli lapsen oikeuksien ja sijaishuollon tarkoituksen syvällisen ymmärtämiseen, joka konkretisoitui muun muassa rajoitustoimenpiteiden käyttöön liittyvissä epäkohdissa (Porko, Heino & Eriksson 2018, 27–30.) Aluehallintoviranomaisten kokemusten perusteella ei voi kuitenkaan muodostaa selkeää käsitystä laitosten erikoistumisesta, työorientaatioista tai ammatillisista käytännöistä.

Kansainvälisessä tutkimuskeskustelussa (esimerkiksi Whittaker ym. 2015) ”therapeutic residential care” on käsite, jonka avulla pyritään kuvaamaan lastensuojelun laitostyötä uudistavaa lähestymistapaa. Terapeuttinen orientaatio sisältää useita erilaisia työotteita, menetelmiä ja toimintatapoja. Terapeuttisen orientaation taustaideana on ajatus laitostyön kehittämisestä siten, että se entistä paremmin tunnistaa sijoitettujen lasten elämäntilanteen erityisyyden ja lasten traumaattiset kokemukset. Laitostyön lähtökohtana tulisi olla lapsen ja nuoren kokemuksiin vastaaminen, niiden käsittely ja muutosten aikaan saaminen. Lapsen ja nuoren elinympäristön tulisi tarjota lapselle tukea ja suojelua sekä turvata lapsen koulunkäynnin, sosiaalisten taitojen oppimisen ja kiinnittymisen mahdollisimman normaaleihin lapsuuden instituutioihin ja yhteisöihin. Kyse on suunnitelmallisesta, kasvatuksellisesta ja kuntouttavasta toiminnasta. Terapeuttinen orientaatio korostuu myös suomalaisessa laitostyön kehittämisessä ja työn mallinnuksessa. (Timonen-Kallio, Yliruka & Närhi 2017; Whittaker ym. 2015, 24.) Terapeuttisuus ei kuitenkaan sulje pois rajoitustoimenpiteiden

käyttöä mutta asettaa haasteen niiden toteuttamistavalle. Vaikka lastensuojelulaki ei määrittele laitostyön orientaatiota, se korostaa rajoitustoimenpiteiden toteuttamisessa suojelullisia tavoitteita ja tarveperusteisuutta sekä kieltää niiden käytön rangaistuskeinona.

Terapeuttisen orientaation ohella sosiaalipedagogiseen orientaatioon pohjaavilla toimilla on havaittu saavutettavan positiivisia vaikutuksia lastensuojelun laitostyössä. Sosiaalipedagogisessa orientaatioissa korostetaan luottamuksellisen ja pedagogisen suhteen rakentamista lapseen, arkikeskeisyyttä eli sen merkityksen ymmärtämistä, mikä on sillä, että työntekijä jakaa ja elää arkea yhdessä sijoitettujen lasten kanssa. (Eronen & Laakso 2016, 22.)

Eeva Kallio-Timonen (2019) on väitöskirjassaan jäsentänyt laitostyön ammatillisuutta sosiaalipedagogisesta orientaatiosta käsin. Hän jäsentää laitostyön sisältöä hyödyntäen käsitteitä ”home-like parenting” ja ”institutional education”. ”Kotitapaisten vanhemmuuden” ja ”institutionaalisen kasvatuksen” väliseen jännitteeseen pohjautuu myös hänen esittämänsä analyysi laitostyöntekijältä vaadittavasta ammatillisesta osaamisesta. Työntekijän keskeisenä tehtävänä on rakentaa suhdetta lapseen ja turvata hänelle mahdollisimman tavallinen kasvuympäristö. Samalla työntekijältä vaaditaan osaamista vastata lapsen erityistarpeisiin. Työntekijän osaamiseen kuuluvat turvallisen kasvuympäristön ja arjen rutiinien rakentaminen lapsille, useiden erilaisten toimintatapojen, käytäntöjen ja interventioiden hyödyntäminen, lapsen osallisuuden vahvistaminen arjessa ja kiinnittymisen tukeminen laitoksen ulkopuolisiin verkostoihin, yhteistyö lapsen kanssa toimivien muiden ammattilaisten ja lapsen vanhempien kanssa sekä suhteiden reflektointi tarkastelemalla teoriaa, kontekstia ja käytäntöjä. (Timonen-Kallio 2019, 67–75.)

Vielä on liian aikaista sanoa, millainen merkitys terapeuttisella ja sosiaalipedagogisella orientaatiolla on suomalaisen lastensuojelun laitostyön kehittämisessä.

TEOKSEN SISÄLLÖN KUVAUSTA

Rajoitustoimenpiteiden moninäkökulmainen tarkastelu konkretisoituu oppikirjan sisällön jäsentämisessä. Teoksessa on neljä päälukua. Ensimmäisessä pääluvussa rajoittamistoimenpiteitä tarkastellaan lainsäädännön näkökulmasta. Toisessa pääluvussa valotetaan rajoittamistoimenpiteiden toteuttamista ammatillisina käytäntöinä, kolmannessa pääluvussa keskitytään vanhempien ja lasten kokemuksiin rajoitustoimenpiteistä. Neljännessä pääluvussa siirrytään tarkastelemaan rajoitustoimenpiteitä vastavuoroisen yhteisöllisyyden ja laitoksessa tapahtuvan kasvatuksen kautta.

Oppikirjan ensimmäinen pääluku toimii lainsäädännöllisenä orientaationa rajoitustoimenpiteiden käsittelylle. Pääluvun alussa Jaana Tervo tarkastelee lastensuojelulain mukaisten rajoitusten oikeudellista perustaa. Tekstissä keskitytään rajoitusten käytön yleisiin perusteisiin ja siihen, millä edellytyksin rajoitustoimia voidaan toteuttaa. Kyseisessä luvussa kuvataan lyhyesti eri rajoitustoimenpiteitä ja sitä, missä yhteydessä niihin voidaan turvautua. Jaana Tervo valottaa lainsäädännön pohjalta eri toimijoiden roolia ja vastuita sekä rajoitustoimenpiteisiin liittyviä menettelytapoja ja päätöksen-

tekoa. Teksti pohjautuu rajoitustoimia koskevaan lainsäädäntöön sekä eduskunnan oikeusasiamiehen rajoitustoimia koskeviin kannanottoihin. Luku tarjoaa lukijalle tiiviin lainsäädäntöön pohjautuvan tietopaketin.

Toisessa luvussa Laura Kailliomaa-Puha, Virve Toivonen ja Tarja Pösö tarkastelevat jälkikäteistä oikeusturvaa ja erityisesti jälkikäteisiä oikeusturvakeinoja rajoitustoimenpiteissä. Kyse on tilanteista, joissa osallisilla on rajoitustoimenpiteiden tarpeesta ja/tai toteuttamisesta vastakkaisia näkemyksiä tai tilanteista, joissa rajoitustoimenpiteiden tarpeen arviointiin ja/tai toteuttamiseen on liittynyt virheitä. Yhtenä tekstin empiirisenä aineistona ovat hallinto-oikeuksiin tehdyt valitukset. Aineistosta saadaan vastauksia siihen, millaisista asioista on valitettu, ketkä ovat valittaneet ja millaisiin muutoksiin valitukset ovat johtaneet. Kaiken kaikkiaan tekstissä korostuu ihmisoikeusperustaisen lastensuojelun merkitys.

Oppikirjan toisessa pääluvussa fokus on rajoitustoimenpiteiden käytännön toteuttamisessa. Luvun artikkelit keskittyvät tekemään näkyväksi rajoitustoimenpiteisiin liittyviä ammatillisia käytäntöjä. Luvussa keskitytään laitosten rajoitustoimenpiteitä koskeviin käytäntöihin sekä sosiaalityöntekijöiden ja laitosten työntekijöiden yhteistyöhön heidän arvioidessaan rajoitustoimenpiteiden tarvetta.

Susanna Helavirran artikkelissa nostetaan esiin sijaishuollon ammattilaisten kokemuksia rajoitustoimenpiteistä osana sijaishuollon ammatillista työtä. Artikkelissa tarkastellaan myös, millaisia käytäntöjä rajoitustoimenpiteisiin sijaishuoltopaikoissa liittyy. Artikkelin perustuu keväällä 2019 kerättyyn sijaishuollon ammattilaisten haastatteluaineistoon. Haastattelut toteutettiin kahdeksassa sijaishuoltoyksikössä, ja niihin osallistui 13 sijaishuollon ammattilaista. Sijaishuollon ammattilaisten haastatteluista piiryy kuva, kuinka rajoitustoimenpiteet nähdään välttämättömiä ja tarpeellisia työvälineitä, joita myös pitää lasten ja nuoren tarpeen ja tilanteen niin vaatiessa käyttää. Tämän näkökulman rinnalle piiryy myös toisenlainen kuva. Se kertoo siitä, miten rajoitustoimenpiteen käyttöön liittyy ammattilaisten kokemuksissa myös epävarmuutta, syyllisyyttä, pelkoa ja punnintaa rajoitustoimenpiteen tarpeellisuudesta, hyödyistä ja ammatillisen arvioinnin perusteista.

Noora Aarnion artikkelissa tarkastellaan lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän ja lastensuojelulaitoksen työntekijöiden välistä yhteistyötä, kun he arvioivat rajoitustoimenpiteiden tarvetta. Kiinnostuksen kohteena ovat ne tekijät ja yhteistoinnissa esiintyvät jännitteet, jotka vaikuttavat rajoitustoimenpiteiden tarpeen arviointiin. Artikkelin perustuu kahteen keväällä 2019 tehtyyn teemahaastatteluun, joista toinen oli suunnattu seitsemälle lastensuojelulaitoksen työntekijälle ja toinen neljälle sijaishuollon sosiaalityöntekijälle, sekä näiden jälkeen järjestettyyn yhteiseen keskustelutilaisuuteen. Työntekijöiden kokemukset tekevät näkyväksi moraalisen järjelyn, jota he tekevät pohtiessaan rajoitustoimenpiteen tarvetta. Artikkelin tekee näkyväksi myös epäsuhtaan, joka syntyy lain tulkintojen ja käytännön elämän kompleksisuuden välillä.

Oppikirjan kolmannessa pääluvussa pääpaino on huostassa olevien lasten ja nuorten sekä heidän vanhempiansa kokemuksissa. Luvun kirjoitukset avaavat lukijalle mahdollisuuden kurkistaa nuorten ja vanhempien omakohtaisiin kokemuksiin, mitä

eri rajoitustoimenpiteitä nuoriin on kohdistettu, millaisia kokemuksia nuorilla ja vanhemmilla on rajoitustoimenpiteiden toteuttamiseen liittyvistä käytännöistä ja niiden tarpeellisuudesta.

Maiju Tolosen artikkeli pohjautuu hänen sosionomitutkinnossa tekemäänsä opinnäytetyöhön. Artikkelissa tuodaan esiin kolmen sijaishuollossa olleen nuoren kokemuksia ja käsityksiä rajoitustoimenpiteistä. Kokemuksiaan nuoret kuvasivat kyselylomakkeeseen vastaamalla. Artikkelit tuo esiin, kuinka nuoret pitävät rajoitustoimenpiteitä tarpeellisina, mutta korostavat niihin liittyvän tiedon ja kokemusten jakamisen tärkeyttä niin sijaishuoltopaikan työntekijöiden kuin sosiaalityöntekijän kanssa. Rajoitustoimenpiteiden toteuttamisessa nuoret korostavat ammattilaisten kuuntelevaa ja arvostavaa suhdetta nuoreen.

Sari Halttusen artikkelissa kuvataan kahden sijoitetun lapsen äidin kokemuksia rajoitustoimenpiteistä. Artikkelin aineisto pohjautuu Lapin ammattikorkeakoulun sosionomiopiskelijan opinnäytetyöhönsä keräämään haastatteluaineistoon. Opiskelija on haastatellut syksyllä 2019 lastensuojeluyksiköihin sijoitettujen lasten huoltajia, jotka kertoivat kokemuksiaan ja näkemyksiään lastensuojelun rajoitustoimenpiteistä. Haastateltavien löytyminen osoittautui haasteelliseksi ja opiskelija sai haastateltavakseen kahden sijoitetun lapsen äidit. Näiden äitien haastatteluista nousee vahvasti esille heidän sensitiiviset kokemuksensa lapsensa huostaanotosta, sijoituksesta ja lapsiin kohdistuneista rajoitustoimenpiteistä. Äitien kokemukset surusta, ikävästä ja tuen tarpeesta mutta toisaalta myös vahvasta luottamuksesta ja ymmärryksestä lastensuojelun ratkaisuihin ja rajoitustoimenpiteisiin koskettavat. Ne herättävät tärkeitä ajatuksia huoltajien yksilöllisestä huomioimisesta ja ymmärtämisestä.

Oppikirjan neljännessä pääluvussa siirrytään lainsäädännön sekä rajoitustoimenpiteiden toteuttamisen käytäntöjen ja kokemusten näkökulmasta hiukan etäämmältä. Rajoitustoimenpiteitä tarkastellaan pohtien laitospäätöksen kysymyksiä ja vasta-uuoroista yhteisöllisyyttä. Artikkeleissa korostuu suhteiden merkitys ja jokaisen nuoren tarve tulla nähdyksi omana persoonana ja tuntee itsensä yhteiskunnallisesti hyväksytyksi käyttäytymisestään, perhetaustastaan tai sijaishuollon kokemuksestaan huolimatta.

Maritta Törrönen tarkastelee artikkelissaan rajoitustoimenpiteitä osana nuorten ja aikuisten välistä vuorovaikutusta sekä sitä, millaisina yhteiskunnallisina toimijoina nuoret näyttäytyvät sijaishuollon toimenpiteiden kohteina. Artikkelin painopiste ei ole rajoitustoimenpiteiden juridishallinnollisessa näkökulmassa vaan yleisemmin sen pohtimisessa, mikä merkitys ammatillisten rajojen asettamisella on nuorten hyvinvoinnille. Hyvinvointia tarkastellaan nojautuen holistisen hyvinvoinnin käsitteeseen.

Riitta Laakson artikkelin painopiste on lastensuojelulaitoksissa toteutettavan kasvatuksen ja rajoittamisen tarkastelussa. Aihetta lähestytään suuntaamalla katse laitospäätöksen lähihistoriaan, analysoimalla työntekijöiden ja lasten välisen suhteen luonnetta ja merkitystä sekä pohtimalla kasvatuksen ja rajoitustoimenpiteiden välistä erontekoa. Tarkastelu tekee näkyväksi laitospäätöksen ja rajoittamisen kiinteän yhteyden, suhteiden merkityksen, kasvatuksen ja rajoitustoimien välisen eron haasteellisuuden sekä kasvatukseen liittyvän tilannekohtaisuuden. Käytännön tässä

ja nyt -tilanteissa työntekijällä ei ole yleispäteviä ohjeita, miten toimia oikein. Hänen on valittava ja tehtävä moraalisia päätöksiä ammatillisen osaamisen ja eletyn kokemuksen perusteella.

LÄHTEET

- Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen tarkastuskertomukset (EOAK 883/2020, EOAK 5930/2019, EOAK 5916/2019, EOAK 5377/2018, EOAK 4099/2018).
- Eronen, T. & Laakso, R. 2016. 2016 Lastensuojelun laitoshoidon kasvatukselliset ja kuntouttavat orientaatiot ja niiden vaikuttavuus. Tutkimuskatsaus kansainvälisiin tutkimuksiin 2010–2016. Työpaperi 44. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Heino, T., Forsell, M., Eriksson, P., Känkänen, P. & Tapola, M. 2018. Lastensuojelun, lastenpsykiatrian ja nuorisopsykiatrian yhteiset asiakkaat – yhteinen vastuu. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Päätösten tueksi 50. Helsinki: THL.
- Heino, T., Hyry, S., Ikäheimo, S., Salla, Kuronen, M. & Rajala, R. 2016. Lasten kodin ulkopuolelle sijoittamisen syyt, taustat, palvelut ja kustannukset: HuosTa-hankkeen (2014–2015) päätulokset. Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen raportteja 3. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Hoikkala, S. 2020. Historiallinen tapaustutkimus lastensuojelulaitoksen rajoittamis- ja kurinpitokäytännöistä 1950–2000. Heikki Waris -instituutin julkaisuja 4/2020.
- Hoikkala, S. 2014. 2014 Kiinnipito lastenkodissa. Helsinki: Pelastakaa Lapset ry.
- Ikonen, R., Eriksson, P. & Heino, T. 2020. 2020 Sijoitettujen lasten ja nuorten hyvinvointi ja palvelukokemukset: Kouluterveyskyselyn tuloksia. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Työpaperi 35. Helsinki: THL.
- Kekoni, T., Kitinoja, M & Pösö, T. 2008. 2008 Eriytynyt huolenpito koulukodeissa. Stakes raportteja 36. Helsinki: Stakes.
- Laakso, R. 2019. ”Ne näki musta” Huostassa olevien lasten hyvinvointi ja sijaishuoltoon liittyvät kokemukset. Raportti 1. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Laakso, R. 2009. Arjen rutiinit ja yllätykset – etnografia lastenkotityöstä. Acta Universitatis Tamperensis 1444. Tampere: Tampere University Press.
- Lastensuojelulaki 417/2007. <https://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2007/20070417>.
- Laki lastensuojelulain muuttamisesta 542/2019. <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2019/20190542>.
- Lastensuojelun vaativan sijaishuollon uudistamistyöryhmän loppuraportti (2020). Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 28. Helsinki: STM.
- Malja, M., Puustinen-Korhonen, A., Petrelius, P. & Eriksson, P. 2019. Lastensuojelun laatusuositus. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 8. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/161862>.
- Pasanen, T., Katajamäki, K., Martikainen, S. & Åstedt, T. 2015. Lastensuojelun erityisyksikköön sijoitettujen lasten psykiatrinen oirehdinta, tarkkaavaisuus ja toimintakyky. Intensiivihoidon jälkeen kotiin palaavien ja sijaishuollossa jatkavien lasten ryhmien vertailu. Yhteiskuntapolitiikka 80:4, 349–364.

- Pekkarinen, E. 2017a. ”Mä oon ollut tässä asiakirja muitten joukossa” – Koulukodeista aikuistuneiden kokemuksia lastensuojelusta. Teoksessa Sanna Aaltonen & Antti Kivijärvi (toim.) Nuoret aikuiset hyvinvointipalvelujen käyttäjinä ja kohteina. Helsinki: Nuorisotutkimusseura & Nuorisotutkimusverkosto, 173–198.
- Porko, P., Heino, T. & Eriksson, P. 2018. Selvitys yksityisistä lastensuojelun yksiköistä. Työpaperi 21. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.
- Räty, T. 2019. Lastensuojelulaki: käytäntö ja soveltaminen. Helsinki: Edita Publishing Oy.
- Saastamoinen, K. & Saraste, A. 2020. Lapsi sijaishuollossa: yhteydenpidon rajoittaminen ja rajoitustoimenpiteet. Helsinki: Edita Publishing Oy.
- Tarkkinen, h. & Forsberg, H. 2013. Lastensuojelun rajoitustoimenpiteet asiakirjojen valossa. Yhteiskuntapolitiikka Vol 78 No 6, 661–669.
- Timonen-Kallio, E. 2019. Professional residential Child Care Practice. Empirical investigations and theoretical conceptualization as social pedagogy informed expertise. Publications of the University of Eastern Finland Dissertations in Social Sciences and Business Studies 207. Kuopio: University of Eastern Finland.
- Timonen-Kallio, E. Yliruka, L. & Närhi, P. 2017. Lastensuojelun terapeuttisen laitospalveluksen mallinnus. Työpaperi 23. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.
- Valvira 2019. Sijoitettujen lasten ja nuorten oikeuksien toteutuminen ja pääsy lasten- ja nuorisopsykiatrian alojen palveluihin. Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontavirasto. https://www.valvira.fi/julkaisut-ja-maaraykset/selvitykset/selvitys/-/asset_publisher/2hKbExLWdLCf/content/sijoitettujen-lasten-ja-nuorten-oikeuksien-toteutuminen-ja-p%25C3%25A4%25C3%25A4sy-lastenpsykiatrian-ja-nuorisopsykiatrian-alojen-palveluihin.
- Valvira 2013. Itsemääräämisoikeuden toteutuminen sosiaalihuollon ympärivuorokautisissa palveluissa. Lastensuojelussa, vammaispalveluissa, mielenterveyspalveluissa ja päihdehuollossa. Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontavirasto (Valvira). Selvityksiä 1. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontavirasto.
- Valkonen, M. & Pasanen, T. 2012. Nuorten kokemuksia Helsingin Diakonissalaitoksen intensiivihoidosta. Yhteiskuntapolitiikka, 77 (3), 302–309.
- Whittaker, J.K., del Valle, J. & Holmes, L. (toim.) 2015. Therapeutic Residential Care with Children and Youth: Developing Evidence- Based International Practice. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

I

**RAJOITUSTOIMENPITEIDEN
OIKEUDELLISET EHDOT
JA JÄLKIKÄTEINEN
OIKEUSTURVA**

Rajoitusten lainsäädäntökehys

JOHDANTO

Lapsen erityinen oikeudellinen asema on määritelty YK:n lapsen oikeuksia koskevassa yleissopimuksessa (”LOS”, SopS 59–60/1991), muissa kansainvälisissä sopimuksissa ja sekä kansallisessa lainsäädännössämme. YK:n lapsen oikeuksien sopimus on Suomessa voimassa laintasoisena.

Sopimuksessa on neljä keskeistä yleisperiaatetta, joille kaikki muut sopimuksen takaamat oikeudet perustuvat. Yleisperiaatteet ovat lapsen etu (3.1 art.), lapsen oikeus saada näkemysnä huomioon otetuiksi (12 art.), syrjinnän kieltä (2 art.) ja lapsen oikeus elämään, henkiinjäämiseen ja kehittymiseen (6 art.). YK on myös antanut erilliset sijaishuoltoa koskevat ohjeet vuonna 2010 (YK:n sijaishuollon ohjeet 2010).

Lapsella on lähtökohtaisesti oikeus tuntea syntymävanhempansa sekä elää heidän hoidettavanaan ja kasvatettavanaan (LOS 7.1 art.). Lapselle tulee kuitenkin järjestää sijaishuolto silloin, kun toimivaltaiset viranomaiset, joiden päätökset voidaan saattaa tuomioistuimen tutkittaviksi, toteavat soveltuvien lakien ja menettelytapojen mukaisesti sen olevan lapsen edun mukaista (LOS 9.1 art.). Lapselle, joka on tilapäisesti tai pysyvästi vailla perheen turvaa tai jonka edun mukaista ei ole antaa hänen pysyä perhepiirissään, on oikeus valtion antamaan erityiseen suojeluun ja tukeen (LOS 20.1 art.).

Lapsella on oikeus osallistua itseään koskevaan päätöksentekoon (12 art.). Aikuisen tulee selvittää lapsen näkemykset ja ottaa ne lapsen iän ja kehitystason mukaan huomioon lasta koskevia päätöksiä tehdessään. Perustuslain mukaan lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä, ja heidän tulee saada vaikuttaa kehitystään vastaavasti itseään koskeviin asioihin (6.3 §).

Julkisen vallan tehtävänä on turvata välttämätön huolenpito jokaiselle, joka ei kykene hankkimaan ihmisarvoisen elämän edellyttämää turvaa (perustuslaki 19.1 §). Lapsen huolenpidosta vastaavien laitosten ja palvelujen tulee noudattaa lakeja ja määräyksiä lasten turvallisuudesta, terveydestä ja henkilökunnan määrästä (LOS 3.3 art.).

Tässä luvussa tarkastellaan lastensuojelulain (”LSL”) mukaisten rajoitusten oikeudellista perustaa. Yhteydenpidon rajoitus ja rajoitustoimenpiteet on kuvattu lyhyesti. Tarkemmin niistä ovat kirjoittaneet muun muassa Saastamoinen (2018), Rätty (2019) ja Araneva (2016).

YLEISTÄ KAIKKIEN RAJOITUSTEN KÄYTÖN PERUSTEISTA

Lapsen perusoikeuksien rajoittaminen

Rajoitusten käytössä voidaan välttämättömässä määrin joutua puuttumaan lapsen perusoikeuksiin. Perustuslaki takaa tiettyjä perusoikeuksia, jotka koskevat myös sijaishuollossa olevaa lasta. Ne suojaavat sekä fyysistä vapautta että itsemääräämisoikeutta. Perustuslain mukaan julkisen vallan tulee turvata perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen. Perusoikeuksien rajoittamisen tulee perustua lakiin. (Perustuslaki 2.3 § ja 22 §).

Perustuslain mukaan kaikilla on oikeus elämään sekä henkilökohtaiseen vapautteen ja koskemattomuuteen, jota ei saa riistää mielivaltaisesti eikä ilman laissa säädettyä perustetta; ketään ei myöskään saa kohdella ihmisarvoa loukkaavasti (7 §). Perustuslaki takaa myös oikeuden liikkumisvapauteen (9 §) ja yksityiselämän suojaan (10 §). Kirjeen tai muun luottamuksellisen viestin salaisuutta ei saa loukata.

Rajoituksia koskevat säännökset tulivat vuonna 2005 osaksi tuolloin voimassa olutta lastensuojelulakia (683/1983). Säättämällä rajoituksista lain tasoisesti haluttiin parantaa lapsen oikeusturvaa ja yhdenvertaista kohtelua; niistä oli jo osittain säädetty voimassa olleessa lastensuojeluasetuksessa (1010/1983). Tavoitteena oli myös selkiyttää rajanvetoa lapsen kasvatukseen kuuluvien rajojen ja lastensuojelulaissa säädettyjen rajoitusten välillä (HE 225/2004 vp, s. 4). Perustuslakivaliokunta totesi, että laitoshuollossa olevan henkilön perusoikeuksien rajoittamisesta tulee säätää lailla ja rajoittaminen tulee voida oikeuttaa erikseen kussakin tapauksessa ja kunkin perusoikeuden osalta (PeVL 5/2006 vp, s. 2).

Vuoden 2005 lakimuutoksen taustalla oli myös perustuslain 124 §, jonka mukaan julkinen hallintotehtävä voidaan antaa muulle kuin viranomaiselle vain lailla tai lain nojalla. Merkittävää julkisen vallan käyttöä koskeva tehtävä voidaan antaa vain viranomaiselle. Sääntelyllä selkiytettiin myös tilannetta siltä osin, että myös yksityisten laitosten henkilöstön todettiin nimenomaisesti olevan toimivaltaisia tekemään lastensuojelulain mukaisia rajoituspäätöksiä sekä olemaan niistä vastuussa². (HE 225/2004 vp, s. 4)

Rajoitusten käytön yleiset edellytykset

Rajoituksia voidaan kohdistaa vain sijaishuollossa olevaan lapseen. Lapsen sijaishuollossa tarkoitetaan huostaanoton, kiireellisen sijoituksen tai hallintotuomioistuimen antaman määräyksen perusteella järjestettyä lapsen hoitoa ja kasvatusta kodin ulkopuolella. (LSL 49.1 §). Avohuollon tukitoimena (LSL 37 §) sijoitettuun lapseen ei voida kohdistaa mitään lastensuojelulain mukaisista rajoituksista, eikä jälkihuollossa olevaan lapseen tai nuoreen. Rajoitusten käytölle on aina oltava lastensuojelulaissa mää-

2. Lastensuojelulaissa on nimenomainen säännös (61 § 2 momentti), jonka mukaan lastensuojelulaitoksen johtajalle tai muulle henkilöstölle annettua rajoitustoimivaltaa sovelletaan kaikissa lastensuojelulaitoksissa. Lastensuojelulain mukaisia rajoituksia voi käyttää myös henkilöstö, joka ei ole virkasuhteessa. Heidän rikosoikeudellinen vastuunsa määräytyy rikoslain 40 luvun 12 §:n mukaan.

ritelty perusteet, joten niiden käyttöä ei voi perustaa lapsen, huoltajan tai kunnan sosiaalityöntekijän suostumukseen (Räty 2019, 566).

Lapsen hoito, kasvatusta, valvonta tai huolenpito ei saa sisältää 11 luvussa tarkoitettuja rajoituksia (LSL 4 a.2 §³). Rajoitusta saadaan käyttää vain, jos⁴

- se on lapsen edun mukainen
- se on oikeassa suhteessa lapsen ikään ja kehitystasoon nähden
- rajoitus on lapsen hoidon ja huolenpidon tai sijaishuoltoon johtaneen päätöksen tarkoituksen toteuttamisen kannalta perusteltu ja tarkoitukseen sopiva
- rajoituksen käyttäminen on *välttämätöntä* lapsen oman tai muiden henkilöiden terveyden vakavan vaarantumisen vuoksi, ruumiillisen koskemattomuuden turvaamiseksi tai merkittävän omaisuusvahingon ehkäisemiseksi
- se on oikeassa suhteessa suojeltavaan etuun nähden
- lapsen mielipide rajoituksesta on selvitetty LSL 20 §:n mukaisesti, paitsi jos se on ilmeisen mahdotonta *ja*
- lievemmat keinot eivät ole tilanteeseen soveltuvia.
- Lisäksi yhteydenpidon rajoittaminen on mahdollista, jos lapsi vastustaa yhteydenpitoa.

Kaikkien edellytysten tulee täytyä jokaisen rajoituksen kohdalla. Niiden edellytykset on arvioitava kunkin lapsen ja tilanteen osalta yksilöllisesti. Rajoitukset eivät saa olla luonteeltaan rangaistuksia tai seuraamuksia. (mm. Räty 2019, 568–570)

Yhteydenpidon rajoittaminen on ainoa rajoitus, jota voidaan käyttää myös toimeksiantosuhteisessa perhehoidossa (LSL 61.1 §). Muita voidaan käyttää ainoastaan lastensuojelulaitoksissa, joita ovat aluehallintoviraston luvan saaneet lastensuojelulaitokset. Ammatillisia perhekoteja ei katsota lastensuojelulaitoksiksi, jos ne eivät toimi aluehallintoviraston myöntämällä laitosluvalla.

Hyvä hoito ja kasvatusta sijaishuollossa

Sijaishuollon ja lastensuojelun yleensä tulee turvata lapsen hyvä hoito ja kasvatusta. Sijaishuollossa olevalla lapsella on oikeus hyvään hoitoon ja kasvatukseen, kuten syntymäperheessään asuvalla lapsella. Lapsen hoidossa, kasvatuksessa ja kasvuolojen järjestämisessä lastensuojelulaitoksessa tulee noudattaa lapsen huollosta ja tapaamis-oikeudesta annetun lain (”LHL”, 361/1983) 1 §:ää lapsen oikeudesta saada hyvää huoltoa, ja hänen yksityisyyttään tulee kunnioittaa (LSL 58.1 §). Lapselle tulee turvata

3. Nimenomainen säännös (4a.2 §) tuli osaksi lastensuojelulakia 1.1.2020.

Myöskään sitä ennen ei rajoituksia voinut käyttää kasvatuksellisenä keinona.

4. LSL 61 a §, joka tuli voimaan 1.1.2020.

myös hänen ikäänsä ja kehitystasoonsa nähden tarpeellinen valvonta ja huolenpito siten kuin LHL 1 §:ssä säädetään. (LSL 4 a §⁵)

Lasta tulee kasvattaa siten, että hän saa osakseen ymmärtämystä, turvaa ja hellyyttä. Lasta ei saa alistaa, kurittaa ruumiillisesti eikä kohdella muulla tavoin loukkaavasti. Lasta on suojeltava kaikenlaiselta ruumiilliselta ja henkiseltä väkivallalta, huonolta kohtelulta ja hyväksikäytöltä. Lisäksi lapselle tulee taata turvallinen ja virikkeitä antava kasvuympäristö sekä hänen taipumuksiaan ja toivomuksiaan vastaava koulutus. Lapselle tulee turvata myönteiset ja läheiset ihmissuhteet erityisesti vanhempiinsa. (LHL 1 §)

Lapsella on sosiaalihuollon asiakkaana oikeus saada hyvää kohtelua ilman syrjintää. Häntä tulee kohdella siten, ettei hänen ihmisarvoaan loukata ja hänen vakaumustaan ja yksityisyyttään tulee kunnioittaa. (Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 812/2000, 4.1 §). Tämä on huomioitava myös sijaishuoltoa toteuttaessa riippumatta sijaishuollon muodosta tai palvelun tarjoajasta, kuten sijaishuoltoapaikan valinnassa ja sijaishuollon aikana.

Lapsen kasvatusta vai rajoittamista?

Kasvatuksellisten rajojen asettamisella pyritään vastamaan lapsen huolenpidosta, kun valvomalla häntä samalla suojellaan hänen henkeään ja terveyttään esimerkiksi pitämällä kädestä kiinni tai estämällä häntä juoksemasta auton alle. Lastensuojelulain mukaisille rajoituksille on oltava lastensuojelulaissa säädetyt perusteet. Ne eivät saa olla osa lapsen kasvatusta, koska niillä puututaan lapsen perusoikeuksiin. Lapsen kasvatukseen tosin kuuluu rajojen ja sääntöjen asettaminen. Ne eivät kuitenkaan saa olla mielivaltaisia tai liiallisia. (HE 237/2018 vp)

Tavanomaiset kasvatukselliset rajat eivät ole sellaisia, joilla puututaan lapsen perusoikeuksiin, vaan järjestetään lapsen päivittäinen hoito, huolenpito ja kasvatusta. (HE 237/2018 vp). Kasvatuksellisten keinojen ja sijaishuoltoapaikan sääntöjen on oltava ihmisarvoa ja lapsen yksilöllisyyttä kunnioittavia. Niiden on oltava välttämättömiä suhteessa niiden tavoitteeseen. Joukkorangaistukset eivät ole koskaan hyväksyttävää (mm. Saastamoinen 2018, 26).

Eduskunnan apulaisoikeusasiamies on todennut useissa ratkaisussaan (mm. 5683/2018), että tavanomaiseen kasvatukseen liittyvien sääntöjen ja rajoitusten tarkoitus on edistää lapsen turvallisuutta, terveyttä ja kehitystä. Laitoksen säännöillä ei voida mennä pidemmälle kuin lastensuojelulaki oikeuttaa, edes lapsen tai hänen huoltajansa tai muun laillisen edustajansa suostumuksella.

Tavanomaisen kasvatuksen rajojen määrittelyssä voidaan tarkastella sitä, mikä on yleisesti yhteiskunnassa hyväksyttyä tavanomaista kasvatusta. Siihen nähden tulee arvioida, mikä tukee lapsen yksilöllistä kasvua, kehitystä ja hyvinvointia. Tavanomaisen kasvatuksen tulee olla lasta kunnioittavaa ja asiallista kohtelua. (HE 237/2018 vp)

Kasvatukseen liittyvissä säännöissä tulee huomioida lapsen ikä ja kehitystaso sekä lapsen yksilölliset tarpeet ja olosuhteet. Lapsen uskonto, kulttuurinen tausta ja vakau-

5. LSL 4 a § tuli voimaan 1.1.2020. Säännöksen lisäämisellä oli tarkoitus selkiyttää lapsen kasvatuksen ja rajoitusten välistä rajaa.

mus voivat vaikuttaa kasvatuksellisten rajojen asettamiseen esimerkiksi ruokailuun liittyvien sääntöjen yhteydessä. Myös lapsen erityiset tarpeet, kuten sairauden hoito, aistiherkkyydet ja neurologiset haasteet voivat vaikuttaa sääntöjen asettamiseen. (HE 237/2018 vp)

Tavanomaiseen kasvatukseen kuuluvat esimerkiksi kotiintulo-, nukkumaanmeno- ja ruokailuaikojen asettaminen sekä ikään ja kehitystasoon kuuluvat kotiaskareet (Saastamoinen 2018, 25). Esimerkiksi puhelimen tai tietokoneen käyttöä voidaan rajoittaa, mikäli käytöstä on haittaa lapsen kasvuun ja kehitykselle. Sen sijaan käytön rajoittaminen ei ole mahdollista sijaishuoltopaikan yhteisenä sääntönä tai rangaistuksena. Sijaishuoltopaikan ulko-ovia voidaan pitää lukittuna, jos se on välttämätöntä lasten hoidon ja valvonnan vuoksi tai on tehty päätös jonkin sijaishuoltopaikan lapsen liikkumisvapauden rajoittamisesta. Muilla lapsilla on kuitenkin oltava mahdollisuus poistua sijaishuoltopaikasta halutessaan niinä vuorokaudenaikoina, jotka ovat yhteiskunnassa yleisesti hyväksytyin vuorokausirytmien mukaisia. (HE 237/2018 vp)

Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen suorittamassa valvonnassa on havaittu joissakin laitoksissa kasvatuksellisia käytäntöjä tai sääntöjä, joissa rajoitustoimenpiteitä on tehty rutiininomaisesti esimerkiksi lasten palatessa laitokseen tai kaikkiin lapsiin kohdistuvina ilman yksilöllistä perustetta. Nämä on todettu lastensuojelulakiin perustumattomiksi. Erilaiset ”rauhottumisajat” sijaishuollon alkaessa eivät ole mahdollisia; mikäli on tarvetta rajoittaa lapsen yhteydenpitoa tai liikkumisvapautta, tulee tehdä niitä koskevien säännösten mukaiset päätökset edellytysten täyttyessä. Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisuihin on pidetty laittomina sääntöinä muun muassa ”kodinomaista sisähoitoa” ja ”pysäytysjaksoa” aina lapsen karkumatkan jälkeen, huoneeseen menon aikaistamista rangaistuksena, eriytettyjä ruokailuja, puhekieltoja sekä kotilomien ”polttamisia” rangaistuksena ilman päätöstä yhteydenpidon rajoittamisesta. (Räty 2019, 580–584)

TOIMIJOIDEN ROOLIT

Lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä

Sosiaalityöntekijä lapsen edun valvojana

Lapsen suojeleminen on lapsen kaikista perus- ja ihmisoikeuksista huolehtimista. Julkisen vallan on huolehdittava huostaanotetun ja sijaishuoltoon sijoitetun lapsen oikeuksien toteutumisesta koko sijoituksen ajan. Käytännössä yksittäisen lapsen oikeuksien toteutumista sijaishuollossa valvoo hänen asioistaan vastaava sosiaalityöntekijä. (Hakalehto 2016 ja Nyrhinen 2016). Lapsen asioista vastaavalla sosiaalityöntekijällä on myös keskeinen rooli arvioitaessa lapselle soveltuva sijaishuoltopaikka ja harkittaessa sijaishuoltopaikan muuttamista.

Jokaiselle lastensuojelun asiakkaana olevalle lapselle tulee nimetä hänen asioistaan vastaava sosiaalityöntekijä (LSL 13 b §). Sijaishuollossa olevalla lapsella on oikeus tavata riittävän usein kahden kesken sosiaalityöntekijäänsä tai muuta lastensuojelun työntekijää ja keskustella asioistaan tämän kanssa. Tapaamisten tiheys ja tavat kirjataan asiakassuunnitelmaan. (LSL 53 § ja 29.1 §).

Lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän on kiinnitettävä erityistä huomiota lapsen tai nuoren mielipiteisiin ja toivomuksiin tämän iän ja kehitystason mukaisesti (LSL 5 § ja 20.1 §). Velvoite koskee kaikenikäisiä lapsia. Lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän tulee myös avustaa lasta tai nuorta puhevallan käytössä, ohjata hänet tarvittaessa oikeusavun piiriin ja haettava lain edellyttämässä tilanteissa edunvalvojan sijaista lastensuojeluasiaan (LSL 24.1 §).

Sijaishuollossa olevalle lapselle tulee antaa tietoa muun muassa siitä, miksi hänet on otettu huostaan ja sijoitettu, miten yhteydenpito lapsen ja hänen läheistensä välillä järjestetään, sekä perheen jälleenyhdistämisen edellytykset ja mahdollisuudet. Selvitys on annettava sellaisella tavalla, että lapsi ymmärtää selvityksen sisällön ja merkityksen, eikä hänen luottamustaan ja kiintymystään omiin vanhempiinsa horjuteta. (LSL 53.1 § ja 20.1 §).

Keskeinen väline lapsen edun valvonnassa lastensuojeluprosessissa on lapselle laadittava asiakassuunnitelma, jonka laatimisesta ja tarkistamisesta vastaa lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä. Se tulee laatia ja tarkistaa, ellei siihen ole ilmeistä estettä, yhteistyössä muun muassa lapsen, huoltajan, vanhemman, muun lapselle läheisen henkilön ja lapsen huoltoon keskeisesti osallistuvan tahon kanssa (LSL 30 §). Huostaanotetun lapsen asiakassuunnitelman laatimiseen ja tarkistamiseen osallistuu siten esimerkiksi hänen omaohjaajansa laitoksessa.

Sijaishuollon asiakassuunnitelmaan kirjataan lapsen erityisen tuen tarve, tukitoimet ja palvelut sekä sijaishuollon tarkoitus ja tavoitteet. Lisäksi tulee kirjata, miten järjestetään lapsen terveydenhuolto, varhaiskasvatus, perusopetus ja muu lapsen opetus. Lisäksi tulee kirjata muun muassa se, miten toteutetaan lapsen yhteydenpito ja yhteistoiminta hänelle läheisten henkilöiden kanssa. (LSL 30.3 §). Asiakassuunnitelma tulee tarkistaa tarvittaessa mutta vähintään kerran vuodessa. Kuitenkin se on aina tarkistettava erityisen huolenpidon päättyessä. (LSL 30.2 § ja 73.3 §)

Huostaanotetun lapsen asioissa päätösvalta siirtyy sosiaalitoimelle vain siinä määrin kuin on välttämätöntä huostaanoton tarkoituksen toteuttamiseksi. Tällöin sosiaalitoimessa voidaan päättää lapsen olinpaikasta sekä hoidosta, kasvatuksesta, valvonnasta ja muusta huolenpidosta ja näiden toteuttamiseksi tarpeellisesta opetuksesta ja terveydenhuollosta. (LSL 45.1 §) Muilta osin päätösvalta jää lapsen huoltajalle.

Lastensuojelulaitoksella on velvollisuus asianmukaisesti kirjata käyttämänsä rajoitustoimenpiteet ja lähetettävä kirjausten sisältö lapsen asioista vastaavalle sosiaalityöntekijälle (kpl. 13.2.). Lapsen asioista vastaavalla sosiaalityöntekijällä on velvollisuus saamiensa kirjausten ja lapsen kanssa käytyjen keskustelujen perusteella arvioida lapsen kokonaistilanne sekä hänelle sopivan ja riittävän hoidon ja palvelujen tarve, jos lapseen on kohdistettu useita, peräkkäisiä, yhtäaikaaisia tai pitkäaikaaisia rajoituksia. (LSL 74 a §⁶)

6. LSL 74 a § tuli voimaan 1.1.2020.

Sosiaalityöntekijän tulee arvioida myös, vastaavatko sijaishuoltoapaikan henkilöstön määrä, osaaminen ja tilat lapsen tarpeisiin. Käytetyistä rajoituksista ja niiden perusteista tulee keskustella lapsen ja hänen huoltajiensa kanssa, paitsi jos se on ilmeisen tarpeetonta tai mahdotonta. (LSL 74 a.3 §). Sosiaalityöntekijä voi esimerkiksi arvioida sijaishuoltoapaikan vaihtamisen tarvetta, jos nykyinen paikka ei pysty vastaamaan lapsen erityisiin tarpeisiin (HE 237/2018 vp).

Lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän vastuu korostuu perhehoidossa olevan lapsen kohtelun valvonnassa, koska aluehallintovirastojen ja eduskunnan oikeusasiamiehen valvonta ei kohdistu suoraan perhehoitajien toimintaan.

Esimerkiksi ratkaisuihissaan 1669/2019 ja 1829/2019 on eduskunnan apulaisoikeusasiamies todennut, että lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän tulee varmistaa, että lasta kohdellaan sijaisperheessä asianmukaisesti ja lain edellyttämällä tavalla. Tämä edellyttää lapsen tapaamista henkilökohtaisesti riittävän usein (LSL 29 § ja 53 §). Lapsen asioista vastaavat sosiaalityöntekijät eivät olleet riittävästi valvoneet lapsen kohtelua perhehoidossa. Apulaisoikeusasiamies esitti perusoikeuksien loukkaamisesta taloudellisen hyvityksen suorittamista perhehoidossa olleille.

Sosiaalityöntekijän päätösvalta rajoitustoimenpiteissä

Lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä voi päättää

- viestien tai muiden lähetysten, jotka on oikeus tarkastaa, toimittamatta tai luovuttamatta jättämisestä osittain tai kokonaan sekä luovuttamatta jätetyn viestin lukemisesta
- liikkumisvapauden rajoittamisesta, kun rajoittamista on tarpeen jatkaa tai jos se alun perin määrätään seitsemää vuorokautta pidemmäksi ajaksi sekä
- erityisen huolenpidon lopettamisesta.

LSL 13.1 §:n mukainen sosiaalityöntekijä⁷ voi päättää yhteydenpidon rajoittamisesta lapsen kiireelliseen sijoitukseen liittyvissä tapauksissa ja tarvittaessa muissa kiireellisissä tilanteissa

Kunnan sosiaalitoimen johtava viranhaltija tai hänen määräämänsä sosiaalityöntekijä⁸ voi päättää

- yhteydenpidon rajoittamisesta ja lapsen olinpaikan ilmoittamatta jättämisestä. Asian valmistelee lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä. Päätös saa olla määräaikainen ja enintään vuoden kestävä.
- erityisen huolenpidon aloittamisesta ja jatkamisesta. Asian valmistelee lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä.

7. *Sosiaalihuollosta vastaavan toimielimen määräämä virkasuhteessa oleva sosiaalityöntekijä.*

8. LSL 13.2 §: *Kunnan johtosäännön mukaan määräytyvä sosiaalihuollon johtava viranhaltija, joka täyttää sosiaalihuoltolain (1301/2014) 46 a §:n 1 momentissa säädetyt vaatimukset tai johtavan viranhaltijan määräämä muu virkasuhteessa oleva sosiaalityöntekijä.*

”Muu sosiaalityöntekijä” ei voi olla lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä.

Lastensuojelulaitoksen kasvatus- ja hoitohenkilöstö

Henkilöstö hyvän hoidon ja kohtelun turvaajana

Lapsen tosiasiallisesta hoidosta ja huolenpidosta laitoshoidossa vastaa laitoksen kasvatus- ja hoitohenkilöstö. Lastensuojelulaissa on säännös (61.1 §), jonka mukaan lastensuojelulain mukaisissa lastensuojelulaitoksissa toimiva henkilöstö, joilla on rajoitustoimivaltaa, voi käyttää rajoituksia riippumatta siitä, ovatko he virka- vai muussa työsuhteessa.

Lastensuojelulaitoksen hoito- ja kasvatustehtävissä olevan henkilöstön määrässä, osaamisessa ja perehdytyksessä tulee huomioida, etteivät puutteet niissä aiheuta rajoitusten käyttämistä, lapsen turvallisuutta vaarantavia ja ihmisarvoa alentavia rajoitustoimenpiteiden toteuttamistapoja ja käytäntöjä (LSL 60.3 §⁹). Sijaishuollon palveluntuottajalla on velvollisuus huolehtia perehdytyksestä, jotta rajoitustoimenpiteet toteutetaan turvallisesti ja lapsen ihmisarvoa kunnioittaen (HE 237/2018 vp).

Sijaishuoltopaikan tulee tarvittaessa täydentää asiakassuunnitelmaa laatimalla hoito- ja kasvatussuunnitelma lapsen ja lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän kanssa. Lapsen huoltajaa on kuultava, jollei se ole ilmeisen tarpeetonta tai mahdotonta. Viimeistään silloin suunnitelma tulee laatia viipymättä, kun lapseen on kohdistettu rajoituksia tai on todennäköistä, että niitä joudutaan käyttämään. Hoito- ja kasvatussuunnitelma konkretisoi asiakassuunnitelmaa, ja sen tarkoituksena on kuvata, miten turvataan lapsen hyvä kohtelu. (LSL 30 a §)

Lastensuojelulaitoksissa on laadittava koko laitosta koskeva hyvää kohtelua koskeva suunnitelma osana omavalvontasuunnitelmaa¹⁰ (LSL 61 b §). Lapsilla on oikeus halutessaan osallistua sen laatimiseen. Se tulee käydä läpi kaikkien lasten kanssa. Suunnitelman tulee sisältää muun muassa ne toimenpiteet, joilla vahvistetaan, tuetaan ja ylläpidetään lasten ikätasoisista itsemääräämisoikeutta ja joilla huolehditaan kaikkien yksikössä olevien lasten turvallisuudesta rajoitusten käytön yhteydessä. Suunnitelman tulee sisältää myös se, miten rajoitukset toteutetaan ja missä tilanteissa niitä voidaan käyttää, mitkä ovat yleisesti toimintatavat rajoitusten käytön jälkeen, ja se, kuinka lapsille kerrotaan heidän muutoksenhaku- ja kantelumahdollisuuksistaan.

Rajoitustoimenpiteistä päättäminen ja niiden toteuttaminen laitoksessa

Laitoksen johtajalla tai hänen määräämällään laitoksen hoito- ja kasvatushenkilökuntaan kuuluvalla henkilöllä on oikeus päättää tietyistä rajoitustoimenpiteistä sekä yksityisissä että julkisissa lastensuojelulaitoksissa. Johtaja voi siirtää päätösvallan tietyille henkilölle kirjallisella delegointipäätöksellä. Määräyksessä on eriteltävä tilanteet, joissa päätösvaltaa voidaan käyttää. Lisäksi on eriteltävä, miten päätösvalta määräy-

9. Voimaan 1.1.2020.

10. Voimaan 1.1.2020. Sosiaalihuoltolain (1301/2014) 47 §:n mukaan sosiaalihuollon toimintayksikön tai muun toimintakokonaisuudesta vastaavan tahon on laadittava omavalvontasuunnitelma. Yksityisistä sosiaalipalveluista annetun lain (922/2011) 6 § velvoittaa sosiaalipalveluiden tuottajan laatimaan omavalvontasuunnitelman.

tyy johtajan poissaolojen aikana. Kunta voi ostopalvelusopimuksella vaikuttaa siihen, kenelle päätösvaltaa voidaan laitoksessa delegoida. (Räty 2019, 562–563).

Hoito- ja kasvatushenkilöstöön kuuluvat ne, jotka suorittavat varsinaisia hoito- tehtäviä. Siten niillä, jotka eivät osallistu päivittäiseen hoitoon, kuten psykologi ja lääkäri, ei ole oikeutta osallistua rajoitustoimenpiteiden toteuttamiseen tai päätöksentekoon. Myöskään esimerkiksi keittiö- ja siivoustehtäviä suorittavilla tai laitoksen kuuluvalla opettajalla ei ole tätä oikeutta. (Räty 2019, 563)

Laitoksen johtaja tai hänen määräämänsä hoito- ja kasvatushenkilöstöön kuuluva henkilö voi päättää

- lyhytaikaisesta, enintään 30 vuorokautta kestävästä yhteydenpidon rajoittamisesta (vain johtaja). Jos rajoittaminen on tarpeen määrätä 30 vuorokautta pidemmäksi tai alun perin enintään 30 vuorokautta kestänyttä rajoittamista on tarpeen jatkaa, tekee päätöksen LSL 13.2 §:n mukaan määräytyvä johtava viranhaltija (kpl. 3.1.2.).
- aineiden ja esineiden haltuunotosta, jos ainetta tai esinettä ei palauteta. Oikeus on myös kuljetuksen aikana tehdystä aineen ja esineen haltuunotosta, jos ainetta tai esinettä ei palauteta lapselle kuljetuksen jälkeen¹¹.
- henkilönkatsastuksesta¹²
- omaisuuden, tilojen, viestien ja muiden lähetysten tarkastamisesta
- enintään seitsemän vuorokautta kestävästä liikkumisvapauden rajoittamisesta
- eristämisestä ja sen jatkamisesta. Samalla on määrättävä, kenen hoito- ja kasvatushenkilöstöön kuuluvan on huolehdittava lapsen turvallisuudesta. Eristämisestä ja sen jatkamisesta on viipymättä ilmoitettava lapsen asioista vastaavalle sosiaalityöntekijälle.

Laitoksen johtaja tai hänen määräämänsä hoito- ja kasvatushenkilöstöön kuuluva henkilö voi toteuttaa

- henkilöntarkastuksen
- henkilönkatsastuksen. Sen voi suorittaa myös muu tehtävään soveltuvan ammatillisen tutkinnon suorittanut henkilö tilanteissa, joissa lapsi antaa näytteen muualla kuin laitoksessa (HE 237/2018 vp). Verinäytteen saa ottaa vain terveydenhuollon ammattihenkilö.
- omaisuuden, tilojen, viestien ja muiden lähetysten tarkastamisen.

11. Voimassa 1.1.2020 alkaen.

12. LSL 66 a § tuli voimaan 1.1.2020. Sitä ennen henkilönkatsastuksesta säädettiin LSL 66 §:ssä. sen 2 momentin 2. virkkeen mukaan henkilönkatsastuksen sai *toimittaa* ja siitä sai *päättää* laitoksen johtaja tai hänen määräämänsä laitoksen hoito- ja kasvatushenkilökuntaan kuuluva henkilö *tai muu tehtävään soveltuvan ammatillisen tutkinnon omaava henkilö*.

Seuraavat rajoitustoimenpiteet voi toteuttaa laitoksen johtaja tai laitoksen hoito- ja kasvatushenkilökuntaan kuuluva henkilö:

- aineiden ja esineiden haltuunotto / LSL 65.1 §:n mukaiset aineet ja esineet, jotka on otettava tai saadaan ottaa laitoksen haltuun. Haltuunotosta on viipymättä ilmoitettava johtajalle tai hänen määräämälleen hoito- ja kasvatushenkilökuntaan kuuluvalla henkilöllä, jonka tulee tehdä haltuunotosta päätös, jollei omaisuutta palauteta.
- tupakkatuotteiden haltuunotto¹³
- lapsen kuljetuksen aikainen aineiden ja esineiden haltuunotto sekä henkilöntarkastus. Toteuttajana voi olla LSL 69 a § 3 momentin mukaan määräytyvä lasta kuljettava henkilö.
- kiinnipito. Johtajalle on annettava kiinnipidosta kirjallinen selvitys. Mikäli johtaja toteuttaa kiinnipidon, on hänen annettava selvitys lapsen asioista vastaavalle sosiaalityöntekijälle.
- lapsen kuljetuksen aikainen kiinnipito. Toteuttajana voi olla LSL 69 a § 3 momentin mukaan määräytyvä lasta kuljettava henkilö, jonka on annettava johtajalle kirjallinen selvitys kiinnipidosta.

YHTEYDENPIDON RAJOITTAMINEN

Yhteydenpidon rajoittamisen edellytykset

Sijaishuollossa olevalla lapsella on oikeus ylläpitää turvallisia suhteita vanhempiinsa ja muihin hänelle läheisiin henkilöihin (LSL 4 § 3 mom. ja 54 §; LOS 9 (3) art.). Lapsi saa esimerkiksi tavata vanhempiaan, sisaruksiaan ja muita läheisiään laitoksessa tai vierailemalla heidän luonaan. Lapsi voi pitää heihin yhteyttä myös puhelimitse, kirjeitse tai muiden viestinten avulla. Hänellä on oikeus vastaanottaa ja lähettää viestejä ja muita lähetyksiä. Sekä sosiaalitoimen että sijaishuoltoapaikan tulee edistää yhteydenpitoa. (LSL 54 §)

Oikeutta voidaan rajoittaa vain lain tarkoittamissa tilanteissa ja silloin kun se on lapsen edun mukaista. Sijaishuollossa olevan lapsen oikeutta pitää yhteyttä vanhempiinsa tai muihin hänelle läheisiin henkilöihin voidaan rajoittaa, jos yhteydenpidosta ei ole päästy sopimukseen lapsen asiakassuunnitelmassa, tai erityisestä syystä muutoin sopia lapsen ja hänen vanhempiensa tai muiden läheistensä kanssa. Rajoittaminen on lopetettava heti, kun se ei enää ole tarpeellista. (LSL 62.1–2 §)

Yhteydenpitoa voidaan rajoittaa useista eri syistä. Ensinnäkin sitä voidaan rajoittaa silloin, kun yhteydenpito vaarantaa lapsen sijaishuollon tarkoituksen toteuttamisen ja rajoittaminen on lapsen hoidon sekä kasvatuksen kannalta välttämätöntä. Yhteydenpidon rajoittaminen voidaan toteuttaa myös silloin, kun yhteydenpidosta on vaaraa lapsen hengelle, terveydelle, kehitykselle tai turvallisuudelle. (62.1 § 1 ja 2 kohta)

13. Voimassa 1.1.2020 alkaen.

Yhteydenpidon rajoittaminen on mahdollista myös silloin, kun se on välttämätöntä vanhempien, perheen muiden lasten tai sijaishuoltopaikan muiden lasten tai henkilöstön turvallisuuden vuoksi. Perusteena rajoittamiselle voi olla myös se, että 12 vuotta täyttänyt lapsi vastustaa yhteydenpitoa; toteuttaminen on mahdollista myös nuoremman lapsen kohdalla, jos hän on niin kehittynyt, että hänen tahtoonsa voidaan kiinnittää huomiota. (LSL 62.1 § 3 ja 4 kohta)

Yhteydenpidon rajoittamisen tavat

Mikäli yhteydenpidon rajoittamisen edellytykset täyttyvät, on mahdollista rajoittaa lapsen yhteydenpitoa hänen läheiseensä puhelimitse tai muilla laitteilla tai välineillä. Lisäksi on mahdollista lukea ja pidättää lapsen lähettämä yksittäinen kirje tai siihen rinnastettava luottamuksellinen viesti tai tarkastaa ja pidättää muu lähetys. (LSL 61.2 § 2 ja 3 kohta). Rajoittaminen on mahdollista vain siinä määrin kuin kussakin yksittäistapauksessa on välttämätöntä, jotta laissa säädetty tarkoitus voidaan saavuttaa (LSL 61.4 §).

Edellytysten täytyessä sijaishuoltopaikassa voidaan rajoituksen ajaksi ottaa haltuun lapsen hallussa olevat yhteydenpitoon käytettävät laitteet ja välineet tai rajoittaa niiden käyttöä. Rajoittamisen muotona voi tulla kyseeseen myös lapsen ja hänen läheisensä välisten tapaamisten rajoittaminen sekä se, ettei lapsen olinpaikkaa ilmoiteta lapsen vanhemmille tai huoltajille (LSL 61.2 § 1 ja 4 kohta; 61.3 §).

AINEIDEN JA ESINEIDEN HALTUUNOTTO

Lastensuojelulaitoksessa voidaan tietysin edellytyksin ottaa laitoksen haltuun lapsen hallussa olevia aineita ja esineitä. Päihtymistarkoituksessa käytettävät aineet ja esineet on *otettava* laitoksen haltuun. Samoin on otettava haltuun sellaiset välineet, jotka erityisesti soveltuvat päihtymistarkoituksessa käytettävän aineen käyttöön. Laitoksessa tulee ottaa haltuun myös sellaiset lapsella olevat aineet ja esineet, jotka on tarkoitettu lapsen itsensä tai toisen henkilön vahingoittamiseen. Laitoksessa *saadaan* ottaa haltuun sellaiset aineet ja esineet, jotka ominaisuuksiensa puolesta soveltuvat vaarantamaan lapsen omaa tai toisen henkilön henkeä, terveyttä tai turvallisuutta. On myös mahdollista, että aine tai esine otetaan haltuun, jos ne ominaisuuksiensa puolesta soveltuvat vahingoittamaan omaisuutta. Lisäksi on oltava todennäköistä, että lapsi käyttää näitä aineita tai esineitä kyseisessä vaarantamis- tai vahingoittamistarkoituksessa. (LSL 65.1 §)

Palautettaessa luvattomasti laitoksesta poistunutta lasta saa lasta kuljettava henkilö ottaa 65.1 §:ssä tarkoitetut aineet ja esineet haltuun kuljettamisen ajaksi. Lisäksi lastensuojelulaissa säädetään tilanteista, joissa on mahdollista ottaa haltuun muitakin aineita ja esineitä. Ne ovat sellaisia, jotka todennäköisesti vakavasti haittaavat lapsen oman tai toisten lasten sijaishuollon järjestämistä tai laitoksen yleistä järjestystä. (LSL 65.3 §)

Lähtökohta on, että haltuun otettu omaisuus palautetaan lapselle viimeistään sijais-
huollon päättyessä laitoksessa. Joidenkin aineiden osalta on kuitenkin muualla lain-
säädannössä säännöksiä, jolloin toimitaan niiden mukaan. (LSL 65,5 §¹⁴)

Tupakkalain (549/2016) 118 §:ssä tarkoitettujen lapsen hallussa olevien tupakkatuotteiden
voidaan myös ottaa haltuun (LSL 65,4 §). Haltuunotto voidaan tehdä esimerkiksi sil-
loin, kun havaitaan tupakkatuote lapsen kädessä tai henkilöntarkastuksen tai -katsas-
tuksen yhteydessä. (HE 237/2018 vp). Tupakkatuotteiden hallussapidon *selvittämisek-
si* ei ole oikeutta tehdä henkilötarkastusta tai -katsastusta. Tässä tarkoituksessa ei ole
oikeutta myöskään omaisuuden ja lähetysten tarkastamiseen tai lapsen huoneen tut-
kimiseen. (HE 237/2018 vp).¹⁵

HENKILÖNTARKASTUS

Henkilöntarkastuksessa tarkastetaan, mitä lapsella on vaatteissaan tai muutoin yllään.
Se voidaan toteuttaa, jos on perusteltua syytä epäillä, että lapsella on hallussaan LSL
65,1 §:ssä tarkoitettuja aineita tai esineitä. Tämä tarkoittaa päihtymistarkoituksessa
olevia aineita ja esineitä sekä sellaisia välineitä, jotka erityisesti soveltuvat päihtymis-
tarkoituksessa käytettävän aineen käyttöön. Lisäksi kyseeseen tulevat aineet ja esi-
neet, jotka on tarkoitettu lapsen itsensä tai toisen henkilön vahingoittamiseen tai
jotka ominaisuuksiensa puolesta soveltuvat vaarantamaan lapsen omaa tai toisen
henkilön henkeä, terveyttä tai turvallisuutta tai vahingoittamaan omaisuutta. (LSL
65,1 § ja 66,1 §)

Henkilöntarkastuksen voi toteuttaa laitoksen johtaja tai hänen määräämänsä lai-
toksen hoito- ja kasvatushenkilökuntaan kuuluva henkilö. Tarkastuksessa tulee olla
läsnä toinen kasvatusta- ja kasvatushenkilökuntaan kuuluva henkilö. Kummankin on
oltava samaa sukupuolta lapsen kanssa, jollei kyseessä ole terveydenhuollon ammat-
tihenkilö; tästä voidaan kuitenkin poiketa, jos tarkastus tulee suorittaa välittömästi
lapsen tai toisen henkilön turvallisuuden varmistamiseksi. (LSL 66,2–3 §). Erityisestä
syytä myös toisen henkilön läsnäolovaatimuksesta voidaan poiketa (LSL 66,2 §).¹⁶

Palautettaessa luvottomasti laitoksesta poistunutta lasta saa lasta kuljettava henkilö
tehdä lapselle kuljetukseen käytettävässä autossa henkilöntarkastuksen LSL 69 §:n mu-
kaisin edellytykset ja tavoin. Henkilöntarkastuksen tulee olla tarpeen kuljetuksen
turvallisuuden varmistamiseksi. (LSL 69 a.4 §)

14. Voimassa 1.1.2020 alkaen. Aiemmin sama säännös oli 65 § 1 momentissa.

15. Voimassa 1.1.2020 alkaen.

16. LSL 66 § 2 ja 3 momentti muuttuivat 1.1.2020 alkaen. Samansisältöiset säännökset sisältyivät
aiemmin LSL 66 § 1 ja 4 momenttiin.

HENKILÖNKATSASTUS

Henkilönkatsastus tarkoittaa sitä, että lapselle tehdään puhalluskoe tai otetaan veri-, hius-, virtsa- tai sylkinäyte. Sen suorittaminen edellyttää perusteltua syytä epäillä, että lapsi on käyttänyt aineita¹⁷, jotka on mainittu LSL 65.1 §:ssä. Henkilönkatsastuksen tekemisestä ei saa aiheutua lapselle tarpeetonta haittaa. Näyte tulee lähettää asianmukaisesti tarkastettavaksi, jos lapsi kiistää kyseisten aineiden käytön tai jos tarkastaminen on muutoin tarpeen tuloksen luotettavuuden selvittämiseksi¹⁸. (LSL 66 a.1–2 §)

Henkilönkatsastuksen toimittajan lisäksi on toisen laitoksen hoito- ja kasvatushenkilökuntaan kuuluvan tai muun tehtävään soveltuvan ammatillisen tutkinnon suorittaneen henkilön oltava läsnä, jos toimittaja ei ole terveydenhuollon ammattihenkilö. (LSL 66 a.2–3 §). Suorittajan ja läsnäolijan on oltava lapsen kanssa samaa sukupuolta, jos kyseessä ei ole terveydenhuollon ammattihenkilö. Sukupuolivaatimuksesta voidaan poiketa myös silloin, kun henkilönkatsastuksen tekeminen on välttämättä tehtävä välittömästi lapsen tai toisen henkilön turvallisuuden varmistamiseksi. (LSL 66 a.4 §)¹⁹

OMAISUUDEN, LÄHETYSTEN JA TILOJEN TARKASTAMINEN JA LÄHETYSTEN LUOVUTTAMATTA JÄTTÄMINEN

Omaisuuuden tarkastamisella tarkoitetaan lapsen hallussa olevan omaisuuden tarkastamista ja tilojen tarkastamisella niiden tilojen tarkastamista, jotka ovat hänen käytössään (LSL 67.1 §). Tilojen tarkastamisella käytännössä tarkoitetaan lapsen huoneen tarkastamista.

Omaisuus ja tilat voidaan tarkastaa, jos on perusteltua syytä epäillä, että lapsella on hallussaan LSL 65 §:n 1 tai 3 momentissa²⁰ tarkoitettuja aineita tai esineitä. Tarkastaminen on mahdollista myös silloin, kun on kiireellisesti ja sijaishuollon tarkoituksen toteuttamiseksi selvitettävä lapsen olinpaikka. (LSL 67.1 §)

Lähetysten tarkastaminen tarkoittaa lapselle osoitetun kirjeen, siihen rinnastettavan muun luottamuksellisen viestin tai muun lähetyksen sisällön tarkastamista ilman, että itse viesti luetaan. Lähetys voidaan tällä tavoin tarkastaa, jos on syytä epäillä, että viesti tai lähetys sisältää LSL 65.1 §:ssä tarkoitettuja aineita tai esineitä. (LSL 67.2 §)

17. LSL 66 a § tuli voimaan 1.1.2020. Sitä ennen henkilönkatsastuksesta oli säädetty LSL 66 §:ssä. Sen 2 momentin 1. virke kuului seuraavasti: ”Jos on perusteltua syytä epäillä, että lapsi on käyttänyt 65 §:n 1 momentissa tarkoitettuja päihdyttäviä aineita, häneen saadaan kohdistaa henkilönkatsastus.”
18. Tarkistamisnäytettä koskeva vaatimus tuli voimaan 1.1.2020.
19. Voimaan 1.1.2020. Sitä ennen samansisältöinen säännös oli LSL 65 §:n 2–4 momentissa.
20. Ennen 1.1.2020 voimaan astuneita muutoksia LSL 67 § 1 momentti sisälsi vain LSL 65 §:n 1 momentissa tarkoitettuja aineita tai esineitä. Vastaava muutos tehtiin LSL 67 § 2 momenttiin (viestin tai lähetyksen tarkastaminen).

Omaisuu den, tiloj en, viestien ja muid en lähety sten tarkastamisesta päättää ja ne suorittaa laitoksen johtaja tai hänen määräämä nsä laitoksen hoito- ja kasvatushenkilökuntaan kuulu va henkilö siten, että lapsi ja laitoksen hoito- ja kasvatushenkilökuntaan kuulu va toinen henkilö ovat läsnä. Tilojen ja omaisuuden tarkastaminen ovat kuitenkin mahdollisia myös ilman lapsen läsnäoloa, jos tähän on erityinen syy. Lapselle tulee selvittää tarkastuksen syy. (LSL 67.3 §)

Viestit tai muut lähetykset, jotka on oikeus tarkastaa, voidaan jättää toimittamatta tai luovuttamatta osittain tai kokonaan, jos niiden sisällön voidaan olosuhteet kokonaisuutena huomioiden perustellusti arvioida vakavasti vaarantavan lapsen tai toisen henkilön henkeä, terveyttä, turvallisuutta tai kehitystä. Lähetys on viipymättä toimitettava lapsen asioista vastaavalle sosiaalityöntekijälle, joka tekee päätöksen. Tätä varten sosiaalityöntekijä saa lukea kirjeen tai muun viestin, jos hän perustellusta syystä epäilee viestin sisällön voivan vaarantaa lapsen tai toisen henkilön henkeä, terveyttä, turvallisuutta tai kehitystä. Arviointi ja päätös tehdään kussakin yksittäistapauksessa erikseen. (LSL 67.4 §)

KIINNIPITÄMINEN

Kiinnipitäminen lapsesta on mahdollista hänen rauhoittamiseksi, jos hän käyttäytyy sekavasti ja uhkaavasti ja tämän perusteella todennäköisesti vahingoittaisi itseään tai muita. Samalla kiinnipitämisen on oltava välttämätöntä lapsen tai toisen henkilön hengen, terveyden tai turvallisuuden välittömän vaarantumisen vuoksi tai omaisuuden merkittävän vahingoittamisen estämiseksi. Kiinnipitämiseen voi sisältyä lapsen siirtäminen. (LSL 68.1 §)

Kiinnipitämisellä puututaan lapsen fyysiseen koskemattomuuteen ja liikkumisvapauteen. On siksi huomioitava, että sen on oltava kokonaisuutena arvioiden puolustettavaa, kun huomioidaan lapsen käytös ja muu tilanne; se on myös lopetettava heti, kun se ei ole enää välttämätöntä. Sen tulee olla luonteeltaan hoidollista ja huollollista. (LSL 68.1 §) Kuten muutkaan rajoitustoimenpiteet, se ei saa olla rangaistus.

Palautettaessa luvattomasti laitoksesta poistunutta lasta saa kuljetuksen varmistamiseksi lasta kuljettava henkilö pitää lasta lyhytaikaisesti kiinni kuljetukseen käytetävissä autossa. Edellytyksenä on, että lapsi käyttäytyy sekavasti tai uhkaavasti ja tämän perusteella hän todennäköisesti vahingoittaisi itseään tai muita. Lisäksi kiinnipitämisen on oltava välttämätöntä lapsen tai toisen henkilön hengen, terveyden tai turvallisuuden välittömän vaarantumisen vuoksi. (LSL 69 a.5 §²¹)

Kiinnipito kuljetuksen aikana voi olla sallittua esimerkiksi silloin, kun lapsi yrittää hypätä liikkuvasta autosta tai on väkivaltainen aiheuttaen vaaratilanteen liikkeellä olevassa autossa. Kiinnipito lapsen palauttamisen yhteydessä ei oikeuta ottamaan lasta kiinni laitoksen ja sen piha-alueen ulkopuolella tai auton ulkopuolella. Kuljettamisen

21. Voimassa 1.1.2020 alkaen.

toteuttavan henkilön tulee rauhoitella lasta ja keskustella hänen kanssaan tilanteen ratkaisemiseksi.²² (HE 237/2018 vp)

Kuljetuksen aikainen kiinnipito on toteutettava lapselle turvallisella tavalla, ja siinä täytyy huomioida hänen ikänsä, sukupuolensa, yksilöllinen tilanteensa sekä kulttuuri- ja uskonnollinen taustansa. Se on lopetettava heti, kun se ei enää ole välttämätöntä. (LSL 69 a.5 §)

LIKKUMISVAPAUDEN RAJOITTAMINEN

Liikkumisvapauden rajoittamisella tarkoitetaan lapselle asetettua kieltoa poistua laitoksen alueelta, laitoksesta tai tietyn asuinyksikön tiloista. Rajoittamisen on oltava lapsen huollon kannalta välttämätöntä ja lapsen edun mukaista. Se voi tulla kyseen, kun sijaishuoltoon johtanut päätös on tehty sillä perusteella, että hän on vaarantanut vakavasti terveyttään tai kehitystään käyttämällä päihteitä, tekemällä muun kuin vähäisenä pidettävän rikollisen teon tai muulla niihin verrattavalla käyttäytymisellään. On myös mahdollista rajoittaa lapsen liikkumisvapautta, jos lapsi käyttäytyy edellä mainitulla tavalla. Kolmanneksi liikkumisvapautta voidaan rajoittaa, jos se on tarpeen lapsen hoidon tai huollon kannalta tai muuten lapsen suojelemiseksi häntä vakavasti vahingoittavalta käyttäytymiseltä. (LSL 69.1 §)

Päätettäessä lapsen liikkumisvapauden rajoittamisesta on muistettava, että se ei saa olla laajempi tai kestoaltaan pidempi kuin lapsen hoito ja kasvatusta välttämättä edellyttävät. Se on lopetettava heti, kun se ei ole enää välttämätön liikkumisvapauden rajoittamisen edellytysten näkökulmasta. (LSL 69.3 §)

Enintään seitsemän vuorokautta kestävästä liikkumisvapauden rajoittamisesta päättää laitoksen johtaja tai hänen määräämänsä laitoksen hoito- ja kasvatushenkilökuntaan kuuluva henkilö. Rajoittamisesta on ilmoitettava lapsen asioista vastaavalle sosiaalityöntekijälle viipymättä. Jatkamisesta tai alun perin yli seitsemän vuorokautta kestävästä rajoittamisesta päättää lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä. Yhteensä rajoittaminen ei saa kestää yli seitsemää vuorokautta.²³ (LSL 69.2 §)

ERISTÄMINEN

Eristäminen rajoitustoimenpiteenä sisältää lapsen eristämisen laitoksen muista lapsista. Siihen voidaan turvautua, kun lapsi käyttäytymisensä perusteella on vaaraksi itselleen tai muille tai jos se on muusta erityisen perustellusta syystä välttämätöntä lapsen hengen, terveyden tai turvallisuuden kannalta. (LSL 70 §)

Tehdessään päätöksen eristämisestä tulee laitoksen johtajan tai hänen määräämänsä laitoksen hoito- ja kasvatushenkilökuntaan kuuluvan henkilön samalla määrätä, kuka laitoksen hoito- tai kasvatushenkilöstöön kuuluva huolehtii lapsen turvallisuudesta.

22. Voimassa 1.1.2020 alkaen.

23 Ennen 1.1.2020 voimaan tulleita lastensuojelulain muutoksia säädettiin LSL 69.2 §:n 1. virkkeessä, että liikkumisvapauden rajoittaminen ei saa ilman uutta päätöstä jatkua yli seitsemän vuorokautta.

Tämän henkilön tulee valvoa lasta koko eristämisen ajan. Hänen tulee olla samassa tilassa tai sen välittömässä läheisyydessä siten, että hän saa yhteyden lapseen. Lapsella tulee olla mahdollisuus saada yhteys hänen turvallisuudestaan vastaavaan henkilöön ja keskustella tämän kanssa. Eristämisolosuhteiden tulee olla sellaiset, että lapsi saa riittävän huolenpidon ja hoidon.²⁴ Ennen päätöstä eristämisen jatkamisesta tulee lapselle tehdä lääkirintarkastus, jollei se ole ilmeisen tarpeetonta. Tarvittaessa tarkastus tulee tehdä myös ennen eristämisen aloittamista, sen aikana tai päättyessä²⁵. (LSL 70.2 § ja 70.4 §)

Lapsen huoneen ovea ei voi pitää lukittuna kasvatuksellisena toimenä tai rangaistuksena. Lapsi voidaan tarvittaessa kasvatuksellisena keinoja kehottaa rauhoittumaan omassa huoneessaan, mutta ovea ei saa lukita. Rauhoittuminen ei saa rinnastua eristämiseen, jolle on oltava LSL 70 §:n mukaiset perusteet. (EOAK 5679/2018, HE 237/2018 vp)

Eristämistä ei saa määrätä laajempaan eikä pidemmäksi ajaksi kuin lapsen huolenpito ja hoito välttämättä edellyttävät. Se ei saa kestää yli 12²⁶ tuntia ilman uutta päätöstä, ja se on lopetettava heti, kun se ei ole enää välttämätöntä. Sitä voi jatkaa vain, jos edellä mainitut edellytykset ovat olemassa, eikä lapsen hoitoa ole edelleenkaan tarkoituksenmukaista tai mahdollista järjestää muulla tavalla. Enimmäiskesto on 24 tuntia. (LSL 70.1 § ja 70.3 §) Eristämisestä ja sen jatkamisesta tulee viipymättä ilmoittaa lapsen asioista vastaavalle sosiaalityöntekijälle (LSL 70.5 §).

ERITYINEN HUOLENPITO

Sijaishuollossa olevalle 12 vuotta täyttäneelle lapselle voidaan järjestää laitoksessa erityistä, moniammatillista hoitoa ja huolenpitoa, jos hänen erittäin tärkeä yksityinen etunsa sitä välttämättä vaatii. Sen aikana lasta voidaan estää poistumasta laitoksen tai erityisen huolenpidon tiloista ilman lupaa tai valvontaa ilman erillistä päätöstä liikkumisvapauden rajoittamisesta. Muista rajoituksista, kuten yhteydenpidon rajoittamisesta, tulee kuitenkin tehdä päätös, jos niiden edellytykset täyttyvät. (LSL 71 §, 72.1 §, 73.1 §)

Erityistä huolenpitoa voidaan järjestää lapsen vakavan päihde- tai rikoskierteen katkaisemiseksi tai kun lapsen oma käyttäytyminen muutoin vakavasti vaarantaa hänen henkeään, terveyttään tai kehitystään. Ensin tulee kuitenkin arvioida, onko lapsen hoidon ja huollon tarve huomioon ottamalla mahdollista järjestää sijaishuolto muulla tavalla, ja se, ovatko terveydenhuollon palvelut soveltuvia. Tavoitteena on katkaista lapsen sellainen käyttäytyminen, joka vahingoittaa häntä itseään, ja mahdollistaa lapselle annettava kokonaisvaltainen huolenpito. (LSL 72.1 §)

24. Valvonta ja yhteyden saaminen lapsen turvallisuudesta vastaavaan henkilöön tulivat osaksi LSL 70.2 §:ää 1.1.2020.

25. Lääkirintarkastuksen suorittamista koskeva velvoite myös eristämisen päättyessä tuli voimaan 1.1.2020.

26. Ennen 1.1.2020 voimaan astuneita lastensuojelulain muutoksia enimmäiskesto ilman uutta päätöstä oli 24 tuntia ja kokonaiskesto 48 tuntia.

Päätöksen voi tehdä kunnan sosiaalitoimessa johtava viranhaltija tai hänen määräämänsä muu virkasuhteessa oleva sosiaalityöntekijä; asian valmistelee lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä (vrt. LSL 13.2 §; LSL 72.2 §). Päätöksen on perustuttava erityisen huolenpidon järjestämistä varten tehtyyn lapsen tilanteen moniammatilliseen arvioon (LSL 72.2 §).

Erityisen huolenpidon kesto on enintään 30 vuorokautta. Sitä voidaan kuitenkin erityisen painavasta syystä jatkaa 60 vuorokaudella, jos se on LSL 72.1 §:n mukaisin perustein edelleen välttämätöntä. Se on lopetettava välittömästi, jos se osoittautuu tehottomaksi sille asetettujen tavoitteiden saavuttamiseksi tai kun sen tarvetta ei enää ole. Lopettamisesta päättää lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä. (LSL 72.3 §)

MENETTELY RAJOITUKSIA KÄYTETTÄESSÄ JA PÄÄTÖKSENTEOSSA

Rajoitusten toteuttaminen ja läpikäynti

On aina huolehdittava, että rajoituksia toteutetaan turvallisesti ja lapsen ihmisarvoa kunnioittaen. Kuten yleensäkin lapsen hoito ja kasvatus, rajoituksetkaan eivät saa sisältää alistamista, kurittamista eikä muulla tavoin loukkaavaa kohtelua. Niiden käytöllä ei saa aiheuttaa lapselle vahinkoa tai haittaa. Rajoitusten aikana on huolehdittava lapsen yksilöllisistä tarpeista ja perustarpeista. Niiden käyttö on lopetettava heti, kun rajoittaminen ei enää ole välttämätöntä. Rajoituksen toteuttamisessa on huomioitava lapsen uskonnollinen ja kulttuurinen tausta sekä hänen ikänsä, sukupuolensa ja muu yksilöllinen tilanteensa. (LSL 61 a.2 ja 3 §).²⁷ Kun joudutaan toteuttamaan useita rajoituksia yhtä aikaa, on jokaisen edellytykset arvioitava erikseen (HE 237/2018 vp).

Lastensuojelulaissa on myös säädetty velvollisuus viipymättä antaa lapselle, hänen huoltajalleen ja lailliselle edustajalleen tieto lain mukaisten päätösten ja toimenpiteiden sisällöstä ja perusteista sekä käytettävissä olevista muutoksenhaku- ja oikeussuojakeinoista. Heille tulee antaa myös tieto mahdollisuuksista saada oikeusapua. (LSL 32 a.1 §²⁸). Tiedon antaminen kuuluu henkilölle, joka on tehnyt päätöksen (HE 237/2018 vp).

Tiedon antamisen tulee tapahtua niin, että se on ymmärrettävää ja saavutettavaa huomioiden lapsen ikä, kehitystaso ja tiedon vastaanottajan kommunikaatiomenetelmä. Mikäli lapsi on rajoituksen aikana ollut tilassa, jossa hän ei ole kyennyt ymmärtämään sen merkitystä, tulee tiedot antaa heti, kun hän kykenee ymmärtämään asian. Lapsen vanhemmalle tulee antaa tieto muun muassa yhteydenpidon rajoituksesta ja muustakin päätöksestä, joka on tarpeellista saattaa hänen tietoonsa. (LSL 32 a.1–2 §)

Sijaishuoltopaikassa tulee yhdessä lapsen kanssa arvioida rajoitusten käytön jälkeen niiden käyttöä heti, kun lapsi kykenee ymmärtämään asian merkityksen. Lapsen kanssa arvioidaan rajoitukseen johtanutta tilannetta, sen tarvetta ja perusteita asiakassuunnitelman mukaisesti, sen toteuttamistapaa ja vaikuttavuutta sekä toimenpiteeseen osallistuneen henkilön toimintaa tilanteessa. Rajoitus tulee käydä läpi myös

27. Voimaan 1.1.2020.

28. Voimaan 1.1.2020.

lapsen huoltajan kanssa, ellei se ole ilmeisen tarpeetonta tai mahdotonta. Arvioinnista tulee toimittaa viipymättä selvitys lapsen asioista vastaavalle sosiaalityöntekijälle. (LSL 74 a.1–2 §)²⁹

Rajoitusten kirjaaminen

Lastensuojelulaitoksen henkilökunnalla on velvollisuus asianmukaisesti kirjata rajoitustoimenpiteiden käyttö, jotta niitä voidaan seurata ja valvoa. Kirjaamisten sisältö on lähetettävä kuukausittain lapsen asioista vastaavalle sosiaalityöntekijälle (LSL 74.3 §³⁰). Laitoksessa tulee kirjata³¹

- toimenpiteen ja toteuttamisen kuvaus, peruste ja kesto
- päätöksentekijän, toteuttajan ja läsnä olleen henkilön nimi
- perusteltu syy suorittaa henkilönkatsastus ja -katsastus³²
- erityinen syy suorittaa omaisuuden tai tilojen tarkastaminen ilman toisen henkilön läsnäoloa
- kuvaus rajoitustoimenpiteen vaikutuksesta lapsen hoito- ja kasvatussuunnitelmaan³³
- kuvaus lapsen kuulemisesta ennen toimenpiteestä päättämistä tai toteuttamista
- lapsen mielipide.

Erityisen huolenpidon aikana tulee pitää kirjaa sen aikaisista toimenpiteistä ja niiden vaikutuksesta lapseen, hänen tilanteeseensa ja lapsen sijaishuollon järjestämiseen jatkossa (LSL 73.2 §).

Eristämisen osalta on vielä erikseen säädetty, että eristämisen aikana on kirjattava eristämiseen johtanut tilanne, eristämisen toteuttamistapa sekä miten eristämisen jatkamisen perusteita on eristämisen aikana jatkuvasti arvioitu. Lisäksi on kirjattava eristämisen lopettamiseen johtaneet perusteet ja syy. Nämä kirjataan eristämistä koskeviin asiakirjoihin. (LSL 74.2 §³⁴)

29. Ennen 1.1.2020 voimaan tulleita lakimuutoksia LSL 74.3 momentti kuului:

”Lapsen kanssa tulee riittävästi keskustella häneen kohdistettujen rajoitustoimenpiteiden syistä ja mahdollisista vaikutuksista hoito- ja kasvatussuunnitelmaan ja asiakassuunnitelmaan.”

30. Ennen 1.1.2020 voimassa LSL 74.1 §:ssä.

31. LSL 74.1 §.

32. Velvollisuus kirjata LSL 66 a §:n (henkilönkatsastus) mukainen perusteltu syy tuli voimaan 1.1.2020.

33. Ennen 1.1.2020 voimassa olleen LSL 74.2 §:n mukaan tuli laitoksesta ilmoittaa lapsen asioista vastaavalle sosiaalityöntekijälle, jos ilmeni tarve tarkistaa asiakassuunnitelma välittömästi.

34. Säännös tuli tämän sisältöisenä voimaan 1.1.2020.

Päätöksen tekeminen

Kiinnipitämisestä, henkilöntarkastuksesta sekä aineiden ja esineiden haltuunotosta, kun omaisuus palautetaan, ei tehdä päätöstä. Muista rajoituksista tehdään kirjallinen päätös. Kiireellisissä tilanteissa on mahdollista antaa päätös suullisesti. Kirjallinen päätös on kuitenkin annettava heti, kun se on mahdollista. (Hallintolaki 434/2003, 43.2–3 §)

Päätöksestä on käytävä ilmi päätöksentekijän nimi ja päätöksen tekemisen ajankohta, kehen päätös kohdistuu sekä perustelut. Lisäksi päätöksessä on ilmoitettava sen henkilön nimi ja yhteystiedot, jolta asianosainen voi pyytää tarvittaessa lisätietoja päätöksestä. (Hallintolaki, 43.1 § ja 44.1 §). Yhteydenpidon rajoittamista koskevassa päätöksessä on mainittava rajoituksen syy, millaista yhteydenpitoa rajoitus koskee ja missä laajuudessa rajoitus toteutetaan. Lisäksi on eriteltävä henkilöt, joihin rajoitus kohdistuu. (LSL 63.1 §)

Valituskelpoisiin päätöksiin liitetään valitusosoitus (hallintolaki 47 §). Omaisuuden, lähetysten tai tilojen tarkastamista ja henkilönkatsastusta koskevista päätöksistä ei ole valitusoikeutta, ja tämän on ilmentävä päätöksestä.

Lastensuojelulain 20 § velvoittaa selvittämään lapsen mielipiteen ja näkemyksen aina lastensuojelua toteutettaessa. Selvittämisestä voidaan poiketa, jos se vaarantaisi lapsen terveyttä ja kehitystä tai se ei muuten ole tarpeellista. Rajoitustoimenpiteiden luonteeseen kuuluu, ettei lapsen mielipiteen selvittäminen ole aina mahdollista esimerkiksi toimenpiteen kiireellisyyden tai lapsen tilan vuoksi.

Asianosaisia rajoituksia koskevissa päätöksissä ovat lapsen lisäksi hänen huoltajansa ja yhteydenpidon rajoittamisessa myös se henkilö, kehen rajoitus kohdistuu. Hallintolain mukaan heitäkin on kuultava, mutta kuuleminen voidaan jättää tekemättä, jos se vaarantaisi päätöksen toteutumisen tai siitä aiheutuva viivästyminen aiheuttaisi haittaa henkilön terveydelle (hallintolaki 34.2 §). Kuulematta jättäminen tulee perustella päätöksessä.

RAJOITUKSET SIJOITETUN LAPSEN EDUN EDISTÄJINÄ

Kuvatut lastensuojelulain mukaiset rajoitukset, yhteydenpidon rajoittaminen ja rajoitustoimenpiteet, puuttuvat sijaishuollossa olevan lapsen perusoikeuksiin. Lapsen kasvatuksesta ja huolenpidosta vastaavien aikuisten tulee tunnistaa sijoitetun lapsen kasvatuksen ja rajoittamisen välinen raja, kun he ottavat vastatakseen sosiaalihuollon toimielimen huostaanottaman ja sijoittaman lapsen kasvatuksesta. Arjen toimijoiden lisäksi erityinen merkitys on lapsen asioista vastaavalla sosiaalityöntekijällä, jolla on kokonaisvastuu siitä, että lapsen sijaishuolto toimii lapsen edun mukaisesti ja lapsen oikeuksia kunnioittavalla tavalla.

Päätöksentekoon ja kirjaamiseen liittyvät velvoitteet ovat myös osa lapsen oikeuksien ja ennakkollisen oikeusturvan edistämistä. Lapsen tiedollisia oikeuksia on lastensuojelulaissa vahvistettu viimeksi vuoden 2020 alusta säädettäessä lapsen oikeudesta osallistua laitoksessa laadittavaan hyvää kohtelua koskevaan suunnitelmaan. Tiedollisia

oikeuksia ja oikeusturvaa vahvistavat myös velvollisuus käydä läpi käytetty rajoitukset lapsen kanssa ja kertoa hänelle oikeusturvakeinoista heti, kun se on mahdollista.

Lastensuojelulain säännökset rajoituksista jättävät tulkinnanvaraa sijaishuollon arjen kirjavissa tilanteissa, mikä näkyy esimerkiksi valvontaratkaisujen, kanteluiden ja valitusten määrässä (ks. Kalliomaa-Puha, Pösö ja Toivonen tässä teoksessa). Säännöksiä on uudistettu useita kertoja niiden voimassaolon ajan, millä on pyritty vastaamaan käytännössä ilmenneisiin havaintoihin ja ongelmiin. Rajoitusten tarkoitus on edistää lapsen edun toteutumista. Lastensuojelulaitoksissa on silti koettu, ettei kaikkia lapsia kyetä riittävästi suojelemaan.

Vakavasti mielenterveys- ja päihdeongelmaisten sekä rikoksia tekevien lasten auttaminen on koettu vaikeaksi. Sosiaali- ja terveysministeriö asetti vuonna 2019 työryhmän uudistamaan lastensuojelulain sisältöä siten, että erityisen vaativaa tukea tarvitsevien lasten tarpeisiin kyetään paremmin vastaamaan. Syyskuussa 2020 työryhmä luovutti muistion³⁵, joka sisältää luonnoksen hallituksen esitykseksi lastensuojelulain muuttamisesta. Rajoitustoimenpiteisiin ehdotetaan useita ja perustavanlaatuisia muutoksia.

Syksyllä 2019 päivitettiin lastensuojelun laatusuositus, jonka osana määriteltiin ensimmäistä kertaa sijaishuollon laatuksiteerit³⁶. Niiden mukaan yksi laadukkaan sijaishuollon edellytyksistä on, että ”[l]apsi tietää oikeuksistaan ja oikeusturvakeinoista ja sijaishuoltopaikassa kunnioitetaan lapsen itsemääräämisoikeutta”. (kriteeri 8).

Sosiaali- ja terveysministeriö pyysi huhti- ja toukokuussa 2021 lausuntoja luonnoksesta hallituksen esitykseksi lastensuojelulain muuttamiseksi. Esitys sisälsi huomattavia muutoksia sijaishuoltoon ja rajoituksia koskevaan sääntelyyn. Tätä kirjoitettaessa ei ole tietoa, missä muodossa ja milloin hallituksen esitys annetaan eduskunnan käsittelyyn.

35. Lastensuojelun vaativan sijaishuollon uudistamistyöryhmän loppuraportti.

Sosiaali- ja terveysministeriö. Raportteja ja muistioita 2020:28. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/162414>.

36. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2019:8. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/161862>.

LÄHTEET

- Araneva, M. 2016. Lapsen suojele. Toteuttaminen ja päätöksenteko. Käsikirja lapsen asioista päättävälle. Helsinki: Talentum pro.
- Hakalehto, S. 2016. Johdatus lapsen oikeuksiin lastensuojelussa. Teoksessa Hakalehto, Sivianna & Toivonen, Virve. Lapsen oikeudet lastensuojelussa. Helsinki: Kauppa-kamari. 22–57.
- Nyrhinen, A. 2016. Sosiaalityön ammatillinen johtaminen. Teoksessa Hakalehto, Sivianna & Toivonen, Virve. Lapsen oikeudet lastensuojelussa. Helsinki: Kauppa-kamari. 58–96.
- Räty, T. 2019. Lastensuojelulaki – Käytäntö ja soveltaminen. Helsinki: Edita.
- Saastamoinen, K. 2018. Lapsi sijaishuollossa. Yhteydenpidon rajoittaminen ja rajoitus-toimenpiteet. Helsinki: Edita.

LAINVALMISTELUAINEISTO JA MUUT VIRALLISLÄHTEET

- Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi lastensuojelulain muuttamisesta (225/2004 vp).
- Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi lastensuojelulain muuttamisesta (237/2018 vp).
- Perustuslakivaliokunnan lausunto jallituksen esityksestä laiksi lastensuojelulain muuttamisesta (PeVL 5/2006 vp).
- UN Guidelines for the Alternative Care of Children (2010) A/RES/64/142. Epävirallinen suomennos ”YK:n sijaishuollon ohjeet”, <https://www.lskl.fi/julkaisut/ykn-sijaishuollon-ohjeet>.

SÄÄDÖKSET

- Hallintolaki (434/2003)
- Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983)
- Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (812/2000)
- Laki yksityisistä sosiaalipalveluista (922/2011)
- Lastensuojelulaki (417/2007)
- Suomen perustuslaki (731/1999)
- Yhdistyneiden kansakuntien lapsen oikeuksia koskeva yleissopimus (SopS 59–60/1991)

Miten korjaavat liikkeet tehdään? Jälkikäteinen oikeusturva rajoitus- toimenpiteissä

JOHDANTO

Kun tehdään päätöksiä rajoitustoimenpiteiden käytöstä sijaishuollon arjessa, on mahdollista, että lasten ja nuorten näkemykset rajoitustoimenpiteen tarpeesta, muodosta tai kestosta eroavat työntekijöiden käsityksistä. Edelleen vanhempien näkemykset voivat erota niin lasten kuin työntekijöiden näkemyksistä. Erimielisyyksiä syntyy, koska yksittäisissä tilanteissa on joskus vaikea tulkita yksiselitteisesti, täyttyvätkö rajoitustoimenpiteiden edellytykset lain tarkoittamassa mielessä tai onko tilanteen ratkaisemiseksi käytössä muita keinoja kuin rajoittaminen. Vaikka lain ehdot täyttyisivät, kaikki osapuolet eivät välttämättä pidä toimenpiteisiin ryhtymistä silti tarpeellisenä. Erimielisyys voi vahvistaa näkemystä siitä, että rajoittamispäätöksessä on tehty virhe. Haasteita lisää se, että rajoitustoimenpiteet tulevat pohdittavaksi pääsääntöisesti jännitteisissä ja konfliktilatautuneissa tilanteissa. Silloin myös väärintulkintojen vaara on ilmeinen, koska joudutaan tasapainottelemaan moninaisten odotusten, intressien ja ristiriitaisten tietojen ja mielipiteiden kentässä.

Rajoitustoimenpiteet puuttuvat aina sijoitettujen lasten perus- ja ihmisoikeuksiin, kuten yksityisyyteen, itsemääräämisoikeuteen, fyysiseen koskemattomuuteen tai omaisuuden suojaan (ks. myös Tervo tässä teoksessa). Siksi on tärkeää, että lapsilla ja muilla osapuolilla on mahdollisuus tuoda näkemyksensä esiin tilanteissa, joissa heidän mielestään ei ole toimittu oikein. Edelleen tärkeää on saada aikaan virheitä korjaavia tekoja. Monissa sijaishuollon arkisissa tilanteissa tämä tapahtuu erilaisina keskusteluina ja neuvotteluina, joiden pohjalta yksittäistä lasta koskevaa ratkaisua tai sijaishuoltopaikkaan vakiintunutta käytäntöä muutetaan. Joskus lapset ja nuoret itse ratkaisevat virheeksi kokemiaan asioita ja tilanteita. Esimerkiksi karkaaminen sijaishuoltopaikasta voi olla yritys ratkaista epäoikeudenmukaisuuden kokemuksia, joita lapsi on kokenut sijaishuoltopaikassa (Taylor ym. 2013; Hoikkala & Kemppainen 2015; Isoniemi 2019). Vastaavasti vanhemmillä ja muilla läheisillä voi olla omia keinojaan toimia tilanteissa, jotka eivät heidän mielestään oikeuta rajoittamiseen.

Tässä luvussa keskitytään oikeudellisiin keinoihin reagoida virheellisenä pidettyihin tai epäoikeudenmukaiseksi koettuihin rajoituspäätöksiin. Tarkastelemme ensin jälkikäteistä oikeusturvaa ja sen merkitystä yleisesti. Sen jälkeen esittelemme tarkemmin jälkikäteisiä oikeusturvakeinoja rajoitustoimenpiteissä. Lähempään tarkasteluun otamme eduskunnan oikeusasiamiehen valvonnan ja valituksen hallinto-oikeuteen. Valituksia tarkastelemme tuoreen empiirisen aineiston pohjalta, joka valottaa sitä,

millaisista asioista rajoitustoimenpiteissä on valitettu, ketkä ovat valittaneet ja millaisiin muutoksiin valitukset ovat johtaneet. Osio pohjautuu kirjoittajien muualla julkaistuun artikkeliin (Kalliomaa-Puha, Pösö & Toivonen 2020)³⁷. Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisukäytännön avulla avaamme tarkemmin niitä kipukohtia, joita rajoitustoimenpiteiden käyttöön liittyy. Tarkastelu perustuu oikeusasiamiehen julkaistuihin rajoitustoimenpiteitä koskeviin ratkaisuihin ja oikeusasiamiehen vuosittain eduskunnalle antamiin kertomuksiin toiminnastaan. Lopuksi pohdimme oikeusturvakeinojen tehokkuutta erityisesti lapsen näkökulmasta.

MAHDOLLISUUS SAADA ASIA ARVIOITAVAKSI UUELLEEN

Lastensuojelun rajoitustoimissa on kysymys lasten perusoikeuksiin puuttumisesta. Perusoikeuksia voidaan rajoittaa vain määrätyin ehdoin, joista yksi on jälkikäteisestä oikeusturvasta huolehtiminen eli mahdollisuus tarkastella rajoituspäätöksiä oikeellisuutta jälkikäteen. Jälkikäteisessä oikeusturvassa on kyse siitä, että yksilöllä on mahdollisuus saattaa uudelleen arvioitavaksi sellainen julkisen vallan toiminta, jonka hän ajattelee loukkaavan tai laiminlyövän oikeuksiaan. (Mäenpää 2017, 414.) Oikeusturva on perusoikeus, joka on turvattu Suomen perustuslaissa (731/1999 PL) ja kansainvälissä ihmisoikeussopimuksissa, kuten Euroopan ihmisoikeussopimuksessa (EIOS).

Muutoksenhakuoikeus on tärkeä siksi, että inhimillisessä toiminnassa tapahtuu virheitä. Aina ei ole edes kysymys varsinaisesta virheestä vaan siitä, että lakia on vaikea yksiselitteisesti tulkita. Oikeus hakea muutosta (valitus, oikaisuvaatimus) koskee kuitenkin ainoastaan hallinnossa tehtäviä päätöksiä. Asiakkaan huono kohtelu, liialliset voimakeinot, asioiden viipyminen tai viranomaisen passiivisuus ovat esimerkkejä tilanteista, joista ei voida hakea muutosta. Näissä tilanteissa ei tehdä päätöksiä, vaan kyse on tosiasiallisesta hallintotoiminnasta eli (huostaanotto)päätöksen toteuttamisesta, käytännössä lapsen hoidosta, kasvatuksesta ja sijaishuollon arjesta. Tällöin asiakkaan käytössä on muistutus tai kantelu. Tosiasialliseen hallintotoimintaan kohdistuu myös erikseen säänneltyä viranomais- ja laillisuusvalvontaa, kuten kuntien, aluehallintovirastojen, Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontaviraston (Valvira) tai eduskunnan oikeusasiamiehen valvontaa (Mäenpää 2013, 284).

Myös virkamiehen tai julkista tehtävää hoitavan rikos- ja vahingonkorvausvastuu (PL 118 §) voidaan lukea osaksi jälkikäteistä oikeusturvaa. Rikosvastuun perusteista säädetään yksityiskohtaisesti rikoslaissa (39/1889, 40 luku) ja vahingonkorvausvastuusta vahingonkorvauslaissa (412/1974, 4 luku). Niitä ei käsitellä tässä kirjoituksessa.

Tavoitteena on kuitenkin, että lasten oikeusturva toteutuisi heti eikä jälkikäteisiin oikeusturvakeinoihin tarvitsisi lainkaan turvautua. Ennakollinen oikeusturva tarkoittaa kaikkia niitä keinoja, joilla varmistetaan, että sijaishuollossa olevaa lasta kohdellaan hyvin ja että hän saa hyvää kasvatusta ja huolenpitoa (ks. tarkemmin Tervo

37. Artikkelin aineisto on kerätty osana Alli Paasikiven säätiön rahoittamaa tutkimusta ”Huostaanottopäätös ja korjaavat liikkeet”. Samoin tämä luku on kirjoitettu osana tuota tutkimushanketta.

tässä kirjassa). Muun muassa hyvää hallintoa ja lapsen osallisuutta koskeva sääntely turvaavat lastensuojelulaitoksissa sitä, että niissä toimitaan oikein ja lasta kunnioitetaan. Vuoden 2020 alusta laitoksilla on myös ollut velvollisuus laatia lasten hyvää kohtelua koskeva suunnitelma osana omavalvontasuunnitelmaa (lastensuojelulaki (417/2007, LSL, 61 b §). Sijoitetulle lapselle on myös viipymättä laadittava hoito- ja kasvatussuunnitelma, jos lapseen on kohdistettu sijaishuollossa rajoituksia tai on todennäköistä, että lapseen tullaan kohdistamaan rajoituksia. Hoito- ja kasvatussuunnitelman tarkoituksena on kuvata yksityiskohtaisesti, miten lapsen tarpeisiin vastataan turvaten lapsen hyvä kohtelu (LSL 30 a §). Molemmat suunnitelmat on annettava tiedoksi lapsen asioista vastaavalle sosiaalityöntekijälle.

Jälkikäteinen oikeusturva edellyttää paitsi tehokkaiden oikeusturvakeinojen olemassaoloa, myös todellista mahdollisuutta käyttää niitä. Oikeusturvakeinojen käyttö vaatii kuitenkin sellaista tieto-taitoa, jota monilla aikuisillakaan ei ole. Mitä nuoremasta lapsesta on kysymys, sitä enemmän hän tarvitsee apua oikeusturvansa toteutumisessa. Lastensuojelun työntekijöillä on velvollisuus neuvoa lasta ja antaa tälle tietoa tavalla, jonka lapsi voi ymmärtää. Lapsen asioista vastaavalla sosiaalityöntekijällä on velvollisuus valvoa oma-aloitteisesti lapsen edun toteutumista lastensuojelussa – muun muassa sitä, että lapsi saa sijoituspaikassa hyvää hoitoa eivätkä rajoitustoimenpiteet ole ylimitoitettuja (LSL 24 §).

Tavallisesti alaikäisen oikeusturvasta huolehtii lapsen huoltaja – useimmiten vanhempi. Kun lastensuojeluasiassa lapsen ja vanhempien intressit voivat olla ristiriidassa keskenään tai vanhempi on muusta syystä estynyt edustamaan lasta, lapsen oikeusturva voi edellyttää, että lasta edustaa joku muu. Sekä lapsen sosiaalityöntekijän että hallintotuomioistuimen pitää tarvittaessa järjestää lapselle edunvalvoja (LSL 24 §, laki oikeudenkäynnistä hallintoasioissa 28 §). Lapsen asioista vastaavalla sosiaalityöntekijällä on myös tarvittaessa velvollisuus ohjata lapsi oikeusavun piiriin (LSL 24 §). Samoin hallinto-oikeudet voivat määrätä lapselle avustajan oikeudenkäyntiä varten (LSL 87 §). Myös lapsi itse tai hänen vanhempansa voivat kääntyä avustajan puoleen. (Ks. lainoppineista avustajista oikeus.fi.)

MUISTUTUS, KANTELU VAI VALITUS?

1. Valitus rajoitustoimenpiteen käytöstä

Jälkikäteisiä oikeusturvakeinoja voidaan jaotella muun muassa sen mukaan, kuinka *tehokkaita* ne ovat. Arviointiperuste on tällöin se, voidaanko oikeudenloukkaus tai lainvastainen päätös yksittäistapauksessa saada vielä korjatuksi (Mäenpää 2013, 283). Vain valitukseen annettu päätös voi muuttaa hallinnossa tehtyä päätöstä ja siksi valitusta pidetään usein tärkeimpänä jälkikäteisenä oikeusturvakeinona. Valitusoikeus on taattava asioissa, jotka koskevat yksilön oikeuksia ja velvollisuuksia (PL 21 § ja EIOS 6 art.). Lastensuojelulain rajoitustoimenpiteissä (LSL 11 luku) ensisijainen oikeusturvakeino määräytyy myös sen mukaan, millaisesta toimenpiteestä on kysymys eli voidaanko rajoitustoimenpidettä edeltänyt oikeustila vielä palauttaa vai ei. Nämä edellytykset määrittävät myös sitä, pitääkö rajoitustoimenpiteestä tehdä kirjallinen, valitus-

kelpoinen päätös muutoksenhakuohjauksineen vai riittääkö rajoitustoimenpiteen kirjaaminen (LSL 74 §). (Ks. rajoitustoimenpiteiden edellytyksistä ja muutoksenhausta tarkemmin Saastamoinen 2018. Ks. myös THL 2020.)

Valituskelpoisia ovat seuraavat lastensuojelun rajoitustoimenpiteet: aineiden ja esineiden haltuunotto (LSL 65 §), lapsen luottamuksellisen viestin tai muun lähetyksen tarkastaminen ja sen pidättäminen tai toimittamatta/luovuttamatta jättäminen (LSL 62 § 2 mom. 3 kohta), liikkumisvapauden rajoittaminen (LSL 69 §), eristäminen (LSL 70 §), erityinen huolenpito (LSL 71 §) ja yhteydenpidon rajoittaminen (LSL 62 §). Niistä on aina tehtävä kirjallinen hallintopäätös, johon on liitettävä muutoksenhakuohjaus hallinto-oikeuteen. Päätös muutoksenhakuohjauksineen on annettava todisteellisesti tiedoksi muutoksenhakuun oikeutetuille. Pääsääntöisesti muutoksenhakuoikeus on 12 vuotta täyttäneellä lapsella ja hänen huoltajallaan. Lapsen huollosta erotetulla vanhemmalla muutoksenhakuoikeutta ei lähtökohtaisesti ole. Yhteydenpidon rajoittamisesta saa edellä mainittujen lisäksi aina valittaa myös se, johon yhteydenpidon rajoittaminen kohdistuu. Muutoksenhaku-aika on 30 vuorokautta rajoituspäätöksen ja muutoksenhakuohjauksen tiedoksisaannista. Tavallisesti hallinto-oikeuskäsittely on kirjallista, mutta lastensuojeluasioissa, etenkin huostaanotoissa, järjestetään usein myös suullinen käsittely (OM 2019:18, 22).

Valituksen sijaan asiasta voi tehdä myös muistutuksen tai kantelun. Ne voi tehdä myös valituksen ohella, mutta kanteluviranomaiset eivät lähtökohtaisesti käsittele kantelua, jos samaa asiaa koskeva valitus on vireillä hallinto-oikeudessa.

Tavallisesti hallinnossa tehtyjä päätöksiä ei voi panna täytäntöön, jos niistä on valitettu. Rajoitustoimenpiteet ovat kuitenkin tyypillisesti luonteeltaan sellaisia, että niihin on ryhdyttävä viivytyksettä, jotta ne toteuttaisivat tarkoituksensa. Siksi yhteydenpidon rajoittaminen ja muut tässä luvussa mainitut rajoitustoimenpiteet voidaan valituksesta huolimatta toteuttaa, jos ”täytäntöönpanoa ei voida lapsen terveyttä tai kehitystä vaarantamatta siirtää ja viranomainen tai tuomioistuin on määrännyt päätöksen heti täytäntöönpantavaksi” (LSL 91 §). Välittömästä täytäntöönpanosta on oltava nimenomainen määräys rajoitustoimenpidettä koskevassa päätöksessä. Kun muutosta on haettu, hallinto-oikeus voi kieltää päätöksen täytäntöönpanon tai määrätä sen keskeytettäväksi (LSL 91.3. §).

Velvollisuus tehdä valituskelpoinen hallintopäätös ja oikeus valittaa siitä koskee myös aineiden ja esineiden haltuunottoa (LSL 65 §), joka on luonteeltaan muita valituskelpoisia rajoitustoimenpiteitä selvemmin tosiasiallista hallintotoimintaa. Sen on kuitenkin katsottu koskevan yksilön oikeuksia ja velvollisuuksia siten, että päätös on voitava saattaa riippumattoman tuomioistuimen käsiteltäväksi (PL 21 § ja EIOS 6 (1) art.). Muutoksenhakuoikeutta puoltaa myös se, että haltuunottopäätöksissä toimenpiteellä muutettu oikeustila on tosiasiaassa palautettavissa hakemalla päätökseen muutosta. Omaisuuden palauttaminen onnistuu jälkikäteenkin, jos haltuunottopäätökselle ei ole ollut laissa säädettyjä perusteita (HE 225/2004 vp, 67).

Tosiasiaassa valitus ei ole lastensuojelun rajoitustoimenpiteissä useinkaan tehokas oikeusturvakeino. Tämä johtuu rajoitustoimenpiteiden aikarajoista (liikkumisvapauden rajoitus enintään 30 vrk, eristäminen enintään 24 tuntia ja erityinen huolenpito enin-

tään 90 vrk).³⁸ Kun hallinto-oikeuksien keskimääräinen käsittelyaika rajoitustoimenpiteitä koskevilla valituksissa on yli kuusi kuukautta, rajoitustoimenpide on pääsääntöisesti jo loppunut eikä siksi enää muutettavissa (Kalliomaa-Puha ym. 2020). Hallinto-oikeuden tehtäväksi jää tällöin lähinnä virheellisen menettelyn toteaminen.

2. Muistutus tai kantelu oikeusturvakeinona

Rajoitustoimenpiteistä tosiasiallisen hallintotoiminnan luonteisiksi katsotaan henkilöntarkastus (LSL 66 §) ja -katsastus (LSL 66 a §), kiinnipito (LSL 68 §) sekä lapsen hallussa olevan omaisuuden tai sijaishuoltopaikassa lapsen käytössä olevien tilojen tarkastaminen (LSL 67 §). Näillä rajoitustoimenpiteillä pyritään hallitsemaan nopeasti syntyviä vaaratilanteita, tai ne on muutoin suoritettava välittömästi. Lisäksi ne ovat luonteeltaan sellaisia, ettei tehtyä toimenpidettä saa edes teoriassa valituksella tekemättömäksi. Siksi niistä ei voi valittaa. Kun valitusoikeutta ei ole, on erityisen tärkeää, että asianosaisten oikeusturvasta on huolehdittu muulla tavoin. Tällöin korostuu ennakkollinen oikeusturva, kuten päätösvaltaa koskeva sääntely. Siinä on lähdetty siitä, mitä vakavammasta puuttumisesta rajoitustoimenpiteessä on kyse, sitä ylemmällä tasolla päätös tehdään. Myös toimenpiteiden kirjaamiseen on kiinnitettävä erityistä huomiota.

Henkilöntarkastuksesta ja kiinnipidosta ei tehdä lainkaan hallintopäätöstä. Sen sijaan henkilönkatsastukseen tai omaisuuden ja lähetysten tarkastamiseen ei voida ryhtyä ennen kuin niitä koskeva päätös on tehty. Päätös ei kuitenkaan ole valituskelpoinen, ja siksi päätökseen on liitettävä erityinen muutoksenhakukielto. Velvollisuudella tehdä hallintopäätös on haluttu korostaa sitä, että kyseessä olevien toimenpiteiden toteuttaminen edellyttää erityistä harkintaa ja että ne ovat viimesijaisia keinoja luonteeltaan lievempiin keinoihin nähden (HE 225/2004 vp, 66).

Edellä mainituissa rajoitustoimenpiteissä jälkikäteinä oikeusturvakeinoina ovat käytössä muistutus ja kantelu. Lähtökohtaisesti asiakas voi valita, kumpaa käyttää. *Muistutus* on tarkoitettu käytettäväksi tilanteissa, joissa asiakas on tyytymätön sosiaali- tai terveydenhuollon laatuun tai kohteluunsa. Ajatuksena on, että näissä tilanteissa virheiden käsittely on viisainta aloittaa läheltä, jotta virheet saataisiin korjattua mahdollisimman joustavasti ja ilman kohtuutonta viivytystä (HE 185/2014 vp, 7). Muistutuksen voi tehdä asiakas tai hänen läheisensä, ja se tehdään toimintayksikön vastuuhenkilölle tai sosiaalihuollon johtavalle viranhaltijalle (laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 812/2000, *asiakaslaki*, 23 §). Toimintayksiköiden pitää kertoa mahdollisuudesta tehdä muistutus ja myös varmistaa, että muistutuksen tekeminen on mahdollisimman helppoa. Muistutus on vapaamuotoinen ja voidaan tehdä myös suullisesti ”erityisestä syystä”, jolloin toimintayksikön on dokumentoitava se. Tällainen erityinen syy voi olla esimerkiksi se, että alaikäinen lapsi tekee muistutuksen kohtelustaan (Räty 2017, 679).

38. Tätä kirjoitettaessa on vireillä LSL:n muutos, jossa ehdotetaan muutoksia useiden rajoitustoimenpiteiden keston. Vuoden 2022 alussa tulee voimaan vain asiakasmääriä koskevat rajoitukset, muilta osin esitys on jatkovalmistelussa.

Muistutukseen on vastattava kohtuullisessa ajassa. Sellaisena on pidetty 1–4 viikkoa tai enintään kahta kuukautta, jos asia on erittäin ongelmallinen ja vaatii selvitystyötä (HE 185/2014 vp, 23, ks. myös Rätty 2019, 679.) Vastaus muistutukseen on annettava aina kirjallisesti. Vastauksesta pitää käydä ilmi, mihin toimenpiteisiin muistutuksen johdosta on ryhdytty tai on tarkoitus ryhtyä. Vastaus pitää perustella silloinkin, kun muistutus päätetään jättää tutkimatta. Tavoitteena on, että asiakkaan tyytymättömyys tulee kaikissa tapauksissa kuulluksi ja käsiteltyksi tavalla, jonka hän ymmärtää. Perustelut vaikuttavat myös siihen, viekö asiakas asiaa eteenpäin tekemällä valituksen silloin, kun se on mahdollista tai kantelun. Erityisen merkityksellistä perusteleva on silloin, kun asiakkaan ja toimintayksikön näkemykset eroavat toisistaan (HE 185/2014 vp, 23–24).

Parhaimmillaan muistutus voi olla kanava käsitellä tyytymättömyyttä paikallisesti ja tilaisuus toimintayksikölle oppia, miksi asiakkaat eli lapset ovat tyytymättömiä. Muistutus myös tulisi käsitellä nopeammin kuin valitus tai kantelu. Se voi kuitenkin olla haasteellinen keino saada oma epäoikeudenmukaisuuden kokemus käsiteltyksi. Voi vaatia rohkeutta nostaa asia esille erityisesti lähellä olevien aikuisten kanssa. Voi myös epäillä, että muistutusmenettely ei ole hyvin lasten tai edes heidän vanhempiensa tiedossa, vaikka asiakaslaki velvoittaa toimintayksiköt kertomaan muistutuksen tekemisen mahdollisuudesta. Ensisijaisesti muistutus on tarkoitettu lievien oikeudenloukkausten käsittelyyn. Haasteellisissa ja vakavissa tilanteissa on perustellumpaa turvautua kanteluun. (HE 185/2014 vp, 25)

Kantelu on ilmoitus lainvastaisesta menettelystä tai velvollisuuden laiminlyönnistä hallintotoiminnassa, ja se voi koskea sekä hallinnollista päätöksentekoa että hallinnon tosiasiallista toimintaa. Keskeistä on, että kanteluviranomaisen valvonta kohdistuu kantelun kohteen menettelyyn tai toimintatapoihin eikä sillä puututa hallinnollisen päätösvallan käyttöön yksittäistapauksissa. Kanteluviranomainen ei voi korjata, muuttaa tai kumota hallintopäätöstä eikä myöskään määrätä viranomaista tekemään tietyn sisältöistä päätöstä tai toimimaan tietyllä tavalla.

Kantelun voi tehdä kaikille sosiaalihuoltoa valvoville viranomaisille. Valvontaviranomaisia ovat ensinnäkin ylimmät laillisuusvalvojat eli eduskunnan oikeusasiamies ja valtioneuvoston oikeuskansleri.³⁹ Lastensuojelua valvovat myös sosiaali- ja terveydenhuollon valvontaviranomainen Valvira ja aluehallintovirastot. Viimeksi mainituilla on erityinen velvollisuus valvoa rajoitustoimenpiteiden käyttöä lastensuojelulaitoksissa (LSL 80 §). Käytännössä aluehallintovirastot käsittelevät pääosan sosiaali-

39. Ylimpien laillisuusvalvojien tehtävät ja toimivalta ovat tällä hetkellä pääosin samat.

Laillisuusvalvojien välistä tehtävänjakoa koskevassa hallituksen esityksessä (HE 179/21 vp) ehdotetaan, että lapsen oikeuksia koskevat asiat käsittelee jatkossa eduskunnan oikeusasiamies.

huollon kanteluista, Valvira lähinnä periaatteellisesti tärkeät tai laajakantoiset asiat.⁴⁰ Lisäksi sekä lapsen sijoittaneella kunnalla että sijoituskunnalla on valvontavastuu (LSL 79 §). Myös niin sanottu virka-astekantelu viranhaltijan esimiehelle tai sosiaalihuollosta vastaavalle toimielimelle on mahdollinen. Kantelut ovat valvoville viranomaisille keskeinen keino saada tietoa hallinnon epäkohdista, mutta valvovat viranomaiset tekevät myös omasta aloitteestaan *tarkastuksia* hallinnonalansa toimintayksiköihin (ks. tarkemmin jakso 3.3).

Muistutuksen tapaan myöskään hallintokantelu ei ole tiukkoihin muotovaatimuksiin sidottu. Kantelu tehdään kirjallisesti, mutta kanteluviranomaisen suostumuksella myös suullinen kantelu on mahdollinen. Lähtökohtaisesti kantelu pitää tehdä kahden vuoden määräajassa. Sitä vanhemmat kantelut tutkitaan vain erityisestä syystä (hallintolaki 434/2003 53b §). Hallintokantelun voi tehdä kuka vain. Kantelijan ei tarvitse olla asianosainen, kuten valituksissa ja muistutuksissa (rajoitustoimien kohteena oleva lapsi tai aikuinen (vanhempi) tai tämän puolesta toimiva).

Myös kanteluun on annettava kirjallinen päätös. Jos kantelun kohteen todetaan menetelleen virheellisesti, lopputuloksena voi olla joko hallinnollinen ohjaus tai huomautus, mikä riippuu virheen laadusta ja vakavuudesta, jos pelkkä ohjaaminen ei ole riittävää. Tavoitteena on, etteivät todetut virheet enää tulevaisuudessa toistuisi. Hallinnollisten ohjauskeinojen käyttö ei ole mahdollista, jos kyseessä on teko, joka antaa luonteensa tai vakavuutensa perusteella aiheutta ryhtyä asian rikos- tai virkamiesoikeudelliseen arviointiin (HE 50/2013 vp, 8).

3. Eduskunnan oikeusasiamies ja rajoitustoimien valvonta

Oikeusturvaa ei ole haluttu jättää pelkästään hyvien menettelytapojen tai asiakkaiden oman toimeliaisuuden varaan. Oikeuksien toteutumista myös valvotaan. Tämä on erityisen tärkeää silloin kun voidaan arvioida, että yksilön on vaikea toimia itse. Näin on usein sosiaalihuollossa ja aivan erityisesti silloin kun on kyse lapsesta. Valvonta on sekä ennakkollista että jälkikäteistä. Ennakollisesti valvotaan esimerkiksi sitä, että lastensuojelussa on töissä riittävästi koulutettuja ammattilaisia (laki sosiaalihuollon ammattihenkilöistä 817/2015) tai sitä, että perustettava yksityinen lastensuojelulaitos täyttää lain säätämät vaatimukset ennen kuin lupa toiminnan aloittamiseen annetaan (laki yksityisistä sosiaalipalveluista 922/2011). Jälkikäteistä valvontaa on esimerkiksi valvovien viranomaisten eli lapsen sosiaalityöntekijän, sijoittaja- ja sijoituskunnan, aluehallintoviraston, Valviran sekä eduskunnan oikeusasiamiehen teke-

40. Valvira selvitti syksyllä 2019 sijaishuollossa olevien lasten oikeuksien toteutumista.

Selvityksessä todettiin mm. puutteita kuntien ja lapsen asioista vastaavien sosiaalityöntekijöiden sijaishuollon valvonnassa (ks. Valvira 2019). Havaintoja on tärkeää suhteuttaa tutkimuksiin, joissa sosiaalityöntekijät raportoivat työssään koetusta eettisestä kuormasta, joka aiheutuu siitä, että heillä ei ole asiakasmäärien ja muiden työn ehtojen vuoksi mahdollisuutta toimia tavalla, joka vastaa työhön kohdistuvia ammatillisia, eettisiä ja muita odotuksia (mm. Mänttari-van der Kuip 2016). Myös oikeusasiamies on puuttunut lastensuojelun resurssipulaan ja työntekijöiden kohtuuttomaan työtaakkaan (Eduskunnan oikeusasiamies 2018).

mät tarkastukset lastensuojelulaitoksiin. Usein valvonta on sekä ennakkollista että jälkikäteistä – esimerkiksi lapsen oman sosiaalityöntekijän tulisi sijoituspäätöstä tehdessään pyrkiä valitsemaan lapselle parhaiten sopiva paikka ja aina lasta tavatessaan tarkistaa, että lapsi saa hyvää hoitoa ja huolenpitoa. Myös laitosten omavalvontasuunnitelmat, mukaan lukien lapsen hyvää kohtelua koskeva suunnitelma, ammattilaisuus ja ammattietiikka ja esimiesten valvonta turvaavat osaltaan lasten oikeusturvaa.

Eduskunnan oikeusasiamiehellä on vuodesta 1998 saakka ollut erityistehtävä valvoa lapsen oikeuksien toteutumista, ja siksi oikeusasiamiehellä on erityinen asema lapsia koskevassa laillisuusvalvonnassa. Oikeusasiamies käsittelee vuosittain 300–400 lasta koskevaa asiaa, ja suurin osa niistä koskee tällä hetkellä lastensuojelua. Oikeusasiamies on ottanut lasten oikeuksien valvonnassa aktiivisen roolin (Paunio 2001; Nieminen 2018), mikä on perusteltua, kun otetaan huomioon lasten haasteet oikeuksiansa turvaamisessa. Toisin kuin aluehallintovirastot ja Valvira, oikeusasiamies myös julkaisee päätöksiään ja tiedottaa niistä, jolloin päätösten ohjausvaikutus on laajempi. Oikeusasiamies voi myös tehdä esityksiä laillisuusvalvonnassa havaitsemiensa puutteiden korjaamiseksi. Esimerkiksi lastensuojelulakia on uudistettu useaan otteeseen oikeusasiamiehen aloitteiden perusteella (Nieminen 2018, 164–166).

Oikeusasiamies valvoo lapsen oikeuksien toteutumista samalla tavoin kuin muitakin asioita eli tutkimalla kanteluja, tekemällä tarkastuksia ja ottamalla asioita tutkittavaksi omasta aloitteestaan. Kimmoke jonkin asian tutkintaan voi tulla esimerkiksi tarkastuksella tai mediassa esillä olleen asian kautta. Toistaiseksi lapset eivät ole juuri kannelleet oikeusasiamiehelle, vaikka sitä on pyritty helpottamaan laatimalla erikseen selkokieliset ohjeet, tarjoamalla mahdollisuutta soittaa sekä tekemällä lapsille omat internetsivut, joilla kantelun voi ohjatusti tehdä (Eduskunnan oikeusasiamies 2019a).

Vuoden 2019 aikana sijoitettujen lasten tekemien kantelujen määrä on kuitenkin noussut huomattavasti oikeusasiamiehen kanslian esittelijöiden lastenkoteihin tekemien tarkastusten jälkeen (Eduskunnan oikeusasiamies 2019b). Kanteluja on tullut vuoden 2019 lokakuuhun mennessä vireille 35, joista 70 prosenttia on johtanut oikeusasiamiehen toimenpiteisiin. Tämä on korkea luku – keskimäärin sosiaalihuollon asioissa toimenpiteisiin johtaa vain reilu 18 prosenttia (Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus 2018, 40). Lasten kanteluissa esiin tuomia ongelmia on tullut esiin myös tarkastuksilla, joilla oikeusasiamies säännönmukaisesti keskustelee lasten kanssa. Näissä lasten kuulemisissa on usein paljastunut epäkohtia, joita oikeusasiamies on alkanut selvittää tarkemmin oma-aloitteisesti (ks. esim. tarkastuspöytäkirjat 1002/2016, 5449/2017 ja 356/2018).

Vaikka lastensuojelua valvoo usea toimija, valvontaa olisi edelleen syytä kehittää. Esimerkiksi kunnat eivät ole aina hoitaneet valvontavelvollisuuttaan asianmukaisesti (esim. oikeusasiamiehen tarkastuspöytäkirja 5449/2017 ja ratkaisu 1669/2019). Oikeusasiamies on korostanut, että sijaishuoltoa valvovien viranomaisten on reagoitava havaitessaan sijaishuoltopaikan toiminnassa sellaisia epäkohtia tai puutteita, jotka voivat vaikuttaa sijoitettujen lasten hoitoon tai huolenpitoon. Epäkohdasta on ilmoitettava viipymättä aluehallintovirastolle, sijoituskunnalle sekä tiedossa oleville muille lapsia

samaan sijaishuoltopaikkaan sijoittaneille kunnille. Oikeusasiamies lähettää kaikki tarkastuspöytäkirjat tarkastetulle kohteelle ja paikalliselle aluehallintovirastolle sekä joskus myös Valviralle. Pöytäkirjan saavat aina myös yksikköön lapsia sijoittaneet kunnat. Erityisen tärkeänä oikeusasiamies on pitänyt sitä, että tiedon saavat myös yksikköön sijoitettujen lasten vastuusosiaalityöntekijät ja sijoitetut lapset. Siksi oikeusasiamies on edellyttänyt, että vastuusosiaalityöntekijät keskustelevat pöytäkirjan sisällöstä sijoitetun lapsen kanssa.

RAJOITUSTOIMENPITEET OIKEUSKÄYTÄNNÖSSÄ

1. Eduskunnan oikeusasiamiehen havainnot

Jälkikäteen oikeusturva kerryttää myös ohjeita siitä, miten lakeja pitäisi tulkita. Myös lainvalvojen tarkistukset voivat lisätä ymmärrystä lain sisällöstä. Lakeja ei juuri koskaan onnistuta kirjoittamaan täysin aukottomiksi, vaan lakitekstien muotoilu jättää tilaa erilaisille tulkinnoille. Tähän on syynä se, että lain laatimisvaiheessa on mahdoton ennakoida kaikkia tulevia soveltamistilanteita. Lakiteksteihin jätetään joskus paljon harkintavaltaa, jotta soveltamistilanteiden erityiset piirteet voidaan ottaa huomioon. Lastensuojeluasioissa viime kädessä korkein hallinto-oikeus päättää oikeat tulkinnat ja harkintavallan rajat. Myös hallinto-oikeuksien ja eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisut ovat merkittäviä oikeuslähteitä sosiaalioikeudessa. Ohjeita siitä, miten rajoitustoimenpiteitä koskevia lainkohtia pitäisi tulkita, tulee erityisen paljon oikeusasiamiehen tarkastusten kautta. Oikeusasiamiehen tarkastukset ja omaloitteiset tutkinnat ovat tärkeitä rajoitustoimia koskevien lakien tulkintojen kehittämiseksi, että lapset harvoin voivat tai osaavat tuoda epäkohtia tai virheitä itse tuomioistuinten käsiteltäväksi. Nostamme seuraavassa esimerkinomaisesti esiin oikeusasiamiehen viimeaikaista ratkaisukäytäntöä rajoitustoimenpiteissä.

Oikeusasiamiehen tarkastushavaintojen mukaan lastensuojelulaitoksissa on melko usein epäselvyyksiä rajoitustoimenpiteiden käytössä (ks. esim. eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus 2018, 25 ja 96–97). Oikeusasiamiehen tarkastushavaintojen mukaan rajoitustoimenpiteistä ei esimerkiksi aina tehdä päätöksiä, vaikka laki siihen velvoittaa. Lapsia ei myöskään aina kuulla, vaikka lainsäädäntö velvoittaa kuulemiseen, ellei se ole ilmeisen mahdotonta (LSL 61 a §). Myös päätösten tiedoksiannossa lapsille on ilmennyt puutteita. Osin ongelma liittyy siihen, etteivät laitokset tunnista käyttävänsä rajoitustoimenpiteitä, vaan toimintaa pidetään laitoksen kasvatuksellisenä käytäntönä. Rajoitustoimenpiteitä käytetään myös sellaisissa tilanteissa ja tavalla, jota laki ei salli. Tyypillistä on ollut esimerkiksi rajoitustoimenpiteiden käyttö rangaistuksena. Toisinaan rajoitustoimenpiteitä käytetään kaavamaisesti, kaikkia sijoitettuja lapsia koskevana kasvatukseen, mikä ei koskaan ole sallittua. Rajoitustoimenpiteiden käyttö tulee aina harkita yksilöllisesti. Usein lainvastaiset käytännöt perustuvat laitoksen omiin sääntöihin, vaikka rajoitustoimenpiteitä voidaan käyttää vain lastensuojelulain tarkoittamissa tilanteissa ja edellytyksillä. Laitoksen säännöillä ei voida koskaan mennä pidemmälle kuin lastensuojelulaki oikeuttaa, ei edes silloin kun lapsi tai hänen huoltajansa hyväksyisi ne.

Rajanveto kasvatuksellisten rajojen ja rajoitustoimenpiteiden välillä

Tapauksessa 5741/2018 lapsi kanteli muun muassa siitä, että hänen puhelimensa otettiin laitoksen haltuun yöksi. Laitos perusteli puhelimen pois ottamista yörauhan turvaamisella. Lähtökohtana oman puhelimen käytölle on, että lapsi voi käyttää omista maansa puhelinta iän ja kehitystasonsa mukaisesti samalla tavoin kuin lapset, jotka eivät ole sijoitettuna laitokseen. Mikäli puhelimen käytöstä ei aiheudu haittaa lapselle tai lapsen tai muiden sijoitettujen lasten sijaishuollon järjestämiselle, ei laitoksella ole

hyväksyttävää yksilöllistä tai kasvatuksellista perustetta puuttua puhelimen käyttöön, eikä puhelinta voi ottaa haltuun ”varmuuden vuoksi” tai rangaistuksena. Mikäli lapsen puhelin otetaan yksilöllisestä syystä pois lapselta, on varmistettava, ettei menettely tosiasiaassa rajoita lapsen yhteydenpitoa hänelle läheisiin henkilöihin. Rajoitustoimenpiteitä käytettäessä tarvitaan aina tilanteiden yksilöllistä arviointia.

Lapsen hoitoon ja kasvatukseen kuuluu sinänsä itsestään selvästi kasvatuksellisten rajojen asettaminen lapselle. Kasvatuksellisilla rajoilla ei kuitenkaan koskaan puututa lapsen perus- ja ihmisoikeuksiin, vaan niissä on kyse lapsen päivittäisen hoidon ja huolenpidon järjestämisestä ja lapsen kasvun ja kehityksen tukemisesta. Kasvatuksellisten keinojen tarkoitus, kesto ja intensiteetti eivät voi olla samoja kuin lastensuojelulaissa tarkoitettujen rajoitustoimenpiteiden. Laitoksessa annettavan hyvän kasvatuksen tulee olla yleisesti hyväksyttävää eli sellaista, joka täyttää ne kriteerit, jotka yhteiskunnassa on yleisesti asetettu hyvälle ja tavanomaiselle kasvatukselle. Yksittäisen lapsen kannalta kasvatuksen ja siihen liittyvien rajojen tulee olla objektiivisesti hyväksyttäviä ja puolustettavia. Kasvatuskeinot eivät voi olla epäasiallisia, perusteettomia tai mielivaltaisia. Kasvatukseen liittyvillä säännöillä ja rajojen asettamisella edistetään lapsen turvallisuutta, terveyttä ja kehitystä. Laitoksen sääntöjen ja niiden käytännön toteuttamisen tulee aina tukea ja edistää laadultaan hyvää hoitoa, kasvatusta ja kuntoutumista (ks. esim. 5682/2018).

Esimerkiksi ratkaisussa (1353/2018) oikeusasiamies edellytti, että koulukoti luopuu eristämistä muistuttavista kasvatuksellisista käytännöistä. Näitä olivat muun muassa lasten sulkeminen omaan huoneeseensa ohjaajien antamien kirjallisten tehtävien tekemisen ajaksi, lasten sosiaalisten suhteiden perusteeton katkaiseminen ja rangaistuksena toteutetut eriytetyt ruokailut.

Rajoitustoimenpiteitä ei saa koskaan käyttää rangaistuksena

Rajoitustoimenpiteitä voidaan käyttää vain lastensuojelulain tarkoittamissa tilanteissa ja laissa säädettyillä edellytyksillä. Rajoitustoimenpidettä ei voida koskaan käyttää rangaistuksena, eikä niillä voida myöskään uhata.

Lasten liikkuminen oli koulukodissa rajattu joko itsenäisesti toteutettuun lyhyeen ulkoilu-aikaan tai siten, että lapsi sai poistua yksiköstä vain aikuisen seurassa. Näistä rajoituksista ei tehty päätöksiä. Oikeus ulkoiluun oli mahdollista menettää, tai ulkoilu-aikaa saatettiin lyhentää rangaistuksena lapsen käyttäytymisestä. Liikkumista koskevien sääntöjen mielivaltaisuutta korosti se, että useat rajoitusten kohteena olleet lapset saivat kuitenkin viikonloppuisin matkustaa itsenäisesti kotilomille. Oikeusasiamies piti koulukodin liikkumisvapautta rajoittavia sääntöjä lakiin perustumattomina ja korosti, ettei lapsen liikkumisvapautta voida käyttää rangaistuksena lapsen käyttäytymisestä (4099/2018).

Toisessa tapauksessa oikeusasiamies piti koulukodin menettelyjä kiinnipitoihin ryhtymisessä ja niiden toteuttamisessa lainvastaisina ja korosti, ettei lapsen kiinnipitoon voida ryhtyä lapsen tottelemattomuuden tai passiivisen vastarinnan murtamiseksi. Kiinnipidon on oltava kussakin tilanteessa välttämätöntä, eikä sitä voida koskaan

käyttää rangaistuksena. Oikeusasiamies edellytti, että koulukodissa kiinnitetään erityistä huomiota sen eri yksiköissä oleviin toimintakulttuureihin (1353/2018).

Tapauksessa 4566/2018 AOA totesi, että hyvään hallintoon ja sosiaalihuollon laatuun kuuluu se, että lastensuojelulaitoksen työntekijät käyttäytyvät asiallisesti. Lasta ei voida perusteettomasti uhkailla rajoitustoimenpiteillä esimerkiksi sen takia, että lapsi saataisiin tottelemaan laitoksen työntekijöitten käskyjä. Laitoksen tulee kasvatustyössään huolehtia siitä, että lapsi ymmärtää hänelle annetut kasvatukselliset kielot ja kehotukset. Laitoksen johdolla on velvollisuus puuttua välittömästi työntekijöiden epäasialliseen ja lasta loukkaavaan kielenkäyttöön ja menettelyyn. Vastuu sijoitettun lapsen asianmukaisesta ja lasta kunnioittavasta kohtelusta on sekä laitoksen johdolla että kaikilla henkilökuntaan kuuluvilla.

Useimmissa tapauksissa oikeusasiamiehen kannanottoihin suhtaudutaan laitoksissa rakentavasti ja suosituksia noudatetaan (Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus 2018, 97). Aina laitoksissa ei ole kuitenkaan ymmärretty esimerkiksi sitä, että niihin voidaan tehdä myös ennalta ilmoittamattomia tarkastuskäyntejä, jonka aikana tarkastajilla on oikeus keskustella laitokseen sijoitettujen lasten kanssa. Laitoksen johdolla on velvollisuus huolehtia siitä, että laitoksen työntekijät tuntevat toimintaansa liittyvän pakottavan lainsäädännön, eri valvontaviranomaisten tehtävät ja niiden toiminnan ja toimivaltuudet. Oikeusasiamies on edellyttänyt, että laitos järjestää työntekijöilleen koulutusta näistä asioista (4099/2018). Lasten oikeuksien täysimääräinen toteutuminen edellyttää, että osaamista rajoitustoimenpiteistä päivitetään ja ylläpidetään. Väärin tulkinnat ja virheet eivät korjaannu ja toistuvat, ellei jo todettujen virheellisten käytäntöjen muuttamiseen ole prosesseja.

2. Rajoitustoimenpiteitä koskevat valitukset hallinto-oikeudessa

Osassa rajoitustoimenpiteitä on valitusmahdollisuus hallinto-oikeuteen. Olemme kuitenkin edellä todenneet, ettei valitus hallinto-oikeuteen ole tosiasiasa kovin tehokas oikeusturvakeino, sillä rajoitustoimenpide on useissa tapauksissa ohi, kun sitä koskeva päätös saadaan. Olemme tarkastelleet rajoitustoimenpiteistä tehtyjä valituksia ja hallinto-oikeuksien niissä tekemiä ratkaisuja (Kalliomaa-Puha ym. 2021). Aineisto koostui kolmen hallinto-oikeuden vuonna 2016 tekemistä rajoitustoimenpiteitä koskevista päätöksistä puolen vuoden ajalta (n=85) sekä yhden hallinto-oikeuden osalta myös valitusasiakirjoista (n=25). On vaikea arvioida, kuinka usein valitusmahdollisuutta käytetään, koska käytettyjen rajoitustoimenpiteiden määrästä ei ole saatavilla kattavaa tietoa.

Tutkimuksemme perusteella valitukset näyttävät myös olevan ennen kaikkea aikuisten keino hakea oikeusturvaa. Noin 90 prosenttia valituksista oli vanhempien tekemiä. Lähes kaikki valitukset koskivat yhteydenpidon rajoittamista (95 %) (Kalliomaa-Puha ym. 2021). Yksi valitus koski useita rajoitustoimenpiteitä, ja liikkumisvapauden rajoituksesta oli tehty neljä valitusta. Vaikka yhteydenpito läheisiin on ensisijaisesti lapsen oikeus – lapselle on sijaishuollossa turvattava hänen kehityksensä kannalta tärkeät, jatkuvat ja turvalliset ihmissuhteet ja lapsella on oikeus tavata ja pitää muulla tavoin yhteyttä vanhempiinsa, sisaruksiinsa ja muihin lapselle läheisiin henkilöihin (LSL

54 §) – siitä valittavat kuitenkin lähinnä lapsen vanhemmat tai muut aikuiset rajoitustoimenpiteen kohteet. Muista, rajusti lapsen elämää puuttuvista rajoitustoimista, kuten eristämisestä tai erityisestä huolenpidosta, eivät sen sijaan näytä valittavan sen paremmin aikuiset kuin lapsetkaan. Yksi selitys voi olla se, että yhteydenpidon rajoittaminen voi olla pitkäkestoinen (enintään 1 vuosi), jolloin valitukseen annettu päätös voi tosiasiaassa olla tehokas ja johtaa päätöksen kumoamiseen. Toiseksi yhteydenpidon rajoitus kohdistuu myös ja joskus ensisijaisesti vanhempaan; useimmiten yhteydenpitoa rajoitetaan siitä syystä, että lastensuojeluviranomainen arvioi yhteydenpidon lapselle vahingolliseksi. Muut rajoitustoimenpiteet kohdistuvat selvemmin yksin lapseen, eikä niillä ole välittömiä vaikutuksia vanhempaan.

Valitukset koskivat hyvin monenlaisia yhteydenpidon rajoituspäätöksiä kaiken yhteydenpidon rajoittamisesta tapaamisen yksityiskohdista valittamiseen, esimerkiksi onko tapaaminen aamu- vai iltapäivällä. Suurin osa valituksesta koski tapaamisten tiheyttä tai tapaamisen ehtoja, kuten tapaamispaikkoja taikka huume- tai alkoholi-seulojen käyttöä. Tapaamispaikaksi toivottiin omaa kotia eikä esimerkiksi tapaamista isovanhempien luona tai viranomaisten organisoimassa tilassa.

Kun tarkastelimme sitä, miten valittajat perustelivat valitustaan (N=25), jakaantuvat perustelut kolmeen pääryhmään (Kalliomaa-Puha ym 2021): Valittajat toivat esiin ensinnäkin ja erityisesti sen, että rajoitustoimenpiteet perustuivat väärään, vinoutuneeseen tai vanhaan näyttöön. Yhteydenpidon rajoittamista oli perusteltu vanhempien käyttäytymistä koskevalla tiedolla, esimerkiksi heidän päihteidenkäytöstään, joka ei enää pitänyt paikkaansa. Pidettiin virheellisenä sitä näyttöä, jota oli esitetty yhteydenpidon haitallisesta vaikutuksesta lapseen. Lapsen levottomuudella tai itkuisuudella oli valittajien mukaan muita selityksiä kuin päätöksissä esitetyt. Toiseksi valittajat perustelivat valitustaan sillä, että yhteydenpidon rajoittaminen oli vastoin sijoituksen tarkoitusta. Jos yhteydenpito ei ole mahdollista, perheen jälleenyhdistäminen jää tavoitteena etäiseksi. Kolmanneksi valituksia perusteltiin sillä, että rajoitustoimenpiteet rikkoivat valittajien ihmisoikeuksia. Erityisesti vedottiin oikeuteen perhe-elämään.

Useimmissa tapauksissa valitukset eivät menestyneet (Kalliomaa-Puha ym 2021). Vain 12 (14 %) valitusta hyväksyttiin. Kuudessa tapauksessa oli kyse menettelyvirheestä, kun rajoitustoimenpiteestä oli päättänyt taho, jolla ei ollut siihen toimivaltaa. Kuudessa tapauksessa hallinto-oikeus katsoi, etteivät rajoitustoimenpiteen edellytykset olleet täyttyneet, sillä yhteydenpidon haitallisista vaikutuksista lapseen ei ollut näyttöä. Tällöinkin päätös valitukseen tuli niin myöhään, että rajoitustoimenpide oli ehtinyt jo päättyä. Kun vain harvat valitukset menestyvät ja kun hyväksyvätkin päätökset tulevat liian myöhään, asianosaisten näkökulmasta valitukset eivät näyttäyty tehoikkaina oikeusturvakeinoina.

Erityisesti huomio kiinnittyy siihen, että vain kolme lasta oli tehnyt valituksen: Valituksista kaksi oli saman lapsen tekemiä ja yksi valitus oli lapsen ja äidin yhteinen. Ikänsä puolesta (yli 12-vuotiaat) valituksen olisi voinut tehdä 28 lasta. Valituksen tehneet lapset olivat aineiston vanhimpien joukossa: 17-vuotiaita. Lasten valitukset koskivat liikkumisvapauden rajoitusta (2) ja yhteydenpidon rajoittamista (1). Tutkimusaineisto ei kerro syytä lasten valitusten vähäisyyteen. Tutkimusten perusteella tiede-

tään kuitenkin, että kehitystasonsa, valmiuksiensa ja rajoitetun oikeustoimikelpoisuutensa vuoksi lapsilla on erityinen riski paitsi joutua oikeudenloukkausten kohteeksi sekä myös vaikeuksia toteuttaa oikeuksiaan (Toivonen 2017, 165–181; Hakalehto 2018, 429–439). Myös esimerkiksi oikeusasiamiehen lastensuojelulaitoksiin tekemillä tarkastuksilla on havaittu, etteivät sijoitetut lapset tunne oikeuksiaan tai oikeusturva-keinoja (Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus 2018). Siksi lasten oikeuksien turvaamiseen on kiinnitettävä erityistä huomiota. Perheestään erotetut ja sijoitetut lapset ovat tässä hyvin riippuvaisia sijaishuoltopaikan aikuisista ja omasta sosiaalityöntekijästä.

PÄÄSEVÄTKÖ LAPSET OIKEUKSIINSA?

Tiedämme vielä vähän siitä, miten jälkikäteinen oikeusturva onnistuu korjaamaan sijaishuollossa mahdollisesti koettuja ja teytyjä virheitä, ja vielä vähemmän siitä, miten vanhemmat ja lapset kokevat oikeuksiensa toteutuvan. Oikeusturvaa lastensuojelussa on ylipäänsä tutkittu vähän (ks. kuitenkin esim. Hiitola & Heinonen 2009; de Godzinsky 2012; Pösö, Toivonen & Kalliomaa-Puha 2019). Tutkimustietoa rajoitustoimenpiteiden käytöstä sekä niissä esiin tulleiden virheiden ja erimielisyyksien korjaamisesta muissa maissa on ollut vaikea löytää, sillä olemassa oleva tutkimus kohdistuu enemmänkin suljettuihin lastensuojelulaituksiin kuin yksittäisiin rajoitustoimenpiteisiin. Tutkimuksissa on tuotu esiin huolta lasten oikeuksista ja päätöksentekomenetellyiden laadusta suljetuissa laitoksissa (esim. Brummelaar 2016; Roesch-Marsh 2014). Suomessa näyttäisi siltä, että jälkikäteiset oikeusturvakeinot ovat ennen kaikkea aikuisten käytössä eikä jälkikäteisen oikeusturvan keinoin voida riittävästi huolehtia lasten oikeusturvasta rajoitustoimien kohdalla.

Ensinnäkin pitkät käsittelyajat ovat ongelma. Rajoitustoimi on tavallisesti ohi, kun tuomioistuimien antaa päätöksensä tai laillisuusvalvoja ratkaisunsa. Valituksesta tai kantelusta ei silloin saa konkreettisesti apua virheen korjaamiseen. Ratkaisujen viive ei rakenna lapsen luottamusta oikeudelliseen järjestelmään tai yhteiskuntaan ylipäätään. Jälkikäteinen oikeusturva on leimallisesti kirjallista. Tämä on ongelma pienille lapsille, mutta lakikielen ja menettelyjen kankeus tekee siitä haastavaa myös isommille lapsille ja myös aikuisille. Lapset tarvitsisivat valitusten, kanteluiden ja muistutusten tekemiseen apua. Lapsilla on kuitenkin harvoin lastensuojeluasioissa avustajaa tai edunvalvojaa (de Godzinsky 2012, 87–88; Enroos ym. 2017). Voisi ajatella, että apua tarvitsevat erityisesti sijoitetut lapset, jotka eivät voi samalla tavoin kuin yleensä luottaa vanhempiensa apuun oikeuksiensa toteutumisessa. Avustajien määrä hallinto-oikeuksissa on lisääntynyt aiempaan verrattuna (de Godzinsky 2012, 87; Pösö ym. 2019, 225), mutta useimmiten avustaja on lapsen vanhemmalla. Joissakin maissa, kuten Englannissa ja Virossa lapselle määrätään lastensuojeluasioissa aina edunvalvoja tai avustaja (Burns, Pösö & Skivenes 2017; Toivonen ym. tulossa).

Haasteet lapsen oikeusturvan toteutumisessa asettavat lasten kanssa toimiville ammattilaisille erityisen veloitteen huolehtia siitä, että lapsi saa tietoa itselleen sopivalla tavalla siitä, miten hän voi halutessaan toimia myös oikeudellisesti, jos hän kokee

tulleensa väärin kohdelluksi. Myös oikeusasiamiehen tarkastuksilla sijoitetut lapset ovat saaneet tietoa oikeuksistaan ja oikeusturvakeinoista, joita lapset ovat sitten myös käyttäneet. Lasten tekemien kanteluiden korkea toimenpideprosentti (70 %) kertoo paitsi epäkohdista, myös siitä, kuinka tärkeää riittävä tieto on oikeuksien toteutumisen kannalta (Eduskunnan oikeusasiamies 2019b).

Oikeusasiamiehen havainnot tarkistuksilta osoittavat, että tulkinnat sallituista rajoitustoimista kaipaavat tietyissä paikoissa tarkistusta. Osa tapauksista on sellaisia, että kysymys ei liene ollut lain tulkinnasta vaan ennemminkin vaikeudesta soveltaa ohjeita käytännön moninaisiin tilanteisiin tai välinpitämättömyydestä lainsäädännön ohjeita kohtaan. Kuitenkin osassa tapauksissa on aina kysymys siitä, että lainsäädäntöä on joskus vaikea tulkita. Tulkinta tulkinnalta lainsäädännön normit täsmennyvät niin tuomioistuinten kuin valvontaviranomaistenkin ratkaisujen myötä. Hyvään ammattitaitoon ja -etiikkaan kuuluu omasta ammattitaidosta huolehtiminen. Tämä sisältää myös juridisen osaamisen. Toimintayksiköiden ohjeiden ja käytäntöjen päivittäminen sitä mukaan kuin ohjeita ja tapauksia tulee, kaivannee osassa yksiköitä tarkistamista. Miten huolehtia siitä, että omat käytännöt ja ymmärrys rajoitustoimenpiteiden laillisista rajoista tulevat aika ajoin tarkistetuksi? Omavalvontasuunnitelmien päivitykset riskiarvioineen voivat toimia tällaisina tarkistuspisteinä, jos ne otetaan vakavasti.

Rajoitustoimenpiteet ovat tilanteena alttiita erimielisyyksille ja virheillekin. Oikeusturvajärjestelmä tarjoaa keinoja käsitellä näitä erimielisyyksiä ja virheitä. Jälkikäteinen oikeusturva tarjoaa tilaisuuden oppia, mikä on sallittua ja mikä kiellettyä oikeudellisessa mielessä rajoitustoimenpiteitä toimeenpantaessa. Mutta lasten näkökulmasta jälkikäteinen oikeusturva on aina myöhässä. Mitä useammin virheet ja erimielisyydet voitaisiin välttää jo ensikäden päätöksenteossa, sitä parempi. Palaamme jälleen kirjan alun ohjeisiin ennakkoivasta oikeusturvasta – jokaisen ammattilaisen velvollisuudesta tuntea rajoituskeinoja koskeva lainsäädäntö ja periaatteet, toimia huolellisesti rajoitustoimia tehdessä sekä perustella päätöksensä siten, että lapsi voi ymmärtää, miksi häntä rajoitetaan, ja tulla vakuuttuneeksi reilusta kohtelusta. Kun erimielisyyksiä ja virheitä inhimillisessä toiminnassa sattuu, olisi syytä kehittää keinoja ratkaista näitä erimielisyyksiä ja virheitä myös muilla kuin oikeusjärjestelmän tai valvonnan keinoilla. Ihannetila olisi, jos lapset uskaltaisivat kertoa kokemistaan epäkohdista toimintayksikössä ja luottaa siihen, että erimielisyys tulee suoraan siellä käsitellyksi.

Edellä sanotun pohjalta tärkeäksi tulee ylipäänsä ihmisoikeuspohjaisen lastensuojelun vahvistaminen. Se ei palaudu yksittäisiin toimijoihin, kuten oikeudellisten avustajien roolin vahvistamiseen, vaan on kyse siitä, miten lapsen ja muiden oikeudet otetaan lastensuojelussa tehtävän työn pohjaksi, miten niiden toteuttaminen mahdollistetaan ja miten niiden toteutumista seurataan (Falch-Eriksen & Backe-Hansen 2018). Lapsen rajoittaminen sijaishuollossa ja rajoittamiseen liittyvät virheet ja erimielisyydet ovat haastava mutta välttämätön alue ihmisoikeuspohjaisessa lastensuojelussa. Teema vaatii myös uudenlaista suhdetta tiedontuotantoon. On välttämätöntä kerätä rajoitustoimenpiteitä koskevaa tilastoa yhtä lailla kuin niitä koskevien valitusten,

kanteluiden ja muistutusten määrästä, jotta voidaan tietoperustaisella tavalla arvioida sitä, kuinka paljon koettuja virheitä on ja miten ne ratkeavat (Huhtanen & Pösö 2018). Lisäksi on välttämätöntä pysähtyä tuottamaan tietoa rajoitustoimenpiteistä ja niistä koskevista erimielisyyksistä monitasoisemmin kuin vain viranomaispäätöksentekona ja oikeusturvakäytäntönä. Tutkimukset ovat valottaneet lasten ja nuorten omia pyrkimyksiä ratkaista sijaishuollon rajoittamisen ongelma-kohtia (esim. Taylor ym. 2013). Aikuis- ja viranomaiskeskeisen näkökulman rinnalle tarvitaan lasten ja nuorten näkemyksistä ponnistavaa tulkintaa rajoitustoimenpiteistä sekä niiden virheistä ja virheiden korjaamismahdollisuuksista. Sillä tavalla päästäneen tukemaan lasten ja nuorten kokemuksia sijaishuollon oikeudenmukaisuudesta.

LÄHTEET

- Brummelaar, M. 2016. Space between the borders? The participation of young people in decision-making during their stay in secure residential care. Groningen: University of Groningen.
- Burns, K., Pösö, T. & Skivenes, M. 2017 (toim.) Child welfare removals by the state: a cross-country analysis of decision-making systems. New York: Oxford University Press.
- Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan 2018. Eduskunta K 11/2019 vp. Viitattu 3.1.2020. <https://www.oikeusasiamies.fi/fi/-/oikeusasiamies-luovuttikertomuksensa-vuodelta-2018-eduskunnan-puhemiehelle>.
- Eduskunnan oikeusasiamies 2018. Tiedotteet. Sosiaalityöntekijöiden kohtuuton työtaakka vaarantaa sijaishuollon valvonnan ja kodin ulkopuolelle sijoitetun lapsen oikeuksien toteutumisen. Viitattu 3.1.2020. https://www.oikeusasiamies.fi/fi_FI/-/sosiaalityontekijoiden-kohtuuton-tyotaakka-vaarantaa-sijaishuollon-valvonnan-ja-kodin-ulkopuolelle-sijoitetun-lapsen-oikeuksien-toteutumisen.
- Eduskunnan oikeusasiamies 2019a. Oikeusasiamies valvoo lasten oikeuksia. Viitattu 20.12.2019. <https://www.oikeusasiamies.fi/fi/web/lasten-ja-nuorten-sivut/>.
- Eduskunnan oikeusasiamies 2019b. Tiedotteet. Lukuisia toimenpideratkaisuja huostaanotettujen lasten kanteluihin. Viitattu 20.12.2019. https://www.oikeusasiamies.fi/fi_FI/-/lukuisia-toimenpideratkaisuja-huostaanotettujen-lasten-kanteluihin.
- Enell, S., Gruber, S. & Vogel, M. 2018. (toim.) Kontrollerade unga. Tvångspraktiker på institution. Lund: Studentlitteratur.
- Enroos, R., Helland, H., Pösö, T., Skivenes, M. & Tonheim, M. 2017. The role and function of spokesperson in care order proceedings: a cross-country study in Finland and Norway. Children and Youth Services Review 74, 8–16.
- Falch-Eriksen, A. & Backe-Hansen, E. 2018 (toim.) Human Rights in Child Protection. Implications for Professional Practice and Policy. Palgrave Macmillan.
- de Godzinsky, V. 2012. Huostaanottoasiat hallinto-oikeuksissa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 260. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.
- Hakalehto, S. 2018. Lapsioikeuden perusteet. Helsinki: Alma Talent.

- HE 225/2004 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi lastensuojelulain muuttamisesta.
- HE 50/2013 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi hallintolain muuttamisesta.
- HE 185/2014 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista annetun lain ja potilaan asemasta ja oikeuksista annetun lain muuttamisesta sekä eräiksi niihin liittyviksi laeiksi.
- He 179/2021 vp, hallituksen esitys eduskunnalle laiksi valtioneuvoston oikeuskanslerin ja eduskunnan oikeusasiamiehen tehtävien jaosta.
- Hiitola, J. & Heinonen, H. 2009. Huostaanotto ja oikeudellinen päätöksenteko: Hallinto-oikeuksien ratkaisut huostaanottoasioissa 2008. Raportti 47. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Huhtanen, R. & Pösö, T. 2018. Restriktiva åtgärder i den finska barnvården. Teoksessa S. Enell & S. Gruber & M. Vogel (toim.) *Kontrollerade unga. Tvångspraktiker på institution*. Lund: Studentlitteratur, 213–234.
- Hoikkala, S., & Kempainen, M. 2015. Running away from children's residential care: The Finnish case. *International Journal of Child, Youth and Family Studies* Vol 6 No 1, 466–477.
- Isoniemi, S. 2019. Sijaishuoltopaikasta poistuminen ja sinne palaamatta jääminen poliisin lastensuojeluviranomaiselle antaman virka-avun näkökulmasta. *Acta Wasensia* 423. Vaasa: Vaasan yliopisto.
- Kalliomaa-Puha, L., Pösö, T. & Toivonen, V. 2021. Error correction of restrictive measures: appeals made by young people in care. *Young* Vol. 29 No 1, 81–96.
- Mäenpää, O. 2013. *Hallinto-oikeus*. Helsinki: Alma Talent Fokus.
- Mäenpää, O. 2017. *Hallinto-oikeus. Oikeuden perusteokset*. Helsinki: WSOYPro.
- Mänttari-van der Kuip, M. 2016. Moral Distress among Social Workers - The Role of Insufficient Resources. *International Journal of Social Welfare* Vol. 25 No 1, 86–97.
- Nieminen, L. 2018. Eduskunnan oikeusasiamies ”pienen ihmisen” asialla – joustavuutta vai hampaattomuutta näkökulmasta riippuen. *Lakimies* 2, 143–176.
- Oesch-Marsh, A. 2014 'Out of Control': Making Sense of the Behaviour of Young People Referred to Secure Accommodation. *British Journal of Social Work* 44, 197–213.
- Oikeusministeriö 2014. Oikeusapu. Viitattu 3.1.2020 <https://oikeus.fi/fi/index/esitteet/oikeusapu.html>.
- OM 2019:18 Tuomioistuinten työtilastoja vuodelta 2018. Oikeusministeriön julkaisuja. Toiminta ja hallinto 2019:8. Viitattu 3.1.2020 <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/161460>.
- Paunio, R. 2001. Oikeusasiamies lapsen oikeuksien valvojana. *Lakimies* 6-7, 977–989.
- Pösö, T., Toivonen, V-M. & Kalliomaa-Puha, L. 2019. ”Haluaa kotiin äidin luo”. Eri mielisyydet ja lapsen etu huostaanoton jatkamista koskevissa valituksissa ja hallinto-oikeuden ratkaisussa. *Oikeus* 3, 226–243.
- Räty, T. 2017. *Lastensuojelulaki. Käytäntö ja soveltaminen*. Helsinki: Edita.
- Saastamoinen, K. 2018. *Lapsi sijaishuollossa. Yhteydenpidon rajoittaminen ja rajoitustoimenpiteet*. Helsinki: Edita.

- Taylor, J., Bradbury-Jones, C., Hunter, H., Sanford, K., Rahilly, T. & Ibrahim, N. 2013 Young People's Experiences of Going Missing from Care: A Qualitative Investigation Using Peer Researchers. *Child Abuse Review* 23, 387–401.
- THL 2020. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Lastensuojelun käsikirja. Rajoitustoimenpiteet pätkinänkuoressa 2020. Päivitetty 29.1.2020. Viitattu 2.2.2020. <https://thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/sijaishuolto/rajoitustoimenpiteet-sijais-huollossa/rajoitustoimenpiteet-pahkinankuoressa>.
- Toivonen, V. 2017. Lapsen oikeudet ja oikeusturva. Lastensuojeluasiat hallintotuo-mioistuimissa. Helsinki: Alma Talent.
- Toivonen, V., Muhonen, J., Kalliomaa-Puha, L., Luhamaa, K. & Ströpl, J. (tulossa) *Child Participation in Child Welfare Removals: a Comparative Analysis of Attitudes and Practices among Finnish and Estonian Professionals*.
- Valvira 2019. Sijaishuollossa olevien lasten ja nuorten oikeuksien toteutumisessa puut-teita. Viitattu 30.10.2019 <https://www.valvira.fi/-/sijaishuollossa-olevien-lasten-ja-nuorten-oikeuksien-toteutumisessa-puutteita>.

LAINSÄÄDÄNTÖ

- Euroopan ihmisoikeussopimus SopS 18–19/1990.
- Hallintolaki 434/2003.
- Laki sosiaalihuollon ammattihenkilöistä 817/2015.
- Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 812/2000.
- Laki yksityisistä sosiaalipalveluista 922/2011.
- Lastensuojelulaki 417/2007.
- Rikoslaki 39/1889.
- Suomen perustuslaki 731/1999.
- Vahingonkorvauslaki 412/1974.
- Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisut:
4566/2018
5741/2018
1669/2019
- Eduskunnan oikeusasiamiehen tarkastukset:
1002/2016
5449/2017
356/2018
1353/2018
4099/2018

II

**RAJOITUSTOIMENPITEET
AMMATILLISINA
KÄYTÄNTÖINÄ**

Rajoitustoimenpiteet sijaishuollon arjessa ja ammattilaisten kokemana

JOHDANTO

Rajoitustoimenpiteet voidaan nähdä yhtenä sijaishuollossa toimivien ammattilaisten työvälineinä, ja ne ovat monella tapaa erityisiä. Ne kohdistuvat lasten ja nuorten perus- ja ihmisoikeuksiin, ja siitä syystä niitä säädellään tarkkaan. Niiden käyttöä myös valvovat niin sijoittajakunnat, sijoituskunnat kuin aluehallintovirastot. Rajoitustoimenpiteitä on kaikkiaan kymmenen, ja niihin liittyvien yleisten ehtojen lisäksi jokaisen rajoitustoimenpiteen käyttöön liittyvät omat ehtonsa. Myös hallinnolliset päätöksenteon ehdot vaihtelevat rajoitustoimenpiteittäin. Vaihtelua on esimerkiksi sen suhteen, minkä rajoitustoimenpiteen kohdalla tehdään päätös ja minkä ei, kuka on toimivaltainen päätöksentekijä ja milloin päätöksistä on muutoksenhakumahdollisuus (ks. Jaana Tervo tässä teoksessa).

Viime vuosina julkisuudessa on käyty vilkasta keskustelua rajoitustoimenpiteiden käytöstä sijaishuollossa erityisesti laillisuusvalvojien tekemien huomioiden perusteella. Keskustelua ovat sävyttäneet monet rajoitustoimenpiteiden käyttöön liittyvät epäkohdat ja lainvastaisuudet. Niiden rinnalla vähäisempää keskustelua on käyty sijaishuollossa olevien lasten rajoitustoimenpiteiden tarpeista sekä työntekijöiden velvollisuudesta käyttää rajoitustoimenpiteitä silloin, kun lapsen ja nuoren tilanne sitä lain edellyttämällä tavalla vaatii. Keskustelu siitä, millaisina toimenpiteinä ja työvälineinä rajoitustoimenpiteet sijaishuollossa toimivien kokemuksissa ja sijaishuollon arjessa näyttäytyvät, on myös ollut niukkaa.

Tarkastelen tässä luvussa, millaisia näkemyksiä ja kokemuksia sijaishuollon ammattilaisilla on rajoitustoimenpiteistä sijaishuollon arjessa. Sijaishuollon ammattilaisille tehtyjä haastatteluja hyödyntämällä nostan esiin ammattilaisten käsityksiä rajoitustoimenpiteiden tarpeista ja niiden käyttöön liittyvistä kokemuksista. Kokemusten lisäksi tarkastelen rajoitustoimenpiteisiin liittyviä käytäntöjä niin perehdytyksen, päätöksenteon, tiedonsaannin kuin yhteistyön osalta.

Artikkeli perustuu haastatteluaineistoon, jonka Lapin ammattikorkeakoulun sosionomi-opiskelijat keräsivät osana lastensuojelun sijaishuollon opintojaan toukuussa 2019. He haastattelivat kahdeksan eri sijaishuoltoyksikön toimijaa ennakkoon laaditun teemahaastattelun sisällöin. Kaikki yksiköt olivat laitosluvilla toimivia. Yksiköt sijaitsivat kuudessa eri kunnassa.

Kaiken kaikkiaan haastatteluihin osallistui 13 sijaishuollon ammattilaista. Osassa yksikköjä haastatteluun osallistui kaksi sijaishuoltopaikan edustajaa. Haastateltavista

kahdeksan toimi yksikössään johtajana tai vastaavan ohjaajan tehtävissä ja viisi ohjaajan tehtävissä. Valtaosalla haastateltavista oli pitkä kokemus sijaishuollosta: Neljällä kokemusta oli 20 vuotta tai enemmän, kuudella kokemusta oli 10–20 vuotta. Kolmella kokemusta oli alle 10 vuotta. Haastateltavien koulutustausta oli moninainen. Seitsemällä heistä oli sosionomitutkinto, kahdella lähihoitajatutkinto, kahdella nuoris- ja vapaa-ajan ohjaajan tutkinto, yhdellä terveydenhuoltoalan tutkinto ja yhdellä yhteiskuntatieteiden maisterin tutkinto.

Ammattilaisten haastattelut tuovat esiin arjen monenlaiset käytännöt rajoitustoimenpiteistä. Siksi eri teemoista on koottu artikkeliin kysymyksiä, joita on mahdollista hyödyntää omien käytäntöjen pohtimiseen ja tunnistamiseen.

RAJOITUSTOIMENPITEIDEN TARVE

Rajoitustoimenpiteet koetaan sijaishuoltotyössä tarpeellisina. Niiden tarvetta perusteltiin haastatteluissa muun muassa lasten ja nuorten hoidon, kasvun ja kehityksen sekä kuntoutuksen turvaamisen näkökulmasta, lasten suojelemisen näkökulmasta sekä muiden lasten ja henkilöstön turvallisuuden näkökulmasta.

”Sijaishuolto ei toimi kaikkien nuorien kohdalla ilman niitä.”

Rajoitustoimenpiteet nähtiin välttämättöminä välineinä sijaishuollon ammatillisessa työssä lasten tarpeisiin ja tilanteisiin liittyen. Piritta Säynäjäkangas (2019) tuo opinnäytetyössään esiin saman havainnon sijaishuollon kasvatushenkilöstölle osoitetun kyselyn pohjalta. Työntekijät kokivat rajoitustoimenpiteiden olevan välttämätön työväline lapsen turvallisen kasvun ja kehityksen turvaamiseksi (Säynäjäkangas 2019, 46).

Vaikka haastatteluissa ei kysytty tarkkoja määriä rajoitustoimenpiteiden käytöstä, muutamassa haastattelussa tuotiin esiin edellisen vuoden tilastoja niistä. Niiden perusteella rajoitustoimenpiteiden määrä vaihteli sijaishuoltoyksiköittäin alle kymmenestä noin kahteensataan vuodessa. Määristä puhuttaessa tuotiin myös esiin, kuinka välillä syntyy tilanteita, jossa sama nuori on tarvinnut useita rajoitustoimenpiteitä.

Sijaishuollon ammattilaisten mukaan tarve rajoitustoimenpiteiden käyttämiseen vaihtelee lasten ja nuorten erilaisista tilanteiden ja tarpeiden vuoksi samankin yksikön arjessa. Yhden yksikön käytäntönä oli, että rajoitustoimenpiteiden käyttöä, tarpeita ja määriä seurattiin kuukausittain. Seurannalla pyrittiin tunnistamaan tarpeissa ja määrissä tapahtuneita muutoksia ja muutosten syitä.

Rajoitustoimenpiteiden tarpeeseen vaikutti sijaishuoltopaikkojen profiloituminen. Osa yksiköistä tarjosi sijaishuoltoa paljon tukea ja vaativaa hoitoa tarvitseville nuorille. Nuorten vakavat tilanteet ja ongelmat, kuten alkoholi- ja huumeongelmat, väkivaltainen käyttäytyminen tai rikostelu, loivat erityisesti tarpeita rajoitustoimenpiteiden käytölle.

”Nuoren vakava huumeongelma on tarkoittanut sitä, että hänen hoitonsa ja kuntoutuksensa järjestäminen on edellyttänyt huumeaseulojen ottoa.”

Hanna Tarkkinen ja Hannele Forsberg (2013) ovat tehneet saman havainnon lastensuojelulaitosten asiakirjoja hyödyntäneessä tarkastelussaan. Rajoitustoimenpiteiden käytettiin määrällisesti eniten isommissa laitoksissa, jotka olivat erikoistuneet ”vaikeahoitoisiin” nuoriin.

Sijaishuollossa olevien lasten vaativan tuen tarve ja haaste on tunnistettu myös valtionhallinnossa. Sosiaali- ja terveysministeriön asettama työryhmä esitti vuonna 2020 valmistuneessa raportissaan vaativan sijaishuollon määrittelyä ja sen sisällön, tarkoituksen ja järjestämisen säätämistä laissa. Työryhmän esityksen tavoitteena on parantaa vaativaa tukea tarvitsevien lasten huolenpitoa ja kuntoutusta. (STM 28:2020.)

Rajoitustoimenpiteet eivät ole kokonaisuudessaan käytössä kaikissa sijaishuoltopaikoissa. Erityinen huolenpito, joka edellyttää erityisiä tila- ja henkilöstöratkaisuja, oli esimerkki tästä. Sen poissaolo raamitti myös osin yksiköiden asiakasprofiilia. Samalla se synnytti tilanteita, joissa lapsi tai nuori oli jouduttu siirtämään toiseen yksikköön erityisen huolenpidon tarpeen vuoksi.

Rajoitustoimenpiteiden tarvetta perustelevien näkemysten rinnalla sijaishuollon ammattilaiset pohtivat myös rajoitustoimenpiteitä ja kasvatusta. Rajoitustoimenpiteiden koettiin usein turvaavan lapsen kasvua ja kehitystä, mutta niitä ei pidetty kasvatuksen perustana. Vaikka ne olivat osa sijaishuollon arkea, ne eivät olleet työn lähtökohtia.

”Ei rajoittamisen kautta voi kasvattaa.”

”Meidän arjen työ on kyllä enemmänkin muuta kuin rajoitustoimenpiteiden käyttämistä.”

Sijaishuoltotyön kasvatustehtävän nähtiin rakentuvan hyvälle vuorovaikutussuhteelle lapsen tai nuoren kanssa. Hyvään suhteeseen liittyi ammattilaisten kokemuksissa monia ulottuvuuksia, kuten välittäminen, luottamus, kunnioittaminen, turvallisuus, lasten ja nuorten kuuleminen sekä uteliaisuus ja ymmärrys heidän ainutlaatuisia kokemuksiaan kohtaan.

”Tärkeää välittää nuorelle kokemus siitä, että rakastettu ja välitetty. Lapset on päästettävä lähelle.”

Riitta Laakso tarkastelee tässä teoksessa kasvatuksen ja hyvän vuorovaikutussuhteen yhteyttä ja pohtii myös rakkauden merkitystä sijaishuollossa. Hänen tarkastelunsa valossa voisi edelliseen ammattilaisen näkemykseen esittää jatkokysymyksen: mitä lähelle päästäminen tarkoittaa?

PEREHDYTYS JA KOULUTUS

Rajoitustoimenpiteisiin liittyvää perehdytystä pidettiin sijaishuoltopaikoissa tärkeänä ja tarpeellisena. Sen toteuttaminen oli järjestetty eri tavoin. Osassa sijaishuoltopaikkoja rajoitustoimenpiteisiin liittyi tarkka ja dokumentoitu ohjeistus, joka käytiin läpi uuden työntekijän kanssa työsuhteen alkaessa ja joka oli alati käytettävissä työn tekemisen tueksi.

Osassa sijaishuoltopaikkoja lähtökohtana perehdytyksessä oli työssä oppiminen, jolloin vuorossa olevat työntekijät perehdyttivät uuden työntekijän työn tekemisen ohessa tai niin, että uusi työntekijä seurasi työn tekemistä aluksi ”ylimääräisenä resurssina” ilman varsinaista osallistumista ja vastuuta tilanteista.

Sen lisäksi, että perehdytys nähtiin tärkeänä työtehtävien alkaessa, perehdytyksen jatkuvuutta korostettiin monissa paikoissa. Sijaishuollon ammattilaisten mukaan rajoitustoimenpiteiden tarpeen ammatillinen vaatavuus, lainsäädännölliset muutokset, laillisuusvalvojen ratkaisut sekä työntekijöiden vaihtuvuus vaativat jatkuvaa osaamisen päivittämistä ja ylläpitämistä. Joissakin paikoin se tarkoitti muun muassa jatkuvia työyhteisötason keskusteluja.

”Meillä on säännöllisesti keskustelua laista, sen muutoksista ja rajoista.”

Rajoitustoimenpiteissä myös koulutuksen merkitystä korostettiin. Koulutuksen ja kouluttautumismahdollisuuden tarpeellisuutta toivat esiin myös Pirita Säynäjäkan-kaan (2019) opinnäytetyöhön osallistuneet sijaishuollon ammattilaiset (11) jaetusti.

Rajoitustoimenpiteisiin liittyvää jälkikeskustelua pidettiin myös merkityksellisenä perehdytyksen näkökulmasta. Joissakin yksiköissä käytäntönä oli, että toteutunutta rajoitustoimenpidettä ja siihen johtanutta tilannetta arvioitiin yhdessä henkilöstöpa-lavereissa tai työkokouksissa, toisessa puolestaan pohdinta ja arviointi tilanteesta ta-pautui siihen osallistuneen työntekijän ja laitoksen johtajan kesken.

Etu- ja jälkikäteisperehdytysten lisäksi haastatteluissa tuotiin esiin muitakin yksiköiden käytäntöjä rajoitustoimenpiteiden perehtymisen tueksi. Työyhteisön käyttöön oli esimerkiksi tilattu rajoitustoimenpiteisiin liittyvää tutkimuskirjallisuutta tai yksi-kössä oli harjoiteltu turvallisuustilanteita tai oli järjestetty rajoitustoimenpiteisiin liittyviä koulutustilaisuuksia työyhteisön jäsenille tai mahdollistettu osallistuminen koulutuksiin.

Muutamat haastateltavat toivat esiin, miten oman työuran alkuun verrattuna rajoitus-toimenpiteisiin liittyvä perehdyttäminen oli merkittävästi vahvistunut ja kehittynyt yksikössä. Toisaalta sen kehittäminen nostettiin ajankohtaiseksi kehittämisteemaksi sijaishuoltopaikassa, jossa perehdytystä rajoitustoimenpiteisin ei ollut järjestetty.

”Kun tulee tilanne, niin tilanteen mukaan perehdytetään. Itse etsitään tietoa lastensuojelulaista ja pohditaan työyhteisössä. Ohjeita ja käytänteitä olisi tarve kehittää.”

Perehdytyksen merkitykseen rajoitustoimenpiteiden näkökulmasta on kiinnitetty huomiota myös lastensuojelulain (417/2007) muutoksessa. Vuoden 2020 alusta voimaan tulevassa säännöksessä edellytetään, että palveluntuottajan on huolehdittava henkilöstön riittävästä määrästä, osaamisesta ja perehdytyksestä. Säännöksessä mukaan niihin liittyvät puutteet eivät saa aiheuttaa rajoitusten käyttämistä, lapsen turvallisuutta vaarantavia ja ihmisarvoa alentavia rajoitustoimenpiteiden toteuttamista-
poja ja käytäntöjä (Lastensuojelulaki 10:60.3 §).

Alla olevaan taulukkoon on koottu kysymyksiä, jotka voivat ohjata pohtimaan ja tunnistamaan, millaisia perehdytyskäytäntöjä sijaishuoltopaikassa on käytössä.

Miten rajoitustoimenpiteisiin liittyvä perehdytys on yksikössämme järjestetty?
Kuka vastaa yksikössämme perehdytyksestä?
Millainen materiaali ja sisällöt ovat tukena perehdytyksessä?
Miten yksikössämme on huolehdittu jatkuvasta perehdyttämisestä?
Millainen rajoitustoimenpiteisiin liittyvä koulutusmahdollisuus yksikössämme on?

TIETO RAJOITUSTOIMENPITEISTÄ LAPSILLE, NUORILLE JA VANHEMMILLE

Haastatteluissa keskusteltiin siitä, millä tavalla lapsille, nuorille ja vanhemmille kerrottiin rajoitustoimenpiteistä ja niiden käytön mahdollisuuksista. Useassa paikassa käytäntönä oli, että niistä keskusteltiin sijaishuoltopaikkaan tullessa joko niin sanotun aloituspalaverin yhteydessä tai nuoren ja hänen omaohjaajansa kahdenkeskisessä keskustelussa. Kokemuksia oli myös siitä, että asiakassuunnitelmaan liittyvän neuvottelun yhteydessä rajoitustoimenpiteitä avattiin nuorelle ja vanhemmille yhdessä lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän kanssa.

”Nuorille kerrotaan aloituspalaverissa rajoitustoimenpiteistä.”

Joissakin yksiköissä käytäntönä oli antaa yksikköön tulleelle nuorelle kirjallinen opas, jossa rajoitustoimenpiteiden lisäksi oli koottuna nuoren oikeudet sijaishuollon aikana. Oppaan sisällöistä ja rajoitustoimenpiteistä nuori kävi keskustelun omaohjaajan tai muun yksikön työntekijän kanssa.

”Meillä tulovaiheessa nuori saa tietopaketin rajoitustoimenpiteistä ja hänen oikeuksistaan.”

Yksittäisenä mainintana tuotiin esiin myös sijaishuoltopaikan omavalvontasuunnitelma rajoitustoimenpiteisiin liittyvänä tiedon lähteenä. Valviran määräykseen pohjautuva (Valvira 2014) omavalvontasuunnitelma sisälsi tiedot itsemääräämisoikeuden rajoittamisen perusteista, ja tiedot olivat avoimesti saatavilla niin nuorille kuin van-

hemmille. Haastattelusta ei selvinnyt, missä määrin ja miten omavalvontasuunnitelmaa käytettiin rajoitustoimenpiteisiin liittyvänä informaationa.

Vaikka Valviran määräys ei ole suoranaisesti edellyttänyt rajoitustoimenpiteiden kirjaamista omavalvontasuunnitelmaan, on niiden sisällyttäminen nähty tarpeellisenä lasten oikeusturvan ja yhteisten menettelytapojen näkökulmasta (esim. Pettinen & Juntunen 2017). Laitosten omavalvontasuunnitelmien sisällöt eivät ole yhteneväiset tältä osin. Se käy ilmi Etelä-Suomen aluehallintoviraston oman alueensa lastensuojelulaitoksiin kohdistuneesta selvityksestä. Selvityksen mukaan kolmanneksella laitoksesta omavalvontasuunnitelmissa oli avattu rajoitustoimenpiteisiin liittyvää päätöksentekoa ja kirjaamista (Penttinen & Juntunen 2017), yli 60 prosentilla niitä ei sisältöinä ollut.

Vuoden 2020 alusta voimaan tullut lastensuojelulain muutos on vahvistanut omavalvontasuunnitelmien merkitystä rajoitustoimenpiteisiin liittyvänä informaatiolähteenä. Uusi säännös edellyttää sijaishuoltopaikkoja laatimaan *hyvää kohtelua koskevan suunnitelman* osana omavalvontasuunnitelmaa. Kyseiseen suunnitelmaan tulee sisällyttää muun muassa tieto siitä, miten rajoitustoimenpiteitä toteutetaan yksikössä ja missä tilanteissa, millaiset ovat yksikön toimintatavat rajoitusten käytön jälkeen sekä miten niiden käytön yhteydessä huolehditaan muiden yksikössä olevien lasten sekä yksikössä työskentelevien turvallisuudesta. (Lastensuojelulaki 11:61b §.) Muutoksella on haluttu vahvistaa sekä henkilökunnan että lapsien ymmärrystä laisäädännöstä sekä siitä seuraavista vastuista ja velvollisuuksista (HE 237/2018 vp, 54).

Se, miten rajoitustoimenpiteistä lasten ja nuorten kanssa puhuttiin, mietitytti sijaishuollon ammattilaisia. Haastatelussa pohdittiin muun muassa sitä, miten puhua rajoitustoimenpiteistä niin, että nuori ymmärtää niiden merkityksen. Mietintää aiheutti nuoren ymmärrysmaailman tavoittaminen myös niissä tilanteissa, joissa nuoren kommunikaatiotaidot tai kognitiiviset valmiudet olivat rajalliset esimerkiksi kehitysvammaisuuden vuoksi. Myös lapsen iän huomioimista pohdittiin. Tärkeäksi kysymykseksi asettui se, miten ja millä tavalla keskustella rajoitustoimenpiteistä niin, että tavoittaa lasten ja nuorten erilaiset kokemus- ja ymmärrysmaailmat. Sitä pohti myös Katja Härkönen (2019) omassa opinnäytetyössään, jossa hän selvitti lasten kokemuksia rajoitustoimenpiteistä.

Kertomisen tavassa nähtiin tärkeänä myös huomioida, ettei rajoitustoimenpiteistä puhuminen itsessään saa synnyttää nuorena uhkailun, uhan tai pelon tunnetta.

”Kertomisen [rajoitustoimenpiteistä] tulee olla hienovaraista, jottei nuorelle tule tunne, että rajoitustoimenpiteistä kertominen koetaan uhkana.”

Yhden yksikön käytäntönä oli olla kertomatta rajoitustoimenpiteistä. Niistä puhuttiin vasta siinä vaiheessa, kun niiden käyttö tuli tarpeelliseksi. Ajatuksena oli välttää turhien pelkojen syntymistä. Valittu käytäntö asettuu kiinnostavaksi, jos sitä tarkastelee Maiju Tolosen (tässä teoksessa) haastatteleminen nuorten kokemuksista käsin. Sijaishuollossa olleet nuoret peräänkuuluttivat nimenomaan avointa keskustelua ja tiedon saamista rajoitustoimenpiteistä sijaishuoltoon tultaessa. Myös lainlaatija on lasten-

suojelulain uudistuksessa lähtenyt avoimuuden näkökulmasta. Laitoksissa laadittava hyvää kohtelua koskeva suunnitelma, johon myös rajoitustoimenpiteiden käytön toteuttaminen ja ehdot on sisällytetty, edellytetään olevan kaikkien nähtävillä, ja se on käytävä läpi yhdessä yksikköön sijoitetun lapsen kanssa (Lastensuojelulaki 11:61b §.)

Alla olevaan taulukkoon on nostettu esiin kysymyksiä, jotka voivat ohjata tunnistamaan ja pohtimaan sitä, miten rajoitustoimenpiteistä kerrotaan lapsille, nuorille ja vanhemmille.

Miten lapsille, nuorille ja vanhemmille kerrotaan rajoitustoimenpiteiden käytöstä yksikössämme?
Mistä lapset, nuoret ja vanhemmat saavat tietoa rajoitustoimenpiteistä?
Millä tavalla lasten ja nuorten kanssa keskustellaan rajoitustoimenpiteiden käytön mahdollisuudesta ja niiden herättämistä kysymyksistä?
Miten huomiomme kertomisessa lasten ja nuorten kokemus- ja ymmärrysmaailman, entä erityislapset?

RAJOITUSTOIMENPITEET JA PÄÄTÖKSENTEKO

Rajoitustoimenpiteisiin liittyvä päätöksenteko on keskeinen osa rajoitustoimenpiteiden toteutusta. Pääsääntöisesti rajoitustoimenpiteistä tehdään hallinnollinen päätös, muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta, kuten Jaana Tervo tämän teoksen artikkelissa osoittaa.

Ennen kuin päätöksentekoon ja rajoitustoimenpiteisiin ryhdytään, edeltää sitä *tilanteen ja tarpeen ammatillinen arviointi*. Vaikka yksittäinen työntekijä tekee päätöksen, haastateltavat toivat esiin, että usein rajoitustoimenpiteen tarpeeseen ja tilanteeseen haettiin yhteistä ymmärrystä, arviota tai vahvistusta muilta toimijoilta. Usein tukea haettiin oman yksikön johtajalta, nimetyltä yksikön etäpäivystäjältä tai toisilta työntekijöiltä. Rajoitustoimenpiteen tarvetta arvioitiin myös joissakin tilanteissa yhdessä lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän kanssa tai sosiaalipäivystyksen sosiaalityöntekijän kanssa. Haastattelujen mukaan usein kyseessä oli tilanne, jossa lapsen asioista vastaavalla sosiaalityöntekijällä oli toimivalta rajoitustoimenpiteestä päättämiseen, esimerkiksi pidempien liikkumisvapausrajoitusten osalta. Myös sosiaalityöntekijät olivat keskustelleet oman päätöksenteossa tueksi sijaishuoltopaikan toimijoiden näkemyksistä lapsen tilanteesta ja rajoitustoimenpiteen tarpeesta.

”Rajoitustoimenpiteisiin liittyvät päätökset ovat harvoin yksin tehtyjä päätöksiä.”

”Tärkeää on yhdessä arviointi.”

Lapsen ja nuorten tilanteiden ja tarpeiden yhdessä ymmärtämisen ja arvioimisen keskeisyys muistuttaa Tuuli Lamposen, Tarja Pösön ja Kenneth Burnsien (2018) huomioita lasten kiireelliseen sijoitukseen liittyen. Vaikka Suomessa päätöksen kiireellisestä

sijoittamisesta tekee yksittäinen sosiaalityöntekijä, ei ole tavatonta, että päätöksenteon tueksi saatetaan käydä keskusteluja työparin, tiimivastaavan tai muiden asiantuntijoiden kanssa ja hakea sitä kautta vahvistusta omalle tulkinnalle ja arvioinnille erityisesti haastavien tilanteiden kohdalla. (Lamponen, Pösö & Burns 2018, 490.)

Yksittäisen tilanteen ja tarpeen arviointiin liittyi sijaishuollon ammattilaisten kokemuksissa monenlaista punnintaa: ”Mitä hyötyä rajoitustoimenpiteestä on juuri tässä tilanteessa ja juuri tälle nuorelle?”, ”Onko muita keinoja?”, ”Voiko asian hoitaa muutoin?”, ”Mitä seuraa, jos jätän tekemättä?”, ”Voidaanko henkilöstölisäyksillä estää rajoitustoimenpiteen tarve?” Kysymykset tekevät näkyväksi, miten kokonaisvaltaista arviointia rajoitustoimenpiteiden päätöksenteko usein vaatii ja miten tilanteet, tarpeet ja lain tulkinta eivät aina ole yksiselitteisiä, kuten myös Noora Aarnio tämän teoksen artikkelissaan osoittaa.

Sen lisäksi, että ammatillista arvioita rajoitustoimenpiteen tarpeesta tehtiin yhdessä muiden toimijoiden kanssa, kuultiin ennen päätöstä myös lasta ja huoltajia, kuten laki edellyttää. Myös kuulemisen kirjaamisen keskeisyyttä korostettiin. Vain tietyin laissa säädetyn ehdoin kuuleminen oli jätetty suorittamatta.

Haastattelut eivät tee näkyväksi sitä, miten kuuleminen käytännössä toteutettiin. Virve Toivonen ja Kirsi Pollari (2018) tarkastelevat lasten kuulemista lastensuojelussa. He toteavat, että on tärkeä tunnistaa, että rajoitustoimenpiteisiin liittyvässä kuulemisessa on kyse hallintolain mukaisesta määrämuotoisesta menetelmästä (emt, 80). YK:n lapsen oikeuksien komitean esittämiin huomioihin pohjautuen he tarkastelevat kuulemista viisivaiheisena prosessina: valmistautuminen, kuulemisen tilanne, lapsen valmiuksien arviointi, lapselle annettava palaute sekä oikeussuojakeinot. He osoittavat kunkin vaiheen sisältävän monia laadukkaan kuulemisen elementtejä ja huomioita. (emt., 82–87.) Myös Tuula Välikoski, Tarja Pösö ja Raija Huhtanen (2020) avaavat hallinnollisen kuulemisen käytäntöjä huostaanottotilanteista ja nostavat esiin sen vuorovaikutuksellisen luonteen. He toteavat, kuinka mielipiteen ilmaisu edellyttää usein kysymysten ja vastausten sarjaa, jossa otetaan huomioon kuultavan kompetenssit mielipiteen ilmaisuun. Sen lisäksi kuulemisessa ovat läsnä keskinäiseen vuorovaikutukseen liittyvät emootiot ja jännitteet. (emt. 337.) Edellä olevien tutkimuskeskustelujen viitoittamana on tärkeä tunnistaa rajoitustoimenpiteisiin liittyvien kuulemistenkin osalta se, että niissä on ammatillisesti kyse sekä kuulemisen oikeudellisen merkityksen ja säädösten tuntemisesta, että myös lapsen ja aikuisten kohtaamiseen liittyvien ammatillisten näkökulmien huomioimisesta.

Huoltajien kuuleminen ja mielipiteen selvittäminen ennen rajoitustoimenpidettä koskevaa päätöksentekoa toteutui sijaishuoltopaikoissa pääsääntöisesti puhelimitse.

Päätöksenteon toimivaltaan liittyvät käytännöt vaihtelivat sijaishuoltopaikoissa. Joissakin sijaishuoltopaikoissa oli käytäntö, että vain laitoksen johtaja teki rajoitustoimenpiteitä koskevat päätökset myös niiden rajoitustoimenpiteiden osalta, joissa päätöksentekoon oli lain mukaan oikeus myös laitoksen hoito- ja kasvatushenkilöstöön kuuluvalla työntekijällä. Tämä käytäntö edellytti johtajan jatkuvaa tavoitettavuutta.

”Rajoitustoimenpiteitä ei voi tehdä ilman minun lupaani. Viime kädessä minä annan tai en anna lupaa rajoitustoimenpiteille.” (Laitoksen johtaja)

Osassa paikoista päätöksenteon toimivalta oli määritelty tietyille laitoksen hoito- ja kasvatushenkilöstöön kuuluville henkilöille joko pitkän työkokemuksen tai työtehtävien sisällön ja aseman perusteella. Usein se tarkoitti johtajan lisäksi apulaisjohtajalle tai vastaavalle ohjaajalle määrättyä päätöksenteko-oikeutta.

Joissakin sijaishuoltopaikoissa kaikilla hoito- ja kasvatushenkilöstöön kuuluvilla oli päätöksenteko-oikeus niistä rajoitustoimenpiteistä, joista lain mukaan heillä oli mahdollisuus päättää. Joissakin yksiköissä tämä oli rajattu vain tilanteisiin, joissa johtaja tai apulaisjohtaja eivät olleet tavoitettavissa, tai oli tehty rajanveto siitä, millaista rajoitustoimenpiteistä ei tarvita johtajan päätöstä.

Lain mukaan rajoitustoimenpiteistä päättävä kasvatus- ja hoitohenkilöstöön kuuluvan henkilön tulee olla johtajan määräämä. Oikeusoppineet ovat nostaneet esiin, että kyseisen määräyksen tulee olla kirjallinen (Saastamoinen 2018, 17). Valtaosasta haastatteluja ei ilmennyt, millä tavalla määräykset oli annettu, mutta joissakin paikoissa oli laadittu kirjallinen delegoimisääntö asiasta.

Rajoitustoimenpiteitä koskevaa päätöksentekovaltaa voi luonnehtia *monipaikkaiseksi*. Joidenkin rajoitustoimenpiteiden osalta päätösvalta on sijaishuoltopaikassa ja sijaishuoltopaikan toimijoilla ja joidenkin osalta sijaishuoltopaikan ulkopuolisella toimijalla – joko lapsen asioista vastaavalla sosiaalityöntekijällä tai johtavalla viranhaltijalla. Päätösvallan monipaikkaisuus ja monitoimijuus voivat aiheuttaa myös *jännitteitä ja epäselvyyttä* siitä, missä ja keillä päätösvalta kulloinkin on.

”Meille on tullut vaatimuksia, että sosiaalityöntekijä edellyttää, että jokaisen kotiloman jälkeen on otettava huumausaineseulat, koska nuorella on ollut aikaisemmin [huumeiden] käyttöä. Mutta se ei voi olla peruste ja että sosiaalityöntekijä toivoo. Me olemme kuitenkin vastuussa siitä, että olemme tehneet kyseisen päätöksen.”

Edellä oleva sitaatti tuo esiin, kuinka kunkin toimivallan tiedostaminen on tärkeää myös vastuun näkökulmasta. Päätöksen tehnyt taho on vastuussa siitä, että edellytykset rajoitustoimenpiteen käytölle ovat olemassa. Päätösvallan monipaikkaisuus edellyttää paitsi oman toimivallan tunnistamista myös vuoropuhelua ja neuvotteluja laitoksessa toimivien ja lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän välillä. Sillä tuetaan yhteistä ymmärrystä rajoitustoimenpiteen tarpeesta ja välttytään myös päätösvaltaan liittyviltä epäselvyyksiltä.

Myös vanhemmilla voi olla odotuksia rajoitustoimenpiteiden toteuttamiselle. Kokemuksia oli siitä, kuinka vanhemmat olivat esittäneet nuorensa kohdistuvaa rajoittamista, esimerkiksi puhelimen pois ottamista tilanteessa, jossa vanhemmat pitivät sitä nuoren tilanteen rauhoittamiseksi tärkeänä. Monissa paikoin tuttuja olivat myös tilanteet, joissa vanhemmat olivat esittäneet avoimuuden tukitoimena sijoitetun nuoren

kohdalla rajoitustoimenpiteiden käyttöä, esimerkiksi liikkumisvapauden rajoittamista tai henkilönkatsastusten, kuten huumeseuulojen, toteuttamista.

”Vanhemmat monesti vaativat, että pitää ottaa nuorelta huumenäyte. Emme voi sitä tehdä, kun nuori on avohuollon tukitoimena. Vanhemmat olettaa, että meillä on laajat valtuudet puuttua nuoren tekemiseen. Se on yllätys vanhemmille, kun kerromme, ettemme voi niin tehdä.”

Esimerkki kertoo siitä, miten tärkeää on keskustella rajoitustoimenpiteistä ja niiden edellytyksistä myös huoltajien kanssa. Olennaista on myös tiedostaa, että rajoitustoimenpiteitä ei voi tehdä vanhempien toiveesta tai vanhempien ”luvalla”.

Rajoitustoimenpiteiden *tiedoksianto- ja muutoksenhaku* ovat keskeinen osa rajoitustoimenpiteitä. 12 vuotta täyttäneellä nuorella ja muulla asianosaisella on oikeus saada päätös tiedoksi ja oikeus hakea muutosta päätöksiin. Erityistä rajoitustoimenpiteissä on se, että kirjallinen päätös ja muutoksenhaku eivät koske kaikkia rajoitustoimenpiteitä, kuten Jaana Tervo artikkelissaan tässä teoksessa avaa.

Tiedoksiantokäytännöt vaihtelivat haastateltavien yksikössä. Valtaosassa yksikköjä päätös annettiin nuorelle lain edellyttämällä tavalla kirjallisesti. Kahden yksikön käytäntönä oli suullinen kertominen. Haastatteluista ei selviä, miksi kyseisissä yksiköissä lapsi ei saanut kirjallista päätöstä eikä myöskään se, tarkoitettiinko haastatteluissa niitä rajoitustoimenpiteitä, joista ei kirjallisia päätöksiä tehdä, kuten kiinnipito, henkilöntarkastus ja aineiden ja esineiden haltuunotto palautusten kera.

Vanhemmille tiedoksianto tapahtui yksiköissä soittamalla päätöksestä ja/tai lähettämällä vanhemmalle päätös postitse. Joissakin yksiköissä käytäntönä oli myös, että lapselle kirjatuiista rajoitustoimenpiteistä tehty kuukausikooste toimitettiin vanhemmille.

Joissakin haastatteluissa pohdittiin tasapainoilua viipymättä tapahtuvan tiedonantovelvoitteen ja nuoren kuohuvan tilanteen kanssa. Jotta nuori pystyi ymmärtämään ja vastaanottamaan tiedon, pidettiin tärkeänä, että nuoren mieli ja tilanne oli ensin rauhoittunut. Sen huomioimista pidettiin tärkeänä.

Tiedoksiannon yhteydessä nuorille ja vanhemmille kerrottiin myös muutoksenhaun mahdollisuudesta. Kertomisen käytännöt vaihtelivat. Joissakin yksiköissä muutoksenhakuohje yhteystietoineen oli mukana kirjallisessa päätöksessä. Joissakin yksiköissä käytäntönä oli, että muutoksenhausta kirjallisen ohjeen lisäksi keskusteltiin nuoren kanssa ja avattiin siihen liittyviä käytäntöjä. Yhden yksikön toimija kertoi myös avustaneensa nuorta muutoshakulomakkeen täyttämisessä.

”Nuorille kerrotaan muutoksenhausta ja annetaan kirjallinen ohje. Samoin vanhemmille.”

Yhden yksikön käytäntönä oli, että muutoksenhakuohje oli yksikön ilmoitustaululta. Haastateltavalla ei ollut muistikuvaa, että muutoksenhausta olisi muutoin nuorille kerrottu.

”Ilmoitustaululla tiedote siitä, miten voi tehdä muutoksenhaun.”

Tiedoksianto ja muutoksenhaku ovat keskeisiä asioita asianosaisten oikeusturvan kannalta. Niihin liittyvät käytännöt ovat vahvasti laissa säädelyjä. Lain laatija on vielä erikseen vahvistanut tämän huomioimista vuoden 2020 alussa voimaan tullessa lastensuojelulain muutoksessa. Lain säännös edellyttää, että sekä lapsille, nuorille että huoltajille annetaan tietoa päätöksestä, sen sisällöstä ja perusteista sekä käytettävissä olevista muutoksenhaku- ja oikeussuojakeinoista (Lastensuojelulaki 6:32a §).

Päätöksiin liittyvän tiedoksiannon lisäksi rajoitustoimenpiteiden käytöstä tiedotettiin myös lapsen asioista vastaavaa sosiaalityöntekijää. Sosiaalityöntekijälle lähetettiin rajoitustoimenpiteiden kirjaamisista lain edellyttämä kooste kuukausittain (Lastensuojelulaki 11:74 §) tai oltiin eristämistä koskevan päätöksen osalta yhteydessä välittömämmin (Lastensuojelulaki 11:70 §). Sen lisäksi sosiaalityöntekijään saatettiin olla yhteydessä rajoitustoimenpiteestä tiiviimmin seuraavana päivänä arvioitaessa nuoren tilannetta jatkossa.

Alla olevaan taulukkoon on koottu kysymyksiä, jotka voivat ohjata pohtimaan ja arvioimaan, millaisia käytäntöjä sijaishuoltopaikassa on rajoitustoimenpiteitä koskeva päätöksenteosta.

Millaisia käytäntöjä yksikössämme on rajoitustoimenpiteitä koskevassa päätöksenteossa?
Kenellä on päätösvalta mistäkin rajoitustoimenpiteestä?
Onko päätöksenteosta annettu laitoksen hoito- ja kasvatushenkilöstölle kirjallinen määräys?
Miten tilanteen ja tarpeen ammatillinen arviointi tapahtuu?
Miten lasta kuullaan ennen päätöksentekoa?
Miten huoltajaa kuullaan ennen päätöksentekoa?
Miten päätös annetaan tiedoksi lapselle/nuorelle?
Miten päätös annetaan tiedoksi huoltajalle/vanhemmalle ja/tai muulle asianosaiselle?
Miten muutoksenhausta ja oikeussuojakeinoista kerrotaan lapsille, nuorille ja huoltajille ja mahdollisesti muille asianosaisille?
Millaisia yhteistyön käytäntöjä on sovittu sosiaalityöntekijän kanssa rajoitustoimenpiteiden tarpeen arvioimisesta ja/tai päätöksenteosta?

KOKEMUKSET, TUNTEET JA RAJOITUSTOIMENPITEET

Rajoitustoimenpiteet ja niihin liittyvät tilanteet ovat usein tunteita herättäviä. Tämän tunnistamista niin lapset ja nuoret kuin ammattilaiset pitävät tärkeänä. Kun ammattilaisilta kysyttiin, millainen rajoitustoimenpiteisiin liittyvä tilanne oli erityisesti jäänyt mieleen, haastatteluissa kuvattiin usein kiinnipitotilanteita. Ne olivat herättäneet vahvoja tunnekokemuksia.

”Kiinnipitotilanteet ovat ikäviä ja aiheuttavat pahaa mieltä molemmille [nuorelle ja työntekijälle].”

Kiinnipito on tilanteena sekä fyysinen että usein myös emotionaalinen kokemus. Susanna Hoikkala (2014) on tarkastellut tutkimuskeskusteluja, joissa kiinnipidon emotionaalista kuormaa on tuotu esiin niin lasten ja nuorten kuin ammattilaisten kokemuksissa. Lapsille ja nuorille kiinnipitoon saattaa liittyä voimattomuutta ja kipukokemuksia, ammattilaisille puolestaan pelkoa lapsen vahingoittamisesta ja mahdollisesta väkivaltakokemuksen tuottamisesta sekä huolta ja syyllisyyttä. Tilanteiden herättämien kokemusten ja tunteiden ymmärrystä ja käsittelyä on pidetty tärkeänä. (emt.12–13.) Tätä tuotiin esiin myös haastatteluissa rajoitustoimenpiteistä ylipäättänsä ja erityisesti kiinnipidosta. Monissa paikoin käytäntönä oli, että lapsen tai nuoren rauhoituttua rajoitustoimenpidetilanne käytiin läpi sekä keskusteltiin sen herättämistä tuntemuksista lapsen tai nuoren kanssa.

”Jälkikäteen keskustellaan aina nuoren kanssa, ja jos tunteet ovat vielä pinnassa, keskustelu käydään myöhemmin. Ja tilanteen niin vaatiessa useammankin kerran.”

Sijaishuollon ammattilaisten haastatteluissa tulee näkyväksi, kuinka emotionaalisesti kuormittava tilanne saattaa vaatia useita keskusteluja lasten ja nuorten kanssa niin tilanteen ymmärtämisen kuin tunteiden työstämisen näkökulmasta.

Rajoitustoimenpidetilanteet saattavat koskettaa ja herättää monenlaisia tuntemuksia myös niissä lapsissa ja nuorissa, jotka ovat näkemässä tai kuulemassa kyseisiä tilanteita (ks. Tolonen tässä teoksessa). Mainintoja siitä, mitä tilanteet olivat herättäneet muissa lapsissa ja missä määrin heidän kanssaan tilanteista keskusteltiin jälkikäteen, ei haastatteluissa ollut. Rajoitustoimenpiteet on hyvä nähdä sekä yksilöllisenä että yhteisöllisenä asiana, kuten Susanna Hoikkala (2014, 62) toteaa kiinnipitoon liittyvässä julkaisussaan. Siitä syystä rajoitustoimenpidetilanteista keskustelu on tärkeää myös yksikön kaikkien lasten ja aikuisten kesken. Keskustelun merkitys korostuu erityisesti väkivaltavaaraa sisältävissä tilanteissa, jotta nähdyt ja koetut tilanteet eivät aiheuttaisi lisähuolta lapsissa. (esim. HE 237/2018 vp.)

Kiinnipidon lisäksi haasteltavien mieleen olivat jääneet tilanteet, joissa oli ollut väkivaltaa.

”Välillä menee tunteisiin kovasti. Mieleen on jäänyt [tilanne] työkaverin hakkaamisesta kiinnipitotilanteessa nuoren toimesta.”

”Edellisenä kesänä oli tilanne, jossa kaksi nuorta riehui ja paikalle piti pyytää virkavalta, poliisi. Toinen nuorista jouduttiin viemään putkaan.”

Väkivallan läsnäolo on sijaishuollon ammatillisessa työssä tunnistettu elementti. Hoikkala & Kuokkanen (2017) toteavat, että sijaishuollossa työntekijät tutkitusti kohtaavat monia muita sosiaali- ja terveystalveluiden aloja enemmän uhka- ja vaaratilanteita sekä väkivaltaa. Sijaishuollossa ovat läsnä niin lasten ja nuorten aiemmat kaltoinkohtelu- ja väkivaltakokemukset kuin sijoituksen aikana aggressiivisiksi purkauksiksi ja väkivallan teoiksi konkretisoituva käyttäytyminen. (emt. 6.)

Honkatukia, Nyqvist ja Pösö (2004) ovat tutkineet, millaisia merkityksiä nuoret väkivaltaiseen käyttäytymiseen koulukodissa liittävät. Tutkimus haastaa kiintoisalla tavalla perinteiset ja totutut väkivaltaiseen käyttäytymiseen liitetyt selitykset. Nuorten kokemuksissa väkivaltaan voi liittyä kollektiivisia merkityksiä, kuten sosiaalisen aseman saavuttaminen ryhmässä tai välineellisiä merkityksiä, esimerkiksi keino tulla kuulluksi koulukotimaailmassa. (Honkatukia, Nyqvist & Pösö 2004, 182–183.) Väki- valta ilmiönä sijaishuollon maailmassa on moni-ilmeinen.

Väkivalta ei myöskään aina ole nuorten tekemää, vaan myös sijaishuollon aikuisten toiminta saattaa sisältää henkistä tai fyysistä väkivaltaa. Tämän osoittaa Noora Ellosen ja Tarja Pösön (2010) lapsiuhritutkimuksen aineiston tarkastelu sekä Ikosen, Erikssonin ja Heinon (2020) kouluterveyskyselyn pohjalta tehty analyysi. Sijaishuollossa olleet lapset olivat kokeneet aikuisten tekemää fyysistä ja henkistä väkivaltaa asuinpaikassaan sijaisperheessä tai laitoksessa. Ellosen ja Pösön (2010) mukaan sijaishuollossa olleiden lasten väkivaltakokemukset olivat kuitenkin pienempiä kuin kotona asuvien lasten kokemukset aikuisten väkivallasta, eli sijaishuolto- paikat näyttäytyivät tässä mielessä toimivan vähemmän väkivaltaisesti kuin kodit.

Työntekijöille rajoitustoimenpiteiden herättämien kokemusten ja tuntemusten käsittelyyn oli haastateltavien yksiköissä järjestetty erilaisia mahdollisuuksia. Monissa paikoin käytäntönä oli, että työntekijällä oli mahdollisuus keskustella esimiehen tai työkaverin kanssa tilanteesta ja tarvittaessa mahdollisimman pian tilanteen jälkeen. Myös ulkopuolista tukea tilanteen käsittelyyn oli monissa paikoin tarjolla. Usein se tarkoitti työhohjauksen mahdollisuutta tai työterveyshuollon palveluja. Yksilöllisen tuen rinnalla käytössä oli myös yhteisöllisiä tilanteen käsittelyn käytäntöjä, esimerkiksi keskusteluja rajoitustoimenpiteen herättämistä tuntemuksista ja ajatuksista yhteisesti vuoronvaihdon yhteydessä tai sovituisissa yhteisöpalaverissa.

”Puretaan tiimissä. Miten tilanne eteni, olisiko voinut tehdä toisin?”

Sijaishuollon vaativia tilanteita tarkasteleva Tuija Erosen ja Riitta Laakson (2017, 149) tutkimus tekee näkyväksi sen, miten rajoitustoimenpiteiden jälkikäteiskäsittely ei aina ole ollut työntekijän kokemuksia tukevaa. Heidän aineistossaan on laitoksen ohjaajan

kuvaus siitä, miten kiinnipitotilanteen jälkikäteisselvittely esimiehen kanssa oli ollut kokemuksena syyllistävä. Työntekijän käsitys oli, että rajoitustoimenpidettä tarkasteltiin yksinomaan muiden laitosten keskinäiseen vertailuun liittyvänä tuloksellisuuden mittarina ilman ymmärrystä sijaishuoltotyön luonteesta ja haasteellisuudesta.

Rajoitustoimenpiteet saattavat aiheuttaa tunnekuormaa työntekijöille myös silloin, kun niiden käyttö ja niihin liittyvä kokemus on niukkaa. Haastatteluissa tuotiin esiin, miten vähäinen kokemus aiheutti epävarmuutta sekä jopa pelkoa ja ahdistusta siitä, toimiiko tilanteen niin vaatiessa oikein.

”Kun niitä on vähän, osaanko niitä käyttää?”

Vähäinen kokemus ja sen aiheuttama epävarmuus ja jopa pelko rajoitustoimenpiteitä edellyttävään tilanteeseen tai päätöksentekoon joutumisesta asettaa erityisiä vaateita rajoitustoimenpiteisiin liittyvän osaamisen ylläpitämiselle ja päivittämiselle.

Alla olevaan taulukkoon on koottu kysymyksiä, jotka voivat ohjata tunnistamaan ja tarkastelemaan sitä, millaisia käytäntöjä rajoitustoimenpiteiden herättämien kokemusten ja/tai tuntemusten käsittelyyn sijaishuoltoyksikössä on.

Miten yksikössämme on huolehdittu rajoitustoimenpiteiden jälkikäteinen käsittely?
Millä tavalla yksikössämme keskustellaan lasten ja nuorten kanssa jälkikäteen toteutuneista rajoitustoimenpiteistä, niihin liittyvistä kokemuksista ja tuntemuksista?
Millä tavalla yksikössämme käydään läpi rajoitustoimenpiteitä muiden kuin tilanteeseen osallistuneiden lasten tai nuorten kanssa?
Millainen mahdollisuus henkilöstöllä on rajoitustoimenpiteiden jälkikäteiseen käsittelyyn?
Millaista muuta tukea rajoitustoimenpiteiden herättämiin tuntemuksiin henkilöstöllä on mahdollisuus saada?

YHTEISTYÖ LAPSEN ASIOISTA VASTAAVAN SOSIAALITYÖNTEKIJÄN KANSSA

Rajoitustoimenpiteisiin liittyvä vahvasti yhteistyö lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän kanssa, kuten päätöksentekoa koskeva luku osoittaa. Sijaishuoltopaikan toimijat näkivät yhteistyön tärkeänä ja tarpeellisena, mutta siihen liittyi myös monenlaisia haasteita. Lähes jaetusti kuuden eri kunnan alueella toimineet sijaishuoltopaikan toimijat toivat esiin kunnan sosiaalityöntekijöiden kiireen, vaihtuvuuden ja joissakin tilanteissa myös kokemattomuuden. Sosiaalityöntekijöiden saavutettavuus ja työmäärän kuormittavuus värjivät yhteistyötä monin paikoin.

”Pahinta on, kun sosiaalityöntekijä on työssään ihan uupunut eikä jaksa hoitaa asioita.”

Sosiaalityöntekijöiden vaihtuvuus tai suuri työmäärä näyttäytyi sijaishuoltopaikoissa niukkana sosiaalityöntekijän yhteydenpitona lapseen ja lapsen tilanteen heikkona tuntemisena.

Silloin kun yhteistyö toimi, sosiaalityöntekijältä saadun tuen tai konsultaation mahdollisuus koettiin erityisen tärkeäksi juuri haastavissa tilanteissa. Toimivaan tukeen ja yhteistyöhön liittyi haastateltavien kokemuksissa sosiaalityöntekijöiden pysyvyys ja tuttuus ja sitä kautta rakentunut luottamus sijaishuoltopaikan toimintaan ja toimijoihin. Saman huomion ovat tehneet Kaisu Muuronen, Heikki Sariola ja Marjo Varsa tarkastellessaan sijaishuollossa toimivien näkemyksiä työstään. Yhteistyö sosiaalityöntekijän kanssa ylipäättänsä nähtiin toimivana ja tärkeänä silloin, kun keskinäinen työnjako oli selkeää ja oli mahdollisuus yhteiseen keskusteluun ja tukeen hankalissa ammatillisissa tilanteissa (Muuronen, Sariola & Varsa 2008, 10–11).

”Sosku tuntee talon ja me luotetaan toisiimme. Ymmärretään toistemme roolit.”

”Parasta on, kun sosku sanoo, että te tiedätte, mikä tälle nuorelle on parasta. Kertokaa minulle.”

Rajoitustoimenpiteitä koskevien kirjausten toimittaminen lapsen asioista vastaavalla sosiaalityöntekijälle oli yksi yhdessä tekemisen tapa. Sijaishuoltopaikat toimittivat lastensuojelulain edellyttämän kuukausittaisen koosteen rajoitustoimenpiteitä koskevista kirjaamisista lapsen asioista vastaavalle sosiaalityöntekijälle. Joissakin paikoin rajoitustoimenpiteestä tiedotettiin lapsen asioista vastaavalle sosiaalityöntekijälle tiiviisti myös joka kerta kun siihen oli ryhdytty. Laitoksen kirjaukset saattoivat myös siirtyä reaaliaikaisesti sosiaalityöntekijän käyttöön. Vuoden 2020 alussa voimaan tulleen lastensuojelulain uudistuksen myötä ajantasaisesta tietojen antamisesta tuli myös sijaishuoltopaikkoja koskeva velvoite. Sijaishuoltopaikkojen edellytetään toimittavan lapsen asioista vastaavalle sosiaalityöntekijälle viivytyksettä tiedot lapseen kohdistuneista rajoituksista (Lastensuojelulaki 74 a §).

Yhteistyöhön lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän kanssa liittyi sijaishuoltopaikan toimijoiden näkemyksissä myös tulkinnallisia näkemyseroja ja jopa kiistoja rajoitustoimenpiteen tarpeesta. Joissakin yksiköissä oli kokemuksia eri sosiaalityöntekijöiden ristiriitaisista toimintaohjeista, jotka liittyivät erilaisiin lain tulkintoihin.

”Sosiaalityöntekijöillä on hyvin hyvin erilaiset lain tulkinnat ja todella erilaiset näkemykset myös keskenään laista. Esimerkiksi kiireellisesti sijoitetun lapsen osalta saimme aivan erilaiset ohjeet saman kunnan kahdelta eri sosiaalityöntekijältä rajoitustoimenpiteiden käytöstä ylipäättänsä.”

Esimerkki tekee näkyväksi sen, miten monenlaisten tulkintojen ristikentässä rajoitustoimenpiteiden kanssa työskennellään.

LOPUKSI

Sijaishuollon ammattilaisten haastattelut valottavat rajoitustoimenpiteiden toteuttamisen arkea ja arjen käytäntöjen moninaisuutta sijaishuoltopaikoissa. Ammattilaisten haastatteluista piirtyy kuva, kuinka rajoitustoimenpiteet nähdään välttämättömiä ja tarpeellisia työvälineitä, joita myös pitää lasten ja nuoren tarpeen ja tilanteen niin vaatiessa käyttää. Samalla korostetaan, etteivät rajoitustoimenpiteet ole sijaishuollon ammatillisen työn lähtökohtia. Sijaishuoltotyön ammatillisen työn nähdään rakentuvan ensisijassa hyvälle vuorovaikutussuhteelle lapsen tai nuoren kanssa.

Ammattilaisten kokemukset tekevät näkyväksi, miten erilaisia ammatillisen arvioinnin käytäntöjä rajoitustoimenpiteet mahdollistavat ja edellyttävät niihin liittyvien hallinnollisten ehtojen rinnalla. Osaan rajoitustoimenpiteistä liittyy enemmän ennakkoinnin, yhdessä puntaroinnin ja neuvottelun mahdollisuuksia. Osa rajoitustoimenpiteistä edellyttää puolestaan yksittäisen työntekijän nopeaa tilanteisiin reagointia. Esimerkkinä tästä ammattilaiset kuvaavat erityisesti kiinnipitoon liittyviä tilanteita. Ammattilaisten haastattelu nostaa esiin työntekijöiden epävarmuutta ja jopa pelkoa rajoitustoimenpiteiden käyttöön johtavien tilanteiden ”oikeintulkinnoista”, erityisesti työuran alussa ja nopeasti eteen tulevien tilanteiden kohdalla. Siksi perehdytyksen olemassaoloa ja jatkuvuutta sekä osaamisen vahvistamisen mahdollisuuksia pidettiin rajoitustoimenpiteiden kohdalla tärkeinä.

Rajoitustoimenpiteiden ammatillista vaativuutta kuvaa myös niihin liittyvä emotionaalinen kuormitus. Se on hyvin tunnistettu asia lasten ja nuorten kohdalla, ja siksi sijaishuoltopaikoissa oli luotu moninaisia käytäntöjä tunteiden ja tilanteiden läpikäymiselle. Usein emotionaalisesti kuormittavan tilanteen koettiin vaativan useita keskusteluja lasten ja nuorten kanssa niin tilanteen ymmärtämisen kuin tunteiden työstämisen näkökulmasta. Yhtä lailla nähtiin tärkeänä ammattilaisten omien kokemusten ja tunteiden käsittelymahdollisuutta. Monissa paikoin käytäntönä oli, että työntekijällä oli mahdollisuus keskustella esimiehen tai työkaverin kanssa tilanteesta ja tarvittaessa mahdollisimman pian tilanteen jälkeen. Myös ulkopuolista tukea tilanteen käsittelyyn oli monissa paikoin tarjolla. Usein se tarkoitti työnohjauksen mahdollisuutta tai työterveyshuollon palveluja. Yksilöllisen tuen rinnalla käytössä oli myös yhteisöllisiä tilanteen käsittelyn käytäntöjä, esimerkiksi keskusteluja rajoitustoimenpiteen herättämistä tuntemuksista ja ajatuksista yhteisesti vuoronvaihdon yhteydessä tai sovituisissa yhteisöpalaverissa.

Rajoitustoimenpiteiden toteuttamisessa yhteistyö sijaishuoltopaikan toimijoiden ja lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän kesken näyttäytyy ammattilaisten kuvauksissa keskeiseltä ja tärkeältä. Se vahvistaa lapsen tilanteen ja tarpeiden kokonaisvaltaista ymmärrystä. Erilaisten näkökulmien huomioiminen nähtiin yhtenä onnistuneen rajoitustoimenpiteen edellytyksenä. Aina rajoitustoimenpiteen tarpeesta ei olla yksimielisiä, ja saattaa syntyä julkisen huoltoriidan kaltainen tilanne, jota Noora Aarnio tässä teoksessa kuvaa. Myös eri toimijoiden toimivaltuuksien tunnistaminen rajoitustoimenpiteistä päätettäessä on keskeistä. Viime kädessä lapsen asioista vastaavalla sosiaalityöntekijällä on vastuu lapsen edun turvaamisesta, ja siksi hänen tehtävänä on valvoa lapsen edun toteutumista.

LÄHTEET

- Ellonen, N. & Pösö, T. 2010. Lasten väkivaltakokemukset lastensuojelulaitoksissa ja sijaisperheissä. Yhteiskuntapolitiikka Vol 75 Nro 1, 34–44.
- Eronen, T. & Laakso, R. 2017. Vaativat tilanteet sijaishuoltotyössä. Teoksessa Enroos, R. & Mäntysaari, M. & Ranta-Tyrkkö, S. (toim.) Mielekäs tutkimus: näkökulmia sosiaaliryhmien tutkimuksen missioihin. Tampere: Tampere University Press, 140–161. HE 237/2018. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi lastensuojelulain muuttamisesta.
- Hoikkala, S. 2011. Ratsauksia ja kusitestejä. Päihde- ja huumevalvonta lastensuojelulaitoksissa. Teoksessa Satka, M. & Alanen, L. & Harrikari, T. & Pekkarinen, E. (toim.) Lapset, nuoret ja muuttuva hallinta. Tampere: Vastapaino, 243–278.
- Hoikkala, S. 2014. Kiinnipito lastenkodissa. Helsinki: Pelastakaa lapset ry:n julkaisusarja no 23.
- Hoikkala, S. & Kuokkanen, J. 2017. Turvallisesti sijaishuollossa – Väkivaltatyön keinot lastensuojelulaitoksissa. Helsinki: Lastensuojelun keskusliiton verkkojulkaisu 4/2017.
- Honkatukia, P. & Nyqvist, L. & Pösö, T. 2004. Väkivalta koulukodista käsin. Teoksessa Jahnukainen, M. & Kekoni, T. & Pösö, T. (toim.) Nuoruus ja koulukoti. Helsinki: Nuorisotutkimusverkoston julkaisuja 43, 151–188.
- Härkönen, K. 2019. Sijaishuollon rajoitustoimenpiteet lapsen ja nuoren kokemana. Opinnäytetyö Lapin AMK.
- Ikonen, R. & Eriksson, P. & Heino, T. 2020. Sijoitettujen lasten ja nuorten hyvinvointi ja palvelukokemukset. Kouluterveyskyselyn tuloksia. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos Työpäpaperi 35/2020.
- Laakso, R. & Helavirta, S. & Seppälä, L. & Penders, M. & Krohns, N. 2018. Minun näköyksilläni on merkitystä – sijoitetun vammaisen lapsen oikeus tulla kuulluksi. Teoksessa Petrelius, P. & Eriksson, P. (toim.) Uudistuva lastensuojelu – kohti asiakkaiden ja ammattilaisten yhteistoimintaa. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos Työpäpaperi 32/2018, 33–40.
- Laakso, R. 2019. ”Ne näki musta”. Huostassa olevien lasten hyvinvointi ja sijaishuoltoon liittyvät kokemukset. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos Raportti 1/2019. Lastensuojelulaki 417/2007.
- Lamponen, T. & Pösö, T. & Burns, K. 2018. Children in immediate danger: Emergency removals in Finnish and Irish child protection. Child and Family Social Work. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos Raportti 1/2019.
- Muuronen, K, Sariola, H. & Varsa, M. 2019. Sijaishuolto sisältä päin – tekijät tietäjinä. Kysely alalla toimiville. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto.
- Pettinen, E. & Juntunen, R-L. 2017. Omavalvonta lastensuojelulaitoksissa. Hämeenlinna: Aluehallintovirastojen julkaisuja 37/2017.
- Saastamoinen, K. 2018. Lapsi sijaishuollossa. Yhteydenpidon rajoittaminen ja rajoitustoimenpiteet. Helsinki: Edita.
- STM 2020. Lastensuojelun vaativan sijaishuollon uudistamistyöryhmän loppuraportti. STM Raportteja ja Muistioita 28:2020.

- Säynäjäkangas, P. 2019. Välttämätön työväline sijaishuollossa. Sijaishuollon rajoitustoimenpiteet kasvatushenkilökunnan kokemuksina. Lapin AMK opinnäytetyö.
- Toivonen, V. & Pollari, K. 2018. Lapsen haastattelu – osana lapsen oikeutta osallistua. Teoksessa Hyvärinen, S. & Pösö, T. (toim.) Lasten haastattelu lastensuojelussa. Jyväskylä: PS-kustannus, 73–89.
- Valvira 2014. Määräys 1/2014 Yksityisten sosiaalipalvelujen ja julkisten vanhuspalveluiden omavalvontasuunnitelmasta.
- Välikoski, T-R., Pösö, T. & Huhtanen, R. 2020. Kuulemistilaisuus institutionaalisenä vuorovaikutuksena lapsen huostaanoton valmisteluprosessissa. Janus Vol. 28 No 4, 323–340.

Sosiaalityöntekijän ja lastensuojelulaitoksen työntekijän yhteistyö rajoitustoimenpiteen tarpeen arvioinnissa

JOHDANTO

Lastensuojelun sijaishuollon haasteista käydään nykyhetkellä julkista keskustelua usein lastensuojelulaitoksen ja sosiaalityön riittämättömien resurssien tai osaamisen näkökulmista. Myös lainsäädännön mahdollisuuksista vastata haasteisiin keskustellaan. Osaamiseen kytkeytyy terapeutin orientaatio tai traumaorientaatio, joita on tarjottu tutkimuksessa resurssien kasvattamisen ja lainsäädännöllisen koulutuksen lisäämisen ohella ratkaisuksi sijaishuollon kehittämisessä (esim. Baker ym. 2017; Timonen-Kallio ym. 2017). Molempien orientaatioiden pohjana ovat muun muassa turvallisuus, sijoitetun lapsen elämänhistorian huomioiminen, hyvän kohtaamisen merkitys sekä ammattilaisten sujuva yhteistoiminta. (Eronen & Laakso 2016; Levenson 2017; Whittaker ym. 2016). Sijoitetun lapsen hyvinvointi rakentuu erityisesti lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän ja lastensuojelulaitoksen työntekijöiden toimivan yhteistyön varaan (Eronen & Laakso 2017), joten on merkityksellistä tarkastella yhteistyön sujumista tarkemmin.

Erityisesti julkisuuteen on nostettu viime aikoina rajoitustoimenpiteet, joiden tavoitteena on sijoitetun lapsen turvallisuuden varmistaminen ja hyvinvoinnin edistäminen. Tämän artikkelin tavoitteena on paikallistaa tekijöitä, joita esiintyy lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän ja lastensuojelulaitoksen työntekijöiden yhteistyössä arvioitaessa tarvetta rajoitustoimenpiteille. Kiinnostuksen kohteena ovat myös ne yhteistoiminnassa esiintyvät jännitteet, jotka vaikuttavat rajoitustoimenpiteiden tarpeen arviointiin.

Artikkeli perustuu kahteen keväällä 2019 tehtyyn teemahaastatteluuun, joista toinen oli suunnattu seitsemälle lastensuojelulaitoksen työntekijälle ja toinen neljälle sijaishuollon sosiaalityöntekijälle. Haastatelluilla oli laaja kokemus eri puolilla Suomea toimivista lastensuojelulaitoksista sekä sijaishuollon sosiaalityöstä. Yksi haastatelluista toimi haastatteluhetkellä ammatillisen perhekodin vanhempana. Lopuksi järjestettiin vielä yhteinen keskustelutilaisuus, jossa sosiaalityöntekijät ja lastensuojelulaitoksen työntekijät kommentoivat aineistoa ja siitä johdettua analyysiä. Teoreettisena viitekehystenä on yhteistoiminnan ekologinen viitekehys, jonka mukaan asiakkaan, työntekijöiden, moniammatillisen yhteistyön, organisaation ja lopulta poliittisen päätöksenteon tasoilla ilmenevät tekijät vaikuttavat siihen, millaiseksi yhteistyö asiakkaiden ja ammattilaisten kesken muodostuu (Rose & Norwich 2014; Widmark 2013). Tässä artikkelissa suunnataan katse ammattilaisten yhteistoiminnan tasolle ja

otetaan huomioon myös muiden tasojen vaikutukset ammattilaisten yhteistyössä. Kuten Rose ja Norwich (2014) tutkimuksessaan osoittavat, lasten ja perheiden palveluiden moniammatillisessa yhteistyössä voi syntyä epäselvyyttä vallasta ja siitä, kellä on määrittelyvalta mihinkin asiaan. Rajoitustoimenpiteiden yhteydessä laki määrittelee selkeästi ammatillaisia koskevan toimivallan, mutta osaaminen ja organisaatioissa vallitsevat erilaiset orientaatiot vaikuttavat ammattilaisten väliseen vuorovaikutukseen ja siten myös rajoitustoimenpiteen tarpeen arviointiin (vrt. Timonen-Kallio ym. 2017).

Lastensuojelun sijaishuolto on erityinen muihin auttamisammatteihin verrattuna siksi, että sijaishuollolla on julkinen kasvatustehtävä, joka edellyttää yhteydenpitoa sijaishuoltopaikan, huoltajien ja sosiaalityöntekijän välillä (Cameron ym. 2016). Lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä toimii ”julkisena huoltajana”, ja hänellä on viimesijainen vastuu sijoitetun lapsen hyvinvoinnista sekä päätöksenteosta sen takaamiseksi (Helavirta 2016). Ammatillaiset muodostavat aikuisten verkon sijoitetun lapsen ympärille tehden ”sijaishuoltotyötä” yhdessä lapsen hyvinvoinnin edistämiseksi. Sijaishuoltotyötä ovat arkinen hoiva ja lapsen asioiden hoitoon kiinnittyvä huolto, johon liittyy myös rajoitustoimenpiteen tarpeen arviointi. (Eronen ja Laakso 2017.)

Lastensuojelussa päätöksenteko tai interventio sisältää riskin sille, ettei sen avulla aina saavuteta haluttua lopputulosta. Systemi on kompleksinen ja siksi altis muutokselle. (Hood 2014.) Kompleksisuutta lisää eri tasoilla ilmenevien tekijöiden yhteen kietoutuminen (Pösö 2010), ja lisäksi monitoimijainen kasvatusvastuu voi aiheuttaa ristiriitoja toimijoiden välille (Cameron ym. 2016). Oletuksena on, että asiakas- ja työntekijätasolla, organisaatiotasolla sekä poliittisen päätöksenteon tasolla ilmenevät tekijät välittyvät sijoitetun lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän ja lastensuojelulaitoksen työntekijän yhteistyöhön rajoitustoimenpiteen tarpeen arvioinnissa.

SUHDE LAPSEEN JA TYÖNTEKIJÄN OSAAMINEN YHTEISTYÖN PERUSTANA

Sijoitetun lapsen subjektiivisen hyvinvoinnin kannalta hyvä suhde lastensuojelulaitoksen työntekijöihin ja sosiaalityöntekijään on merkittävää (Wood & Selwyn 2017). Hyvä suhde lapseen näyttäytyi tässä aineistossa siten, ettei rajoitustoimenpiteitä aina käytetty, vaikka lainsäädännölliset perusteet täytyisivät. Sosiaalityöntekijä kuvaa seuraavassa aineistonäytteessä arvion tekemistä, joka perustuu hyvään suhteeseen.

Ja nyt itsellä tulee mieleen yks erityisyksikkö niinkun tavallaan että, joissakin kohtaa olis ollu perusteet rajareita laittaa, mutta ei oo laitettu, koska sitte taas yksikön työntekijöiden suhde lapseen on niin hyvä, että on tavallaan nähty, että se ei niinkun auta sitä tilannetta.

Ammattilaiset myös näkivät, että tunnesiteen vahvistaminen vaikuttaa siihen, ettei rajoitustoimenpiteitä välttämättä tarvita lainkaan. Alla olevassa aineistonäytteessä ammatillisen perhekodin vanhempi kertoo siitä, että ”hatkareissun” jälkeen lapsi

saattaa hyötyä rajoitustoimenpiteen sijaan tunnesiteen vahvistamisesta aikuisen ja lapsen välillä, mikä on perhehoidossa ainoa mahdollisuus rajoitustoimenpiteen ollessa poissa keinovalikoimasta. Tunnesiteen vahvistamisen myötä lapselle syntyy omaehtoinen halu toimia aikuisten kanssa yhteistyössä. Lapsi kokee aikuisten välittävän hänestä, eikä hänelle synny halua lähteä uudelleen.

Ja se että kun kertoo sen, että olin tosi huolissani ja peloissani ja surullinen ja kyllä on ihanaa kun me löydettiin sut ja niin siinä on jo se vaikuttavuus – – kun se tunneside syntyy siinä niin sitte on tavallaan vaikeampi loukata meitä tekemällä jotain sellasta et lähtisin vaikka heti uudelleen hatkalle.

Lastensuojelulaitoksen työntekijät toivat esiin, että hyvä suhde lapseen voi myös lisätä rajoitustoimenpiteiden tarvetta. Vahvan luottamuksen turvin lapsi uskaltaa haastaa työntekijää, jolloin rajoitustoimenpiteen avulla saadaan aikaan jonkin vaikean tunteen purkautuminen ja siten voi tapahtua lapsen hyvinvoinnin edistymistä.

Niin se haastaa sitä työntekijää ku on niin vahva se luottamus sitä työntekijää kohtaan, haastaa eri tavalla sitä työntekijää kuin jotain toista.

Hyvän suhteen edellytyksenä on lapsen tunteminen, mikä korostuu myös arvioitaessa rajoitustoimenpiteen tarvetta. Alla olevassa aineistonäytteessä laitoksen työntekijä kuvaa myönteisenä seikkana sitä, että laitoksen asiantuntemukselle annetaan tilaa silloin, kun sosiaalityöntekijä ei tunne lasta hyvin.

Mun mielestä semmonen on hyvä sosiaalityöntekijä ja hyvää yhteistyötä jos sanoo mä en nyt tunne tätä asiakasta ja kattokaa se arki siellä ja tehdään, teette sen pohjalta niitä ratkasuja. Tottakai niitä perustellaan lain mukaan ja kerrotaan miten tää meni.

Myös sosiaalityöntekijällä voi olla pitkä historia lapsen kanssa. Vaikka lapsen arki on sijaishuoltopaikassa, sosiaalityöntekijällä voi olla kokemusta lapsen reagoinnista eri ympäristöissä, esimerkiksi sijaishuollon muutosten vuoksi. Alla olevassa aineistonäytteessä sosiaalityöntekijä kuvaa mahdollisuuttaan arvioida tilannetta pidemmän historian pohjalta.

Kun meillä on ne huostassa olevat lapset niin aika usein me tunnetaan ne pitkältä ajalta niin meillä on se historia tiedossa niin me niinkun voidaan myöskin peilata siihen aikasempaan, että mitä juuriki siinä kohdassa oli lapsen edun kannalta se ratkaisu.

Rajoitustoimenpiteiden yhteydessä voi tulla esiin, että yhteistä historiaa on vain vähän lapsen kanssa, ja tietoa ei ole tämän vuoksi ehtinyt kertyä hänen tarpeistaan (vrt. Cameron ym. 2016). Tällöin eri organisaatioissa työskentelevät ihmiset eivät voi muo-

dostaa kokonaiskuvaa rajoitustoimenpiteen tarpeesta. Arvioinnissa on tärkeää huomioida sekä sen hetkisestä arjesta nousevat tekijät, että lapsen historia pidemmällä aikavälillä. Rajoitustoimenpiteiden määrästä ei voida suoraan tulkita, että toimintatavoissa olisi korjattavaa. Tärkeää on tunnistaa se, että hyvä suhde lapseen voi sekä lisätä että vähentää rajoitustoimenpiteiden tarvetta.

Huostaanotettujen lasten ja heidän vanhempiensa taustalla on usein kriisi- ja traumakokemuksia sekä vaikeita kokemuksia perhesuhteissa (Heino ym. 2016; Laakso 2009; Vierula 2016). Myös päihde- ja mielenterveysongelmat sekä neuropsykiatrinen oireilu ovat yleisiä huostaanotetuilla lapsilla ja heidän vanhemmillaan (Heino ym. 2016). Tässä aineistossa nousi esiin, ettei rajoitustoimenpiteen tekeminen välttämättä ollut aina mahdollista edellä mainittujen tekijöiden vuoksi, vaikka lainsäädännön näkökulmasta perusteet täytyisivätkin. Toisaalta rajoitustoimenpidettä käytettiin juuri edellä mainittujen tekijöiden vuoksi, jotta kyettiin takaamaan lapsen turvallisuus. Haastateltavat korostivat työntekijöiden monipuolisen osaamisen ja kokemuksen merkitystä rajoitustoimenpiteen tarpeen arvioinnissa.

Seuraavassa aineistonäytteessä sosiaalityöntekijä kuvaa vanhemman tilanteen vaikutuksia siihen, ettei rajoitustoimenpiteellä tai kasvatuksellisella seuraamuksella välttämättä saada aikaan lapsen hyvinvoinnin edistymistä. Vaikka lapsella olisi tarvetta rajoitustoimenpiteen käyttöön, sosiaalityöntekijä arvioi kokonaistilannetta sekä vanhemman tilanteen vaikutuksia lapsen arkeen. Sosiaalityöntekijä kertoo priorisoivansa tilanteessa vanhemman kriisin ja keskittyy sen työstämiseen, minkä jälkeen lapsen tarpeiden huomioiminen onnistuu paremmin sijaishuollossa.

Jos on vielä kovin kriisissä tilanne – , vaikka vanhemmat vastustanu sijotusta ja näin – – mä en tiedä puhutaanko siinä sitte juurikaan kasvatuksesta, että siinä puhutaan ihan muista asetelmista, mitkä tavallaan vaan kiertää sen lapsen arjen kautta.

Lastensuojelulaitosten työntekijät näkivät erityisen vaativiksi rajoitustoimenpiteiden yhteydessä tehtävän yhteistyön kannalta päihderiippuvuudet ja neuropsykiatriset diagnoosit.

Jos on vahvasti päihderiippuvaisia nuoria ja sitten sosiaalityöntekijällä ei ehkä just oo niinku päihderiippuvuudesta niinku kauheesti kokemusta nii se ehkä sen niitten retkahdusten, uusien alkujen tai tämmösten se ymmärtäminen et se retkahdus ei ole epäonnistuminen ja ne rajotustoimenpiteet siitä päihderiippuvuudesta auttamiseks ei oo niinku epäonnistumisia et se on ehkä semmonen mistä käydään ehkä joskus syvempää keskustelua ihan siitä riippuvuudesta.

Yllä olevassa aineistonäytteessä laitoksen työntekijä kuvaa tilannetta, jossa sosiaalityöntekijällä ei ole ymmärrystä riippuvuuksista ja niiden hoidosta, jolloin yhteistä keskustelua tarvitaan. Sosiaalityöntekijä on mahdollisesti tulkinnut rajoitustoimenpiteen olevan laitoksen toiminnan heikkoutta eikä näe niitä riippuvuuden hoitona.

Laitoksen työntekijät kuvasivat käyvänsä keskusteluja sosiaalityöntekijöiden kanssa myös neuropsykiatrisesta oirehdinnasta ja sen vaikutuksista rajoitustoimenpiteisiin.

Ja varsinki ku on nepsyoireihdintaa, siellä maanantaina palaa pinna ja kahen viikon päästä ois kotiloma niin se seuraamus on mun mielestä ihan niinku kohtuuton että tämmösestä me ollaan käyty keskustelua, että pitää ottaa huomioon, et mikä sen lapsen niinku diagnoosi on, oireet ja niinku tän tyyppiset.

Yllä olevassa aineistonäytteessä sosiaalityöntekijä on kieltänyt lapsen kotiloman ja laitoksen työntekijä kuvaa, ettei lapsella ole kyvykkyyttä ymmärtää yhteyttä, koska tilanteen ja seuraamuksen välillä on liian pitkä aika. Toisaalta sosiaalityöntekijä on käyttänyt rajoitustoimenpidettä rangaistuksena, mikä näyttää olevan lainvastainen tilanne.

Neuropsykiatrisen sekä päihde- ja mielenterveysosaamisen lisäksi erityisesti lain-säädännöllinen osaaminen arvioitiin molemmissa ryhmissä tärkeäksi. Pääsääntöisesti laki rajoitustoimenpiteistä ja sen soveltaminen oli ammattilaisten arvion mukaan työntekijöiden hallinnassa. Riittävän koulutuksen turvaaminen nähtiin johtajuuskysymyksenä. Sosiaalityöntekijät ja lastensuojelulaitosten työntekijät ajattelivat aineiston perusteella samansuuntaisesti siitä, mikä on kasvatusta ja mikä rajoitustoimenpiteitä. Työntekijän kokemattomuus voi vaikuttaa siihen, uskalletaanko rajoitustoimenpidettä käyttää tai olla käyttämättä, kuten laitoksen työntekijä kuvaa seuraavassa aineistonäytteessä:

Mut kyllähän se myös niinku työntekijälle, ku mä muistan ku ite on ensimmäisiä tehny, niin kyllähän sitä myös pohti työntekijänä, että miks mä joudun tekemään tämän, mitä minä olisin voinu tehdä toisella tavalla ja vähän pettynykin siihen omaan osaamiseensa, ettei osannu viedä tätä juttuu ilman et tarvittiin rajoitustoimenpiteitä.

Laitoksen työntekijä kertoo pettymyksestä omaan osaamiseensa jouduttuaan turvautumaan rajoitustoimenpiteeseen. Toisaalta hän kuvaa kykyään reflektointiin tilanteen jälkeen, mikä on ammatillisen kehittymisen edellytys. Taustalla voidaan nähdä myös laitoksen toimintakulttuuri, joka ei korosta rajoitustoimenpiteiden käyttöä vaan työntekijän vuorovaikutustaitoja. Työntekijä joutuu perustelemaan tarkoin, miksi hän kyseisessä tilanteessa on käyttänyt rajoitustoimenpidettä. Myös sosiaalityöntekijät korostivat perustelemisen merkitystä, mikä voidaan nähdä osaamiskysymyksenä.

Ja perusteluja ehkä et myöskin jos ollaan erimielisiä siihen, et nyt ei oo rajoitustoimenpiteen paikka.

Rajoitustoimenpide nähtiin myös eräänlaisena kriisinä lapselle, jolloin perustelemisen ja osallisuuden merkitys nousevat entistä tärkeämmäksi. Alla olevassa aineisto-

näytteessä laitoksen työntekijä kertoo siitä, miten hyvän osallisuuden avulla rajoitustoimenpiteestä aiheutunutta tunnekuormaa voidaan vähentää.

Ja jotenkin niinku se, että mitä perusteellisemmin sen prosessin vie, tietysti rajoituspäätöksestä riippuen, mutta jotenki tietysti lapsen ja nuoren iästä riippuen se on mukana alusta asti siinä koko prosessissa ja siinä päätöksenteossa ja jopa sitä rajoitustoimenpidettä yhdessä kirjaamassa ja tekemässä, niin monta kertaa, ne tunteet siinä sitte laantuu.

Haastatteluaineistossa rajoitustoimenpiteiden onnistuneen arvioinnin taustatekijöinä voidaan nähdä edellä mainittuja osaamisen näkökulmia. Sosiaalityöntekijällä ja lastensuojelulaitoksen toimijoilla on oltava lainsäädännöllinen asiantuntemus rajoitustoimenpiteistä sekä osaaminen lapsen ja vanhemman mahdollisesta reagoimisesta niihin kriisi- ja palveluprosessin näkökulmasta. Työntekijöiden on kyettävä reflektimaan rajoitustoimenpiteen käyttämistä eettisestä ja juridisesta näkökulmasta, perustelevaan näkökantansa sekä huolehdittava osallisuuden toteutumisesta. Samaan aikaan toimijoiden on otettava huomioon sijoitetun lapsen ja vanhemman mahdolliset diagnoosit, elämänhistoria ja nykyhetki. Rajoitustoimenpiteen tarpeen arvioinnissa on annettava tilaa lapsen parhaiten tuntevan ammattilaisen näkemyksille. Vaikka lainsäädännölliset perusteet rajoitustoimenpiteelle täytyisivät, niillä ei aina kokonaisarvion perusteella saavuteta lapsen hyvinvoinnin edistymistä. On myös tärkeää tunnistaa, että työntekijän hyvä suhde lapseen voi sekä vähentää että lisätä tarvetta rajoitustoimenpiteelle.

YHTEISTYÖTÄ HAASTAVAT TEKIJÄT RAJOITUSTOIMENPITEEN TARPEEN ARVIOINNISSA

Haastateltavien mukaan ammattilaisten välistä yhteistyötä tehdään pääasiassa lastensuojeluyksikön esimiehen ja asioista vastaavan sosiaalityöntekijän välillä, kun arvioidaan rajoitustoimenpiteen tarvetta. Joskus sosiaalityöntekijät kaipasivat arvioinnin tueksi omaohjaajien näkemystä, koska ”arjen pienet asiat ovat tärkeitä”. Työvuorojen eripaisuus saattoi syntyä esteeksi omaohjaajan ja sosiaalityöntekijän yhteistyölle. Keskustelua käydään ennen päätöksentekoa eri osapuolten kanssa erikseen, myös vanhempien ja lapsen kanssa.

Aloite rajoitustoimenpiteeseen tulee useimmiten sijaishuoltopaikasta, koska siellä eletään arkea lapsen kanssa ja nähdään hyvinvoinnin muutoksia. Käytännössä yhteistyö rajoitustoimenpiteissä tapahtuu suurimmaksi osaksi puhelimesta tilanteiden kii-reellisyyden ja välimatkojen vuoksi. Myös Skype- ja Teams-puhelut ovat yleistyneet. Sosiaalityöntekijöiden näkemyksen mukaan sijaishuoltopaikat dokumentoivat hyvin rajoituspäätöksiin liittyvät tapahtumat, mikä helpottaa arviointia välimatkoista huolimatta.

Sekä lastensuojelulaitosten työntekijät että sosiaalityöntekijät näkivät tärkeinä rajoitustoimenpiteen tarpeen arvioinnissa lapsen ja sosiaalityöntekijän henkilökohtai-

set tapaamiset, mikäli niitä on mahdollista järjestää. Sosiaalityössä on tärkeä rooli myös lastensuojelun esimiehellä, joka ratkaisee lopulta, miten prosessissa edetään niiden rajoitustoimenpiteiden suhteen, joissa johtajalla on päätösvalta.

Aineistossa oli useita esimerkkejä erilaisista viiveistä, jotka vaikuttivat rajoitustoimenpiteen tarpeen arvioinnissa tehtävään yhteistyöhön. Rajoitustoimenpiteen tarve tulee esiin yleensä kiireellisesti, mutta lapset saattavat joutua odottamaan päätöstä, joka vaikuttaa heidän arkeensa paljon. Toisaalta rajoituspäätös kajoaa yksilön oikeuksiin, ja sitä tulee pohtia huolellisesti. Alla olevassa aineistonäytteessä sosiaalityöntekijä kuvaa rajoitustoimenpiteen olevan poikkeama hänen kalenterissaan.

Rajotustoimenpidepäätökset, niin eihän meil oo kalenterissa varattu niihin aikaa vaan ne tulee kiireellä ja yhtäkkiä. Ja sit siihen pitäis olla sit aikaa perehtyä ja sitten onkin jo asiakassuunnitelmia tai muita tapaamisia siinä jo varattuna niin se on sitte semmonen kuormittava, miten sä saat niinkun itelles raivattua aikaa sille.

Aineistonäytteessä tulee esiin suunnitelmallisuuden ja tilannekohtaisuuden välinen epäsuhta (Eronen & Laakso 2017). Sosiaalityöntekijän pitäisi kyetä tekemään suunnitelmallinen työnsä, mutta toisaalta hän tietää kiireellisen rajoitustoimenpiteen vaativan häneltä aikaa.

Yheksästä yhteentoista olin täällä illalla ja sitte piti jo peljätä, että meneekö hälytykset päälle.

Yllä olevassa aineistonäytteessä sosiaalityöntekijä on päätenyt ratkaisemaan tilannekohtaisuuden ja suunnitelmallisuuden välistä epäsuhtaa jäämällä ylitöihin, koska hän ajattelee olevansa henkilökohtaisesti vastuussa lapsen tilanteesta. Tällöin henkilökohtainen elämä ja ammattiin liittyvä vastuu hämärtyvät. Kyseessä on julkisen ja henkilökohtaisen vastuun välinen epäsuhta (Eronen & Laakso 2017). Organisaation vastuulla on resursoida työntekijämäärä siten, että työntekijät pystyvät tekemään työnsä työajalla. Kyseisessä esimerkissä työntekijä on ottanut omalle henkilökohtaiselle vastuulleen rajoitustoimenpiteen tekemisen ylitöinä.

Kyl mä ainakin ajattelen et siihen pitäisi olla sosiaalityöntekijöillä aikaa, en siis syyllistä sosiaalityöntekijöitä vaan tätä systeemiä et se pitäis tehdä niin että niillä olis kohtaaminen säännöllisesti lasten kanssa.

Lastensuojelulaitoksen henkilöstöresurssi voi puolestaan vaikeuttaa riittävän tuen antamista lapselle rajoitustoimenpiteen aikana, mikä puolestaan näyttäytyi sosiaalityöntekijöiden ryhmässä pettymyksenä.

Niin tässä on ehkä tullu semmosta niinku pettymystä niinku tänne päähän, että tuntuu ja näyttäytyy semmoselta, että sen lapsen kanssa ei tarpeeksi tehdä.

Laitoksen työntekijä kuvaa tuen antamisen reunaehdoja seuraavassa aineistonäytteessä.

Kyllä se ainakin tällä hetkellä tulee selkeästi se vaatimus, oikeestaan mikään rajoitustoimenpide ei saa sitä arkea, koulua, harrastuksia, mitään ei saa niinku sillä lailla estää – – esimerkiksi vaikka koulu, jos käy ulkopuolella tai sitte on harrastustoimintaa kolme neljä kertaaki viikossa – – niin silloin liikkumisvapauden rajotus tarkoittaa et se on meilkein viikon työtunnit mennä siinä mukana.

Yllä olevissa aineistonäytteissä lastensuojelulaitoksen työntekijä kertoo rajoitustoimenpiteen vaikuttavan siihen, millä tavalla laitoksen tulee resursoida työntekijämitoitusta rajoitustoimenpiteen aikana. Lapsella saattaa olla paljon laitoksen ulkopuolista toimintaa, joka tulisi mahdollistaa lapselle rajoitustoimenpiteestä huolimatta. Laitoksella on oma mitoituksensa, joka ei välttämättä huomioi rajoitustoimenpiteiden aiheuttamaa tarvetta lisäresursoinnille. Aineistonäytteissä tulee esiin jälleen julkisen ja henkilökohtaisen vastuun välinen epäsuhta. Laitoksessa koetettiin järjestää lapsen arkea rajoitustoimenpiteen aikana, mutta resurssit ja mitoitukset ovat rajalliset, ja laitoksen työntekijät kokevat painetta tämän vuoksi. Sosiaalityöntekijälle tilanne näyttyy pettymyksenä siihen, ettei lapsen tarpeita oteta riittävästi huomioon.

Resurssivaje voi johtaa työntekijöiden vaihtuvuuteen. Tällöin toimijat eivät tunne lasta ja perhettä hyvin, jolloin myös rajoitustoimenpiteen tarpeen yksilökohtainen arviointi on vaikeaa. Useissa kunnissa avohuollon ja sijaishuollon sosiaalityö on eriytetty, ja työntekijän vaihtuminen huostaanottopäätöksen jälkeen vaikuttaa yhteisen historian kertymiseen sosiaalityöntekijän vaihtuessa. Lapsella saattaa olla useista muistakin syistä työntekijävaihdoksia. Resurssien riittämättömyys ja vaihtuvuus saattavat vaikuttaa myös siihen, käytetäänkö rajoitustoimenpidettä silloinkaan, kun se olisi tarpeen. Tällaisessa tilanteessa on kyse jatkuvien organisatoristen muutosten aiheuttamasta epäsuhdasta (Eronen ja Laakso 2017). Työntekijät halusivat tehdä työnsä laadukkaasti ja lapsen edun mukaisesti, mutta organisaation kytkeytyvät muutokset haastavat.

Riittämättömiin resursseihin kytkeytyy myös sosiaalityöntekijän ja lastensuojelulaitoksen työntekijöiden roolien sekoittuminen rajoitustoimenpiteen tarpeen arvioinnissa. Roolit näyttäytyivät aineiston perusteella pääosin selkeiltä, mutta sosiaalityöntekijän työtilanteen vuoksi, voi tapahtua delegointia. Joskus jännitteinen tilanne voi syntyä, jos sosiaalityöntekijä delegoi päätöksen, josta sijaishuoltoyksikön johtaja on eri mieltä.

Joka sen päätöksen tekee niin hän on viime kädessä siit vastuussa. Niin jotenkin se et miten sä vastaat asiasta josta sä et oo samaa mieltä. Joo. Mut se on varmaankin et emmä arkipäiväs nää tämmösii et meil esimerkiks mut et kyllähän se kiire tuottaa hirmusesti asioita mitkä ei niinku tavallaan muuten olis lainkaan läsnä. Et tota tavallaan kaikilla on se tahtotila tehdä asioita, mut sit hirmuset asiakasmäärät ja ajanpuute.

Työntekijöiden resurssien niukkuus toi haastateltavien mukaan haasteita yhteistyöhön, mutta ammattilaisilla oli kuitenkin ymmärrystä siitä, etteivät mitoitukseen liittyvät seikat johtuneet yksittäisistä työntekijöistä. Sosiaalityöntekijöiden taholta julkisen ja henkilökohtaisen vastuun epäsuhtaa tuli esiin, ja he pyrkivät kompensoimaan viiveitä tekemällä ylitöitä. On mahdollista, että tämä on sosiaalityöntekijöiden toimintakulttuuriin laajemmin liittyvä piirre. Lastensuojelulaitoksen mitoitukseen liittyy näkökulmia, jotka voivat kytkeytyä muun muassa kunnan kilpailutukseen tai yrityksen voitontavoitteluun. Resurssit kytkeytyvät aina myös rajoitustoimenpiteen arvioinnin prosessimaiseen luonteeseen. Tässä aineistossa näyttäytyy, että sosiaalityöntekijän kalenterissa rajoitustoimenpide on kuitenkin poikkeustilanne, jolloin tarvitaan priorisointia ja muiden työtehtävien siirtämistä toiseen ajankohtaan. Mikäli toivotaan sosiaalityöntekijän aikaa ja tilaa riittävälle yhteistyölle lastensuojelulaitoksen työntekijöiden, lapsen ja perheen kanssa, on järkevää päästä selkeään ratkaisuun sosiaalityöntekijöiden asiakasmäärien mitoituksesta. Resurssikysymyksiä ei ole tarkoituksenmukaista ratkaista henkilökohtaisella vastuulla.

Rajoitustoimenpiteen tarpeen arviointiin välittyi organisaatiotasolla resurssien lisäksi erilaisten toimintakulttuurien ja orientaatioiden vaikutuksia. Alla olevissa aineistonäytteissä ensin sosiaalityöntekijä ja sitten laitoksen työntekijä kertovat havainnoistaan.

Joissakin laitoksissa tulee paljon päätöksiä kiinnipidoista ja jotenki aina niissä kohdissa sit miettii oisko ihan aidosti voinu toimia toisin, että mitenkä se aikuinen on siinä hetkessä toiminu, että onko saattanu provosoida sitä lasta käyttäytymään tietyllä lailla, että et joskus vois jostain tilanteista katsoo läpi sormien kun tietää, että se menee kiinnipitoon, jos pitää tiukasti niistä rajoista kiinni. Nii, et tarviiks siihen mennä vai että voisko joskus löyhätä sen lapsen kohdalla, että rauhoittaa tilanne ja palata sit myöhemmin siihen kipeeseen asiaan kuin vetää se siihen kiinnipitoon asti.

Aattelen niin päin taas että kun on se tunneside niin tavallaan, ei saisi erotella työntekijöitä, mut joku toinen työntekijä pääsee pitemmälle sen nuoren kans ilman rajoituksia kun taas joku toinen on vähän et se on vähän nopeemmin sitte siinä. Ja yhtä lailla se nuori – ei tuu tehneeksi sitä, kun on se tunneside.

Yllä olevissa aineistonäytteessä tulee esiin terapeuttisen ja rajojen asettamista korostavan orientaation välinen ristiriita. Sosiaalityöntekijä viittaa ”kipeeseen asiaan”, ja hän painottaa lapsen taustaan ja traumatisoitumiseen liittyviä seikkoja. Lastensuojelulaitoksen työntekijän kommentti puolestaan viittaa tilanteeseen, jonka hän on havainnut työssään. Toiset työntekijät pääsevät pidemmälle hänen näkemyksensä mukaan lasten kanssa tunnesiteen vahvistamisen avulla ilman rajoituksia. Työntekijöiden orientaatiot voivat vaihdella, mikä voi osaltaan aiheuttaa jännitteisyyttä yhteistyöhön.

Lastensuojelulaitoksen työntekijät kuvasivat, että erään kunnan kanssa toimiminen näyttäytyy kauttaaltaan vaikealta, jolloin tämän kunnan sijoittamia lapsia ei otettaisi mielellään vastaan

Eri kunnilla on erilaiset toimintakulttuurit vois sanoo näin yleisesti. Että vois sanoo nimeltä mainitsemattoman kunnan kenen kanssa yhteistyön rakentaminen on ollu kautta aikain äärimmäisen vaikeaa.

Yllä olevassa aineistonäytteessä voi olla kyse erilaisten orientaatioiden välisestä jännitteestä, kuten sosiaalityöntekijän ja lastensuojelulaitoksen työntekijän kuvauksessa aiemmin. On myös mahdollista, että eriparisuus kunnan ja laitoksen työntekijöiden yhteistyössä liittyy kyseisen kunnan johtamisen haasteisiin. Sosiaalityöntekijöillä on lain tuoma mahdollisuus ja velvollisuus puuttua epäkohtiin, ja sosiaalityöntekijät kuvasivat puuttuneensa joskus kohteluun liittyviin kysymyksiin. Olisi tärkeää, että molemmilla osapuolilla on mahdollisuus tuoda esiin yhteistyöhön liittyviä haasteita. Yksityiset lastensuojelulaitokset ovat kuitenkin taloudellisesti riippuvaisia kunnista, ja niiden mahdollisuus tuoda esiin kuntien toiminnassa esiintyviä ristiriitaisuuksia voi olla rajallinen, kuten seuraavasta laitoksen työntekijän puheenvuorosta tulee esiin:

Yksityisellä toimijalla sekin on vaan fakta että sinä et voi – sijoittavia kuntia suututtaa. Et sä voi viedä joltakin muulta yksiköltä asiakkaita jos sä meet suututtaa jonkun.

Sekä sosiaalityöntekijät että lastensuojelulaitoksen työntekijät näkivät toimintakulttuureista tai erilaisista orientaatioista johtuvat jännitteet kuitenkin harvinaisina.

Mun mielestä me ei olla ainakaan törmätty et ei oo tullut semmosta vastakkainasettelua et sitte ollaan kumminkin silleen samansuuntaisesti sosiaalityöntekijöiden kanssa koko ajan toimittu.

Kun arvioidaan rajoitustoimenpiteen mahdollisuutta edistää lapsen hyvinvointia, työntekijät luovivat rajallisten resurssien ja organisaatioon kytkeytyvien muutosten vaikutusten keskellä. Organisaation ja poliittisen päätöksenteon tasolla tehdään päätökset talouden reunaehdoista ja esimerkiksi kilpailutuksesta, mikä vaikuttaa myös yhteistyöhön rajoitustoimenpiteissä ja siten myös sijoitetun lapsen hyvinvointiin. On tärkeää, etteivät ammattilaiset yritä ratkaista resursseihin kytkeytyviä tekijöitä henkilökohtaisella vastuulla. Työntekijöiden yhteistyössä on tärkeää tunnistaa erilaiset orientaatiot ja toimintakulttuurien aiheuttamat jännitteisyydet. Rajoitustoimenpiteen tarpeen arvioinnissa on lähdettävä liikkeelle lapsen tarpeesta, jolloin sopivan orientaation löytäminen vaatii ammattilaisten välistä yhteistä reflektiota ja tilanteeseen sopivaa räätälöintiä.

YHTEISTOIMINTA JA JÄNNITTEET

Sosiaalityöntekijöiden ja laitosten työntekijöiden välisen yhteistyön koettiin toimivan rajoitustoimenpiteiden tarpeen arvioinnissa pääsääntöisesti hyvin. Jännitteiden syntyminen paikannettiin mukana oleviin muihin osapuoliin. Yhtenä jännitteitä yhteistyöhön synnyttävänä mainittiin ristiriitaisesti toimivat lapset ja vanhemmat. Haasteltavat kävivät keskustelua maton vetämisestä toisen toimijan jalkojen alta. Tämä tulee esille seuraavassa haastattelulainauksessa, jonka yhteydessä pohdittiin, onko nykytilanteessa sallittua keskustella nuoren vakavan mielenterveyden häiriön syntymisestä ja sen vaikutuksista ristiriitaiseen yhteistyöhön eri toimijoiden kesken.

Paljonhan puhutaan siitä, että ku lastensuojelu tekee väärin ja lastensuojelussa epäonnistutaan ja tulee ties mitä. – – mutta se mistä ei puhuta on se, että nuoret saattaa olla oikeesti manipulatiivisia ja osaa sen et miten saa aikuiset toimimaan vastakkain vähä niinku kotonaki saattaa olla niin. Must tääki on niinku hyvä tietää ja tiedostaa et ei se oo aina sitä aikuisten tai lastensuojelun työntekijöiden yhteistyön puutetta.

Haastattelija: Sanoit että vähän niinku kotonaki?

– – jos ajatellaan perhettä niin tietyissä asioissa tullaan isälle ja tietyissä asioissa äidille. Ja sitte taas ehkä se olennainen on – – et mitenkä toimitaan vanhempina. Sit sijotetut lapset ku monesti siellä on perhedynamiikassa joku juttu. Ja sehän voi olla et se on se lapsi oppinu toimimaan juuri näin vanhempien välillä ja se on oppinu semmosen toimintamallin millä se saa läpi. Ni tietyllä tavalla mä ajattelen, et se ei voi jatkuu yksiköissä enää. Et tää on se pointti.

Vanhempien pitkien ja riitaisten erotilanteiden keskellä eläneillä lapsilla on kohonnut riski sosiaalisiin ongelmiin sekä mieliala- ja käytösongelmiin (Kelly 2012). Heidän havaintonsa ympäristöstä ja vuorovaikutussuhteista voivat poiketa muiden havainnoista. Todellisuuden ”vääristyminen” on liitoksissa lasten saamaan ristiriitaiseen kasvatukseen, mahdollisiin väkivaltakokemuksiin tai valemuistoihin väkivaltakokemuksista. Lapsen normaali psykologinen kehitys ei tällöin ole saanut tilaa. (Karttunen 2010.) Edellä kuvatussa haastattelulainauksessa työntekijät tunnistavat kyseisen ilmiön ja sen, millaisia jännitteitä lapsen omaksuma käyttäytymismalli voi aiheuttaa yhteistyöhön sijaishuollossa eri toimijoiden kesken. Se heijastuu myös rajoitustoimenpiteiden tarpeen arvioinnissa. Luonnehdin tilannetta *julkiseksi huoltoriidaksi*, jossa tunnistetaan lapsen ja perheen toiminnan ristiriitaisuuden vaikuttavan yhteistyön jännitteisyyden syntyyn. Julkinen huoltoriita viittaa käsitteenä sosiaalityöntekijän tehtävään lapsen julkisena huoltajana huolehtia lapsen hyvinvoinnista ja lapsen huoltoon kuuluvista tehtävistä sekä laitosten työntekijöiden tehtävään vastata lapsen välttämättömästä huolenpidosta. Julkisessa huoltoriidassa ei ole kyse perheen sisäisestä lapsen huoltoa koskevasta riidasta, vaan eri osapuolina ovat perheenjäsenten lisäksi sosiaalityöntekijät ja lastensuojelulaitoksen työntekijät.

Julkiseen huoltoriitaan voi osallistua myös perheen, sosiaalityöntekijän ja laitosten työntekijöiden lisäksi koko järjestelmä. Vaikka lainsäädäntö toimii hyvänä pohjana rajoitustoimenpiteille ja monet asiat ovat selkiytyneet viime aikoina, jännitteitä voivat aiheuttaa lain tulkintojen erilaisuus. Haastatteluissa ilmeni, että lain tulkinta on enimmäkseen samansuuntaista sosiaalityöntekijöiden ja laitosten työntekijöiden kesken. Sen sijaan jännitteisyyttä syntyy valvovien viranomaisten taholta.

Tavallaan ku on lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä, joka on jollain tavalla kuitenkin käytännön kokemuksessa sitte siinä sijotetun lapsen elämässä. Sitte omaohjaaja ja ne yksikön työntekijät ja ne vanhemmat, ne niinku muodostaa tavallaan ikään kuin sen paketin useimmiten. Sitte ku siitä mennään niinku seuraavalle tasolle elikkä päätöksentekotasolle nää AVI, VALVIRA, THL, poliittiset päättäjät niinku ikään kuin kaikkein kauimpana. Ja tavallaan sitte eduskunnan oikeusasiames, johtavat lakimiehet eli niinku tavallaan kaikki jotka linjaa tätä työtä ja lainsäädäntöä ja arkityötä, mutta jotka ei kuitenkaan oo siinä arjessa mukana, niin sen hämäämpää se heille on.

Yllä olevassa aineistonäytteessä lastensuojelulaitoksen työntekijä kertoo siitä, miten valvovien viranomaisten tulkinnat saattavat poiketa laitoksen työntekijöiden ja sosiaalityöntekijöiden tulkinnoista. Haastateltava määrittelee vanhemmat, sosiaalityöntekijän ja laitoksen työntekijät samalle puolelle. Mitä kauemmas arjesta mennään, sitä ”hämäämmäksi” tulkinnat laitoksen työntekijän mukaan muuttuvat. Sosiaalityöntekijän ja laitoksen työntekijän tulkinta rajoitustoimenpiteistä sitoutuu arkeen, minkä haastateltava näkee tärkeänä.

Jännitteisyydessä on kyse arkeen kiinnittyvän käytännöllis-rationaalisen ajattelun ja lapsen oikeuksiin kiinnittyvän yleisen eettisen ajattelun välisestä epäsuhdasta. Yksilönvapauksien voidaan tulkita olevan yleisten eettisten ohjeiden mukaisia, mutta niiden avulla kompleksisen tilanteen ratkaiseminen voi olla arjessa vaikeaa tai jopa mahdotonta. (Eronen & Laakso 2017.) Sosiaalityöntekijät pohtivat, ovatko lapsen oikeudet korostuneet siinä määrin, ettei lapsen turvaaminen ja kasvattaminen ole kaikissa tilanteissa mahdollista. Alla olevassa aineistonäytteessä sosiaalityöntekijä kuvaa tilanteen vaikutuksia käytäntöihin.

Mä en tiedä, on jotenki kiinnitetty huomiota koko yhteiskunnassa näihin yksilön oikeuksiin ja nyt on paljon aluehallintovirastot tehny tarkastuskäyntejä laitoksiin ja se on se uskallus nyt käyttää kasvatuksellisia keinoja laitoksissa vähentyny.

Vanhempien persoonallisuuden piirteet, oikeusprosessi ja pitkittynyt konfliktitilanne vaikuttavat eroperheissä mahdollisen korkean riskin huoltoriitatilanteen syntymiseen. Tällöin vuorovaikutuksessa korostuvat polarisaatio toimijoiden välillä sekä kommunikoinnin haasteet. (Judge & Ward 2017.) Rajoitustoimenpiteen tarpeen arvioinnissa saattaa syntyä samankaltainen riitatilanne, mikäli perhedynamiikan jännitteet välittyvät ammattilaisten vuorovaikutukseen, ja valvovien viranomaisten, lastensuojelu-

laitoksen työntekijöiden sekä sosiaalityöntekijöiden erilaiset tulkinnat ovat keskenään ristiriitaisia. On tärkeää tiedostaa, miten haavoittuvaa kompleksisesti jakautuva kasvatusvastuu on. Laitoksen työntekijä kuvaa koskettavasti ristiriitatilanteen mahdollisia vaikutuksia sijoitettuun lapseen.

*Ku me ruvetaan epävarmaks ja ruvetaan pohtiin, et voidaanks me tehdä näin niin kuinka helposti se laps ottaa sen tavallaan niinku omaks haasteellisuudekseen, et se aikuinen on **mun** kans epävarma, ku se epävarmuus tulee jostain muualta.*

Rajoitustoimenpiteen tarpeen arvioinnissa korostuu kaikkien toimijoiden reflektiivinen kyky sekä herkistyminen monimutkaisen tilanteen rakentavaan ratkaisuun. Reflektiivisyys ei kuitenkaan synny tyhjiössä, vaan tarvitaan selkeät organisaatorakenteet, moniammatilliset työskentelytavat, yhteistoimintaan tähtäävä toimintakulttuuri sekä kulloiseenkin tilanteeseen riittävää ymmärrystä (vrt. Ruch 2007).

JOHTOPÄÄTÖKSET

Laadukkaan sijaishuoltotyön kuvaamisessa voidaan hyödyntää kongruenssin käsitettä, mikä tarkoittaa sitä, että eri tasoilla vaikuttavat tekijät ovat linjassa keskenään. Tämä tarkoittaa sitä, että ammattilaiset ja läheiset lapsen ympärillä toimivat samansuuntaisesti. Lisäksi ammattilaisten orientaatiot, johtaminen ja rakenteelliset tekijät kohtaavat. Mikäli edellä mainituissa seikoissa näyttäytyy ristiriitaa, se voi aiheuttaa jännitteitä yhteistyön tekemiseen. (Anglin 2002.) Sijaishuoltotyössä haasteelliseksi ei koeta yksittäisiä toimenpiteitä, vaan haasteellisuuden tilanteisiin luo eri tasoilla vaikuttavat jännitteisyydet (Eronen & Laakso 2017). Moniammatillisen yhteistyön sujumiseen vaikuttavat asiakas-, työntekijä- ja organisaatiotasolla sekä poliittisen päätöksenteon tasolla vaikuttavat tekijät. Alla on koonti niistä tekijöistä, jotka tässä aineistossa nousivat esille rajoitustoimenpiteen tarpeen arvioinnissa sosiaalityöntekijän ja lastensuojelulaitoksen työntekijöiden yhteistyöhön vaikuttaviksi tekijöiksi:

asiakastasolla	traumatausta, päihde- ja mielenterveysongelmat, neuropsykiatriset diagnoosit, kriisikokemukset, perhedynamiikka
työntekijätasolla	lapsen tunteminen, osaaminen (lainsäädäntö, vuorovaikutus-osaaminen), osallistaminen, työntekijän orientaatiot, työntekijän reflektiokyky
moniammatillisen yhteistyön tasolla	yhteisen reflektion mahdollisuudet, eri tasoilla vaikuttavien tekijöiden ja mahdollisten jännitteisyyksien välittyminen yhteistyöhön, eri tasoilla vaikuttavien tekijöiden kongruenssi
organisaatiotasolla	resurssit, muutokset organisaatiossa ja työntekijöiden vaihtuminen, valvovien viranomaisten tulkinnat lainsäädännöstä, organisaatioiden orientaatiot ja toimintakulttuurit
poliittisen päätöksenteon tasolla	lainsäädäntö, päätöksenteko ja talous

Asiakastasolla hyvä suhde lapseen ja hänen tuntemisensa nähtiin rajoitustoimenpiteen onnistumisen edellytyksenä. Rajoitustoimenpiteen tarpeen arvioinnissa työntekijät huomioivat lapsen taustaan ja mahdolliseen aikaisempaan oireiluun liittyviä seikkoja. Erityisesti nähtiin tarvetta huomioida neuropsykiatrisiin piirteisiin sekä päihderiippuvuuksiin liittyviä vaikutuksia rajoitustoimenpiteen mahdollisuudessa edistää lapsen hyvinvointia. Neuropsykiatristen diagnoosien yhteydessä on tarve havainnoida esimerkiksi sitä, ymmärtääkö lapsi rajoitustoimenpiteen yhteyden tapahtumiin, jotka aiheuttivat tarvetta. Päihderiippuvuuksien yhteydessä korostettiin rajoitustoimenpidettä eräänlaisena riippuvuuden hoitomuotona. Myös vanhempien elämäntilanteen, mahdollisten diagnoosien tai kriisin vaikutusten nähtiin vaikuttavan siihen, voidaanko rajoitustoimenpiteellä edistää lapsen hyvinvointia. Vanhempien ja lapsen osallisuuden varmistaminen nähtiin edellytyksenä rajoitustoimenpiteen onnistumiselle.

Työntekijätasolla työntekijöiden lainsäädännöllinen osaaminen ja vuorovaikutusosaaminen nähtiin kivijalkana yhteistyön onnistumiselle. Rajoitustoimenpide vaikuttaa lapsen arkeen, ja se puuttuu yksilön oikeuksiin. Työntekijällä tulee olla valmiutta reflektiiviseen pohdintaan, jotta hän kykenee pohtimaan lapsen ja perheen tarpeista käsin, voidaanko rajoitustoimenpiteellä saavuttaa lapsen hyvinvoinnin edistymistä. Työntekijäkohtaisesti voi ilmetä samankin organisaation sisällä orientaatioiden vaihtelua. Toiset voivat painottaa rajojen asettamista ja toiset terapeuttisempaa orientaatiota, mikä vaikuttaa yhteistyöhön rajoitustoimenpiteen tarpeen arvioinnissa.

Organisaatiotasolla yhteistyötä haastoivat muun muassa kiire, työ määrä, pitkät etäisyydet sijaishuoltopaikkaan, henkilöresurssi, henkilön vaihtuvuus, erilaiset toimintakulttuurit ja orientaatiot sekä työvuorojen eripaisuus. Rajoitustoimenpiteen tarve tulee usein kiireellisesti, mutta sosiaalityöntekijän on vaikea löytää täydestä kalenteristaan aikaa. Yhteistä arviointia kuitenkin tarvitaan, jotta voidaan varmistua rajoitustoimenpiteen laillisuudesta ja mahdollisuudesta edistää lapsen hyvinvointia. Omaohjaajan ja sosiaalityöntekijän työvuorot saattavat mennä ristiin, mikä vaikeuttaa tiedonsaantia. Sijaishuoltopaikkoihin on usein pitkä matka, kun ajattelee lapsen tapaamista. Lisäksi työntekijöiden vaihtuvuus vaikuttaa siihen, ettei kaikilla arviointiin osallistuvilla työntekijöillä ole aina tietoa lapsesta ja hänen taustastaan. Myös organisaatioissa näyttää olevan erilaisia toimintakulttuureita ja orientaatioita, joiden vaikutukset saattoivat näkyä yhteistyössä rajoitustoimenpiteen tarpeen arvioinnissa. Resurssit, kilpailutus ja talouden reunaehdot kytkeytyvät organisaatiotason lisäksi *poliittisen päätöksenteon tasolle*, jonka kautta myös rajoitustoimenpiteiden lainsäädäntö antaa ammattilaisten näkemyksen mukaan toimivan pohjan yhteistyölle.

Moniammatillisen yhteistyön tasolla sosiaalityöntekijät ja lastensuojelulaitoksen työntekijät kokivat yhteistyön sujuvan pääsääntöisesti hyvin, mutta siihen vaikuttivat eri tasoilla ilmenevät tekijät, jotka limittyivät toisiinsa. Sosiaalityöntekijät ja lastensuojelulaitosten työntekijät ponnistelivat rajoitustoimenpiteen tarpeen arvioinnissa, sillä lapsen hyvinvoinnin edistymisen arviointi on kiinni monista ammattilaisten vaikutusmahdollisuuksien ulkopuolella olevista tekijöistä. Esille nousi eri tasoilla vai-

kuttavia epäsuhtia, jotka haastoivat yhteistyön sujumista. Esimerkiksi resurssit kytkeytyvät siihen, kuinka perusteellisesti ja kuinka kiireellisesti lapsen tilanteeseen kyetään paneutumaan. Työntekijöiden vaihtuvuus ja muutokset organisaatioissa vaikuttavat puolestaan siihen, kuinka hyvin lapsi tunnetaan ja kuinka hyvin kyetään ottamaan huomioon juuri hänen tarpeensa. Osa työntekijöistä pyrkii kompensoimaan resurssivajeita omalla henkilökohtaisella vastuullaan, jolloin organisaatiotason ja poliittisen päätöksenteon tasojen vastuu ja henkilökohtainen vastuu hämärtyvät. Erityinen havainto koskee kaikkien tasojen läpi kulkevaa jännitettä, joka saattaa haastaa yhteistoimintaa. Lapsilla sekä perheillä on taustallaan väkivalta- ja traumakokemuksia, joiden myötä perhedynamiikka voi vääristyä ja esiintyy manipulatiivista käyttäytymistä. Tämä puolestaan aiheuttaa toimijoiden välille jännitteisyyttä. Valvovat viranomaiset puolestaan arvioivat päätöksiä lapsen oikeuksiin kiinnittyvän yleisen eettisen ajattelun pohjalta, ja ammattilaiset pyrkivät arvioimaan tilannetta arkeen pohjautuvalla käytännöllis-rationaalisella ajattelulla. Jännitteisyys kulkee siten koko järjestelmän läpi. On tärkeää tunnistaa, ettei kyse ole yhteistyön jännitteisyydestä vaan ei-aiotusta ilmiöstä, jonka koko järjestelmä synnyttää.

Haastatteluaineistoa kuvasi eräänlainen moraalinen järkeily, kun työntekijät pohjivat rajoitustoimenpiteen mahdollisuutta edistää lapsen hyvinvointia. Moraalinen järkeily puolestaan syntyy lain tulkintojen ja käytännön elämän kompleksisuuden epäsuhdasta (esim. Fosberg 2011). Haastateltavat käyttivät useasti sanaa ”rohkeus” keskinäisestä yhteistyöstä rajoitustoimenpiteen tarpeen arviointiprosessissa. Työntekijät pyrkivät vähentämään yhteisen reflektiivisen pohdinnan ja moraalisen järkeilyn kautta lain tulkintojen ristiriitaisuuksia ja eri tasoilta syntyvien jännitteiden vaikutuksia. Laki tarjoaa hyvän pohjan ammattilaisten yhteistyölle, ja roolit ovat selkeät. Kuitenkin lapsen ympärille voi syntyä tahattomasti eräänlainen *julkinen huoltoriita*, mikäli eri tasoilla ilmenevät epäsuhdat ja niiden aiheuttamat jännitteet jäävät asioista vastaavan sosiaalityöntekijän ja lastensuojelulaitoksen työntekijän väliin eli niiden toimijoiden väliin, jotka vastaavat sijoitetun lapsen hyvinvoinnista.

Lasten ja vanhempien elämäkokemukset ja mahdolliset diagnoosit, työntekijöiden suhde lapseen, työntekijöiden osaaminen, resurssien, toimintakulttuurien ja orientaatioiden, perhedynamiikan ja valvovien viranomaisten tulkintojen vaikutukset ilmenevät moninaisina toisiinsa vaikuttavina ja toisiinsa kietoutuvina ilmiöinä ammattilaisten yhteistyössä. Tämän analyysin perusteella riskien vaikutuksia on mahdollista estää tunnistamalla eri tasoilla ilmenevät jännitteet ja pyrkiä yhteiseen kaikkien toimijoiden väliseen tasavertaiseen reflektiiviseen vuoropuheluun.

Koonti onnistumisen edellytyksistä sosiaalityöntekijän ja lastensuojelulaitoksen työntekijöiden yhteistoiminnassa rajoitustoimenpiteen tarpeen arvioinnissa:

1. Kaikilla ammattilaisilla tulee olla riittävä ammattitaito ja koulutus rajoittamistoimenpiteistä sekä taito perustella päätöksensä.
2. Lapsen parhaiten tuntevan ammattilaisen näkemyksille annetaan painoarvoa päätöksenteossa rajoitustoimenpiteistä ammattilaisten yhteistyössä ja valvovien viranomaisten tulkinnoissa.
3. Ammattilaiset ja valvovat viranomaiset tunnistavat työssään sen, että työntekijän hyvä suhde lapseen voi sekä vähentää että lisätä rajoitustoimenpiteen tarvetta.
4. Rajoitustoimenpiteen tarpeen arvioinnissa otetaan huomioon lapsen ja vanhempien taustat, diagnoosit sekä aikaisemmat kokemukset. On arvioitava, voidaanko rajoitustoimenpiteellä saavuttaa lapsen hyvinvoinnin lisääntymistä kyseessä olevassa tilanteessa.
5. Rajoitustoimenpide valmistellaan niin hyvin kuin mahdollista lapsen ja perheen kanssa mahdollisen kriisin vaikutusten minimoimiseksi ja osallisuuden varmistamiseksi.
6. Kuntien ja lastensuojelulaitosten toimijoiden on hyvä olla tietoisia orientaatiostaan ja heidän tulee sovittaa yhteen näkemyksiään lapsen tarpeet huomioon ottamalla. Palautteen antamisen mahdollisuus tulisi olla mahdollista molempiin suuntiin.
7. Organisaatiot ja poliittiset päättäjät ovat ammattilaisten lisäksi tietoisia vastuustaan rajoitustoimenpiteiden laillisuuden onnistumisessa.
8. Lain tulkintojen ja lapsen oikeuksien rinnalla rajoitustoimenpiteen arvioinnin tulee perustua monipuolisiin lapsen ja perheen arjesta nouseviin näkökulmiin.
9. Jännitteisen tilanteen syntyessä vuoropuhelua tiivistetään ja tunnistetaan, millaisesta jännitteestä on kyse. Vuoropuhelussa ammattilaisten ja valvovien viranomaisten kesken pyritään reflektiiviseen ja useat erilaiset näkökulmat huomioivaan keskusteluun.

LÄHTEET

- Anglin, J. P. 2002. *Pain, Normality and the Struggle for Congruence: Reinterpreting Residential Care for Children and Youth*. New York: Routledge.
- Baker, C., Brown, S., Wilcox, P., Verlenden, J., Black, C. & Grant, B.-J. 2017. *The Implementation and Effect of Trauma-Informed Care Within Residential Youth Services in Rural Canada: A Mixed Methods Study*. Julkaisussa: *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*. Viitattu 5.5.2019 <https://urly.fi/X5X>.
- Cameron, C., Reimer, D. & Smith, M. 2015. *Towards a theory of upbringing in foster care in*. *European Journal of Social Work*, Vol 19 No 2, 152–170. Viitattu 5.5.2019 <https://doi.org/10.1080/13691457.2015.1030360>.
- Eronen, T. & Laakso, R. 2016. *Lastensuojelun laitoshoidon kasvatukselliset ja kuntouttavat orientaatiot ja niiden vaikuttavuus*. Tutkimuskatsaus kansainvälisiin tutkimuksiin 2010–2016. Työpäpaperi 46/2016. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Eronen, T. & Laakso, R. 2017. *Vaativat tilanteet sijaishuoltotyössä*. Teoksessa R. Enroos, M. Mäntysaari & S. Ranta-Tyrkkö (toim.) *Mielekäs tutkimus: näkökulmia sosiaalityön tutkimuksen missioihin*. Tampere: Tampere university press, 141–162.
- Forsberg, H. 2011. *Kiistanalainen perhe ja moraalinen järkeily*. *Janus* 3:19, 269–274.
- Heino, T., Hyry, S., Ikäheimo, S., Kuronen, M. & Rajala, R. 2016. *Lasten kodin ulkopuolelle sijoittamisen syyt, taustat, palvelut ja kustannukset*. HuosTa-hankkeen päätulokset 2014–2015. Työpäpaperi 3/2016. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Helavirta, S. 2016. *Lapsen asioista vastaaminen huostaanoton jälkeen sosiaalityöntekijöiden kuvaamana*. Teoksessa T. Pösö, R. Enroos & T. Heino (toim.). *Huostaanotto – lastensuojelun vaativin tehtävä*. Tampere: Vastapaino, 188–223.
- Hood, R. 2014. *Complexity and Integrated Work in Children's Services*. *British Journal of Social Work*, Vol 44 No 1, 27–43. Viitattu 12.11.2019 <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcs091>.
- Judge, A.M. & Ward, P. 2017. *The perfect storm: High-conflict family dynamics, complex therapist reactions, and suggestions for clinical management*. Teoksessa A.M. Judge & Deutsch, R. M (toim.) *Overcoming parent-child contact problems: Family-based interventions for resistance, rejection, and alienation*. London: Oxford University Press, 107–127.
- Karttunen, R. 2010. *Isän ja äidin välissä. Lapsen kuulemisen psykologinen kehys huolto- ja tapaamisriidoissa*. Tampere: Tampere University Press. Viitattu 30.1.2021 <http://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-8201-4>.
- Kelly, J.B. 2012. *Risk and protective factors associated with child and adolescent adjustment following separation and divorce: Social science applications*. Teoksessa K., Kuehnle & L. Drozd (toim.) *Parenting plan evaluations: Applied research for the family court*. London: Oxford University Press, 49–84. Viitattu 30.1.2021 <https://doi.org/10.1093/med:psych/9780199754021.003.0003>.
- Laakso, R. 2009. *Arjen rutiinit ja yllätykset. Etnografia lastenkotityössä*. Tampere: Tampereen yliopistopaino.

- Levenson, J. 2017. Trauma-Informed Social Work Practice. *Social Work* Vol 62 No 2, 105–113. Viitattu 5.5.2019 <https://bit.ly/2noygcx>.
- Pösö, T. 2010. Havaintoja suomalaisen lastensuojeluninstitutionaalista rajasta. *Janus* 18:4, 324–336.
- Rose, J. & Norwich, B. 2014. Collective commitment and collective efficacy: a theoretical model for understanding the motivational dynamics of dilemma resolution in inter-professional work. *Cambridge Journal of Education* Vol 44 No1, 59–74. Hakupäivä 5.5.2019 <https://doi.org/10.1080/0305764X.2013.855169>.
- Ruch, G. 2007. Reflective Practice in Contemporary Child-care Social Work: The Role of Containment. *The British Journal of Social Work* Vol. 37 No 4, 659–680. <https://doi-org.ezproxy.utu.fi/10.1093/bjsw/bch277>.
- Timonen-Kallio, E, Yliruka, L. & Närhi, P. 2017. Lastensuojelun terapeuttisen laitospalveluksen mallinnus. Työpöytäpaperit 23/2017. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Viitattu 10.12.2019 <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-866-1>.
- Vierula, T. 2016. Huostaanoton käynnistämät suhteet ja prosessit vanhempien henkilökohtaisessa elämässä. Teoksessa R. Enroos, T. Heino & T. Pösö, T. (toim.) Huostaanotto – Lastensuojelun vaativin tehtävä. Tampere: Vastapaino, 261–290.
- Whittaker, J.K., Holmes, L. del V., Ainsworth, F., Andreassen, T., Anglin, J., Bellonci, C., Berridge, D., Bravo, A., Canali, C., Courtney, M., Curey, L., Daly, D., Gilligan, R., Grietens, H., Harder, A., Holden, M., James, S., Kendrick, A., Knorth, E., Lausten, M., Lyons, J., Martin, E., Mcermid, S., McNamara, P., Palareti, L., Ramsey, S., Sisson, K., Small, R., Thoburn, J., Thompson, R. & Zeira, A. 2016. Therapeutic Residential Care for Children and Youth: A Consensus Statement of the International Work Group on Therapeutic Residential Care. *Residential treatment for children and youth* Vol 33 No 2, 89–106.
- Widmark, C., Sandahl, C., Piuva, K. & Bergman, D. 2013. Parents' experiences of collaboration between welfare professionals regarding children with anxiety or depression – an explorative study. *International Journal of Integrated Care* Vol 13 No 4, Viitattu 15.5.2019 <https://doi:10.5334/ijic.986>.
- Wood, M. & Selwyn, J. 2017. Looked after children and young people's views on what matters on their subjective well-being. *Adoption and fostering* Vol 41 No 1, 20–34. Viitattu 1.9.2019 <https://doi.org/10.1177/0308575916686034>.

III

**RAJOITUSTOIMENPITEET
NUORTEN JA VANHEMPIEN
KOKEMUKSISSA**

Kokemukset ja näkemykset rajoitustoimenpiteistä kolmen nuoren silmin

JOHDANTO

Tämä artikkeli käsittelee nuorten kokemuksia ja näkemyksiä lastensuojelulain (417/2007) 11 luvun sijaishuollon rajoitustoimenpiteistä, jotka tavoittelevat välitöntä huolenpitoa jotain lapsen perusoikeutta rajoittamalla. Aihe on hyvin ajankohtainen, sillä nuorten kokemuksia on tarkasteltu tutkimuskeskusteluissa niukasti ja viime vuosien julkisessa keskustelussa nuorten näkökulmat rajoitustoimenpiteistä ovat olleet vähäiset. Sen sijaan esimerkiksi eduskunnan oikeusasiamies on valvontatehtävnsä hoidossa halunnut kuulla sijaishuollon kokemuksista ja käytännöistä myös lasten ja nuorten näkökulmasta.

Nuorten ääntä ja kokemuksia on aikaisemmin kuultu rajoitustoimenpiteitä käsittelevissä tutkimuksissa, kuten Kekonin, Kitinojan ja Pösön nuorten näkökulmia ja koulukotien työntekijöiden kokemuksia tarkastelevassa ”Erityinen huolenpito koulu-kodeissa” (2008). Lisäksi Tarkkinen ja Forsberg ovat tehneet sosiaalialan ammattilaisten laatimien asiakirjojen pohjalta rajoitustoimenpidepäätösten lukuja ja tilastoja esittelevän tutkimuksen (2013), josta selviävät Pohjois-Suomen lastensuojelulaitoksissa tehdyt rajoitustoimenpidepäätökset vuonna 2010. Myös lapsilähtöisyyttä korostava lasten ja nuorten kokemuksia esittelevä Elina Ekholmin tutkimus ”Mä en olisi tässä nyt” (2013) esittelee nuorten kokemusasiatuntijoiden ajatuksia intensiivihoidon kehittämisestä osallisuus-näkökulman ja toimintaperiaatteisiin kohdistuneen kritiikin näkökulmasta.

Nuorten kokemuksia yleisesti sijaishuollosta esitellyt Riitta Laakso taas tuo tuoreimmassa tutkimuksessaan ”Ne näki musta” (2019) esille laajasti eri-ikäisten ja eri lastensuojelulaitoksissa olevien nuorten kokemuksia hyvinvoinnista sijaishuollon kasvuympäristössä. Hän käsittelee lasten edun, oikeuksien sekä hyvinvoinnin turvaamista julkisen vallan tehtävänä. Näiden ohella nuorten näkökulmia ja kokemuksia rajoitustoimenpiteistä on aikaisemmin tarkastellut Katja Härkönen (2019) Lapin ammattikorkeakoulun opinnäytetyössä. Sen tuloksissa on useita yhteneväisyyksiä myös tämän artikkelin tulosten kanssa. Lisäksi Laura Vipusaaren opinnäytetyö lastensuojelun kehitettävistä asioista (2020) tuo esille niin rajoitustoimenpidetilanteet kuin tässä artikkelissa esiintyvän osallisuuden ja turvallisuuden tunteet.

AINEISTONKERUU

Tämä artikkeli pohjautuu aineistoon, joka on kerätty syksyllä 2019 niin oppikirjaa kuin Lapin ammattikorkeakoulussa aiheesta tehtyä opinnäytetyötä varten. Yhteistyön tuloksena kohderyhmäksi valikoituivat lastensuojelun kokemusasiantuntijat, joille tarjottiin mahdollisuutta kertoa kokemuksistaan joko haastattelun tai kyselyn avulla. Kaikille osallistumisesta kiinnostuneille lähetettiin linkki verkkokyselyyn Webropol-alustalle, johon vastasi kolme henkilöä. Aineistonkeruuvaiheeseen osallistuneet nuoret ovat olleet sijaishuollossa vuosien 2006 ja 2014 aikana, ja sijoitusjaksojen kestot ovat vaihdelleet vuodesta viiteen vuoteen. Lisäksi yksi osallistujista on ollut sijoitettuna kahdesti.

Kyselyyn valitut teemat keskittyivät käsittelemään nuorten rajoitustoimenpiteistä saamaa tietoa, varsinaisia kokemuksia ja näkemyksiä lastensuojelulain mukaisista rajoitustoimenpiteistä sekä ajatuksia rajoitustoimenpiteisiinliittyvästä päätöksenteosta ja muutoksenhausta. Varsinaisena tarkoituksena oli selvittää, kuinka nuoret ovat ymmärtäneet rajoitustoimenpidetilanteet ja millaisia ajatuksia tai tunteita toimenpiteet ovat heissä herättäneet. Kysely sisälsi paljon avoimia kysymyksiä, joiden sisältöjä artikkelissa nyt tarkastellaan.

Mitä rajoitustoimenpiteistä tiedettiin?

Rajoitustoimenpiteistä yhteydenpidon rajoittaminen, aineiden ja esineiden haltuunotto, henkilöntarkastus ja liikkumisvapauden rajoittaminen olivat tuttuja kaikille nuorille. Lisäksi kaksi kolmesta nuoresta vastasi tuntevansa omaisuuden ja lähetysten tarkastamisen, kiinnipitämisen, eristämisen ja erityisen huolenpidon sekä yksi henkilönkatsastuksen ja lähetysten luovuttamatta jättämisen. Kun nuoria pyydettiin tämentämään valitsemiensa toimenpiteiden määritelmää, kuvattiin yhteydenpidon rajoittamista puhelimen käyttöä ja tapaamisia rajoittavana toimenpiteenä, joka voi koskea erityisesti kavereita mutta myös vanhempia.

”Rajoitettiin yhteydenpitoa kavereihin. Alussa en saanut kahteen kuukauteen ottaa yhteyttä kehenkään kaveriin. Sijoituksen aikana olin kolmen kuukauden ajan toisessa paikassa hoidossa ja siellä en saanut sen kolmen kuukauden ajan ottaa yhteyttä kavereihin. Myös vanhempien näkeminen tms. rajoitettiin.”

Pyydetessä nuoria tarkentamaan ymmärrystään tutuista rajoitustoimenpiteistä nuoret kertoivat aineiden ja esineiden haltuunoton tarkoittavan kiellettyjen tavaroiden, kuten alkoholin, tupakan, sytkärin, veitsien tai partaterien, ottamista pois. Lisäksi haltuunotto oli voinut koskea lompakon tai puhelimen säilyttämistä toimistossa tai esimerkiksi huoneesta, repusta tai taskuista takavarikoituja tavaroita. Henkilöntarkastuksesta nuorten näkemyksenä oli, että vaatteista ja niiden alta tutkitaan, onko nuorella hallussaan jotain kiellettyä. Henkilönkatsastus taas oli ymmärretty pääasiassa veri- ja virtsanäytteiden ottamisena ja puhalluttamisena. Omaisuuden ja lähetyksien tarkastamisessa nuorten näkökulman mukaan kaikki tavarat tarkaste-

taan lastenkotiin saapuessa, minkä lisäksi huone ja tavarat käydään läpi aina välillä. Huoneen ja tavaroiden tarkistuksessa tutkitaan kaikki, mitä yksikön nuorilla on hallussaan. Lähetysten luovuttamatta jättäminen puolestaan oli ymmärretty lähinnä sillä, että jotain papereita ja päätöksiä voidaan jättää toimittamatta. Yhden nuoren kommentista päätellen kokemuksia omaisuuden tarkastamisesta voisi olettaa olleen useita sijoituksen aikana.

”Tavarat syynätään, kun tulee kotilomilta. Sen varalta, että ei ole mitään kiellettyä mukana. Tarvittaessa myös arkenakin [jos epäily].”

Kiinnipitämisen nuoret olivat ymmärtäneet riehuminen tai muun epätoivotun käyttäytymisen seurauksena suoritettavaksi toimenpiteeksi. Liikkumisvapauden rajoittamisesta kysyttäessä nuoret kertoivat toimenpiteen tarkoittavan, ettei laitoksen alueen ulkopuolella saa liikkua ilman ohjaajan seuraa. Rajoittamisen kerrottiin koskevan tietyn ajankohdan ajan esimerkiksi kavereiden näkemistä. Nuorten käsityksen mukaan rajoitustoimenpide voitiin antaa rangaistuksena esimerkiksi päihteiden käytöstä. Eristäminen oli puolestaan käsitetty rangaistukseksi esimerkiksi kiroilusta tai hatkassa olostä. Eristämisen aikana ollaan nuorten näkemyksen mukaan joko omassa huoneessa, yksikön putkassa tai toisessa rakennuksessa. Erityisen huolenpidon taas nähtiin olevan ympäri vuorokauden tapahtuvaa hoitoa, jossa ohjaaja on läsnä nuoren kanssa kahdestaan. Nuoret kertovat erityisen huolenpidon tyypillisenä toimenpiteenä sijoituksen alussa, jolloin sijaishuoltoon saapunut nuori ei ole ansainnut ohjaajien luottamusta, mutta toimivan joissain tilanteissa myös rangaistuskeinona.

Nuoret kertoivat usean rajoitustoimenpiteen kohdalla ymmärtäneensä niiden käytön rangaistuksena esimerkiksi päihteiden käytöstä, kiroilusta tai hatkassa olostä. On kuitenkin tärkeä huomioida, että rajoitustoimenpiteiden käyttö rangaistuksena on kiellettyä. Lastensuojelun käsikirja (THL 2020) kokoaa rajoitustoimenpiteiden lastensuojelulaissa mainittuina peruseriaatteina olevan tilannelähtöisyys ja perusteltavuus, mikä tarkoittaa, että toimenpiteistä on valittava aina lievin mahdollinen. Rajoitustoimenpiteiden on myös aina oltava välttämättömiä, tilanteeseen nähden suhteellisia, tavoitetta toteuttavia sekä tarkoituksenmukaisia ja hyväksyttäviä (lastensuojelulaki 11:61a §).

MISTÄ TIETOA OLI SAATU?

Edellä mainitsemat tietonsa rajoitustoimenpiteiden osalta nuoret ilmoittivat saaneensa erityisesti sijaishuoltoon työntekijöiltä, joilta kaikki olivat vastaanottaneet tietoa. Lisäksi kaksi oli saanut tietoa omaohjaajaltaan ja kavereiltaan sekä yksi vanhemmiltaan ja omalta sosiaalityöntekijältään. Yksi nuori koki muodostaneensa tiedon rajoitustoimenpiteestä oman kokemuksensa pohjalta. Vaikka esimerkiksi Laakso kertoo nuorten kokemuksia hyvinvoinnista ja sijaishuoltoa esittelevässä tutkimuksessa (2019) suhteen sosiaalityöntekijään näyttävän usean lapsen tilanteessa etäiseltä, on

positiivista huomata, että näiden tulosten pohjalta tietoa rajoitustoimenpiteistä on saatu myös omalta sosiaalityöntekijältä.

Pääsääntöisesti rajoitustoimenpiteistä oli keskusteltu nuorten kanssa. Keskustelujen lisäksi yksi nuori oli saanut tietoa rajoitustoimenpiteistä myös kirjallisesta ohjeesta ja myös yksittäisessä häntä koskevassa palaverissa. Nuoria oli informoitu rajoitustoimenpiteistä lähinnä sijaishuoltopaikkaan saapuessa annettujen sääntöjen ja rajoitustoimenpiteiden käytön yhteydessä mutta toisaalta joissain tilanteissa vasta toimenpiteiden toteuttamisen jälkeen. Nuoret kertovat toivoneensa heille annettujen tietojen täydennykseksi enemmän perusteluja ja rajoitustoimenpiteiden käytön hyötyjen painottamista. Erityisesti toivottiin rajoitustilanteissa annetun informaation sijasta tietoja toimenpiteistä jo ennen tarpeen ilmenemistä tai toimenpiteen toteuttamista. Nuorten kommenttien pohjalta sijaishuollossa oleville nuorille annettu selkeä ja oikea-aikainen tieto on isossa osassa vaikuttamassa rajoitustoimenpiteiden tilanteista muodostuneisiin kokemuksiin. Lisäksi myös lastensuojelulain päivitykset (2020) painottavat rajoitustoimenpiteiden osalta ennakoivia keinoja, joilla haastavien tilanteiden ja samalla rajoitustoimenpiteiden tarvetta pyritään ehkäisemään. Nuoret toivoivat tietoa ennakoivasti ja enemmän.

”[Olisin toivonut, että] Niistä olisi tiedotettu enemmän, ei vasta siinä vaiheessa, kun väliaikaisesti sijoitetaan toiseen paikkaan. Eikä siinä vaiheessa, kun olisi viikonloppu, ettei pääsekään lomille.”

Aineistonkeruun tulosten perusteella voidaan päätellä nuorten olleen pääosin tietoisia siitä, mitä rajoitustoimenpiteillä tarkoitetaan. Nuoret osasivat myös kuvata kokemustensa ja eri lähteistä saadun informaation pohjalta kattavasti, miten sijaishuoltopaikan henkilökunta voi toteuttaa heidän mielestään rajoitustoimenpiteitä. Tämän voisi olettaa johtuvan siitä, että sijaishuoltopaikan työntekijät olivat antaneet tietoja rajoitustoimenpiteistä kaikille nuorille. Nuoret kertoivat saaneensa tietoa erityisesti sijaishuoltopaikkaan saapuessaan, mutta he kertoivat toivoneensa myös lisäinformaatiota ennen toimenpiteiden toteuttamista erityisesti perustelujen ja rajoitustoimenpiteillä saavutettavien hyötyjen osalta. On hyvä ottaa kuitenkin huomioon, että rajoitustoimenpiteet oli lueteltuina nuorille lähetetyssä kyselyssä. Opinnäytetyö ei näin tuonut tietoa siitä, olisivatko nuoret osanneet itse luetella niitä tai kertoa, mitä rajoitustoimenpiteillä tarkoitetaan. Esimerkiksi Härkösen opinnäytetyön (2019) tuloksista ilmenee, että Härkösen haastattelemat 17-vuotiaat nuoret eivät olleet osanneet nimetä kaikkia rajoitustoimenpiteitä eivätkä erityisesti 12-vuotiaat lapset täysin erottaneet eroa kasvatuksellisten rajoitusten ja varsinaisten rajoitustoimenpiteiden välillä ilman, että ne oli heille esitelty.

Kaikki nuoret kertoivat saaneensa tietoa rajoitustoimenpiteistä sijaishuoltopaikkaan saapuessaan, sillä on havaittu, että sijoituksen ajankohdalla on ensivaiheiden ohella lapselle ja nuorelle suuri merkitys. Sijaishuollossa lapsen henkilökohtainen elämä muodostuu julkisen toiminnan rakentamana, ja varsinkin sijaishuoltoon tulo on elämäntapahtumana herkkä ja erityinen (Enroos 2016, 224). Sijaishuoltopaikan työn-

tekijöiden vastaanotto lapsen saapuessa on merkittävässä osassa myös sijoituksen kokonaisvaltaisen onnistumisen rakentamisessa. Sijaishuoltoon liittyvien siirtymävaiheiden keskeinen haaste on onnistua yksilöllisesti turvaamaan jokaisen lapsen kokemus ja tunne hyvinvoinnista sekä turvallisesta arjesta. (Känkänen 2013, 264–268.) Myös Helavirta painottaa huostassaolon alkuaan olevan lapselle emotionaalisesti herkkä, vaativa ja kriittinen ajanjakso (Helavirta 2016, 183).

NUORTEN OMAT KOKEMUKSET RAJOITUSTOIMENPITEISTÄ

Nuorten kokemukset itseen kohdistuneista rajoitustoimenpiteistä vastasivat suurelta osin sitä, mitkä rajoitustoimenpiteet olivat heille tuttuja. Kaikilla vastanneilla oli kokemusta yhteydenpidon rajoittamisesta, henkilöntarkastuksesta ja liikkumisvapauden rajoittamisesta sekä kahdella aineiden ja esineiden haltuunotosta, omaisuuden ja lähetysten tarkastamisesta, kiinnipitämisestä, eristämisestä ja erityisestä huolenpidosta. Yhdelle oli lisäksi tehty henkilönkatsastus ja jätetty lähetys luovuttamatta. (Taulukko 1.) Taulukossa esiintyvät luvut kertovat siitä, monellako nuorella tietystä rajoitustoimenpiteestä oli kokemusta, mutta se ei ota kantaa siihen, montako kertaa kyseisiä rajoitustoimenpidetilanteita on heihin kohdistunut. Nuorten kokemien rajoitustoimenpidetilanteiden määrät vaihtelivat sekä nuorten että yksittäisten rajoitustoimenpiteiden välillä. Nuoret kertoivat yksittäisistä rajoitustoimenpiteistä, erityisesti henkilöntarkastuksesta ja -katsastuksesta, kiinnipitämisestä sekä liikkumisvapauden rajoittamisesta, olevan useampia kokemuksia.

”Monia kertoja tutkittu vaatteita ja pitänyt riisua, katsottu jopa rintaliiveistä onko mitään kiellettyä.”

”Monia kertoja otettu veri- ja virtsanäytteet, puhallutettu ja haisteltu sormia ja vaatteita, onko poltettu tupakkaa tms.”

”Monia kertoja kiinnipidetty, riehumisen tms. seurauksena.”

”Useita kertoja rajoitettu [liikkumisvapautta], yhdellä jaksolla jopa neljäksi tai viideksi kuukaudeksi. En silloin saanut poistua yksiköstä ilman ohjaajaa.”

Taulukko 1. Kokemukset itseen kohdistuneista rajoitustoimenpiteistä.

	n
Yhteyden rajoittaminen	3
Aineiden ja esineiden haltuunotto	2
Henkilöntarkastus	3
Henkilönkatsastus	1
Omaisuuuden ja lähetysten tarkastaminen	2
Lähetysten luovuttamatt jättäminen	1
Kiinnipitäminen	2
Liikkumisvapauden rajoittaminen	3
Eristäminen	2
Eriytyinen huolenpito	2

Itseen kohdistuneista rajoitustoimenpiteistä nuorille olivat erityisesti jääneet mieleen tilanteet, joissa he eivät ole kokeneet tulleeensa kuulluiksi. Joskus nuoret olivat myös kokeneet kohtelun ja puhumistapojen olleen epäkunnioittavia tai nöyryyttäviä. Henkilöntarkastuksessa nöyryyttävältä oli tuntunut kotilomalta palatessa vaatteiden riisuminen ja pyyhe ympärillä oleminen varsinkin silloin, jos vaatteissa ei ollut mitään kiellettyä. Teini-ikäisenä puhelimen käytön sekä yhteydenpidon kieltämisen kavereihin ja vanhempiin oli koettu olevan kova pala. Opiskelupaikassa oli aiheuttanut häpeää selitellä puhelimen puuttumista. Yksi nuorista kommentoi, ettei koe tulleeensa kohdelluksi rajoitustoimenpidetilanteissa kunnioittavasti.

”Joskus näissä tilanteissa olen kokenut etten tullut kuuluksi ja kohdeltiin epäkunnioittavasti. Puhuttiin epäkunnioittavasti, esim. ’oletko noilla sukkahousuilla menossa kadulle’ yms.”

Aineistonkeruun tuloksissa sijoituksen ajanjaksolta nuorten mieleen jääneet kokemukset rajoitustoimenpiteistä näyttäytyvät kaikissa vastauksissa negatiivisina tai huonoina, eikä yksikään nuori muistanut tai maininnut positiivisia kokemuksia rajoitustoimenpidetilanteista. Erityisesti kokemukset häpeällisestä tai nöyryyttävästä tilanteesta ja lastensuojeluyksikön työntekijöiden epäkunnioittavasta kohtelusta tai puhumisesta herättivät tunteita nuorissa. Näissä ajatuksissa on osittain yhteneväisyyksiä myös aiempiin tutkimuksiin, sillä vaikka esimerkiksi Laakson tutkimuksen (2019) perusteella kaikki nuorten kokemukset rajoitustoimenpiteistä eivät olleet negatiivisia, tuli tutkimuksessa kuitenkin esille, että työntekijöiden loukkaavat kommentit saattoivat aiheuttaa turvattomuuden tunnetta sekä pelkoa sijaishuoltopaikan lapsissa ja nuorissa (Laakso 2019, 38).

Henkilöntarkastuksen nöyryyttävien kokemusten lisäksi rajoitustoimenpiteistä myös yhteydenpidon rajoittaminen oli koettu vaikeaksi asiaksi esimerkiksi tilanteissa,

joissa sijaishuolto paikka oli ottanut haltuun nuoren puhelimen. Erityisesti yläaste- ja lukioiässä puhelimen puuttumisen selittely oli tuntunut häpeälliseltä ja yhteydenpidon katkeaminen perheeseen ja ystäviin oli ollut haasteellista. Tätäkin tukee Laakson tutkimuksessaan (2019) esittämä ajatus, jonka mukaan lapselle ja nuorelle on tärkeää pystyä määrittelemään itse, keneen ja milloin hän on yhteyksissä perheeseensä tai muihin aikuisiin ja kavereihinsa. Yhteydenpidon osalta olisi tärkeä pystyä tukemaan ja selvittämään lapsen läheissuhteiden luonnetta ja käsitellä niihin liittyviä mahdollisia huolta, jännitteitä tai ristiriitoja aiheuttavia aiheita (Laakso 2019, 75). Tällaista rajoitustoimenpiteiden rinnalla, tai joissain tilanteissa niiden sijasta, käytettävää toimintatapaa puoltavat myös tämän kyselyn nuoret, sillä he toivoivat, että rajoitustoimenpiteisiin johtaneista syistä ja käytöksen taustoista olisi puhuttu enemmän. Lisäksi Härkönen (2019) nostaa opinnäytetyössään esiin huomion siitä, että kokemukset usein toistuneista yksittäisistä rajoitustoimenpiteistä herättivät haastateltavissa vahvempia tunteita kuin ne, joista kokemuksia oli vähemmän. Huomiossa on yhteneväisyyttä myös tämän kyselyn vastauksiin, sillä kaikilla nuorilla oli kokemusta itsen kohdistuneina tilanteina sekä henkilötarkastuksesta että yhteydenpidon rajoituksesta.

Sen lisäksi että nuorilla oli kokemuksia itsen kohdistuneista rajoitustoimenpiteistä, he olivat myös nähneet tai kuulleet monista toisiin lapsiin sijaishuolto paikassa kohdistuneista rajoitustoimenpiteistä. Toisiin kohdistuvia rajoitustoimenpidetilanteita nuoret olivat nähneet itsen kohdistuneita kokemuksia vähemmän (Taulukko 2). Kaikki olivat kuitenkin nähneet aineiden ja esineiden haltuunoton ja liikkumisvapauden rajoittamisen, kaksi yhteydenpidon rajoittamisen, kiinnipitämisen, eristämisen ja erityisen huolenpidon ja yksi henkilönkatsastuksen toiselle suoritetuna. Tässäkään taulukossa ei ole nähtävillä tietoa siitä, kuinka monta kertaa toisiin kohdistuneet rajoitustoimenpiteet olivat toistuneet, vaan ainoastaan siitä, kuinka monella oli kokemusta yksittäisestä rajoitustoimenpiteestä toisiin kohdistuneena. Kyselyssä nuoret myös kertoivat, etteivät toisiin kohdistuneet rajoitustoimenpiteet olleet herättäneet heissä tunteita tai ajatuksia.

Taulukko 2. Kokemukset toisiin kohdistuneista rajoitustoimenpiteistä.

	n
Yhteydenpidon rajoittaminen	2
Aineiden ja esineiden haltuunotto	3
Henkilöntarkastus	0
Henkilönkatsastus	1
Omaisuuuden ja lähetysten tarkastaminen	0
Lähetysten luovuttamatta jättäminen	0
Kiinnipitäminen	2
Liikkumisvapauden rajoittaminen	3
Eristäminen	2
Eriytyinen huolenpito	2

PÄÄTÖKSEN SAAMINEN

Rajoitustoimenpidetilanteiden jälkeen nuoret olivat keskustelleet itsen kohdistuneista rajoitustoimenpiteistä oman sosiaalityöntekijänsä, sijaishuoltopaikkansa työntekijöiden, omaohjaajansa ja vanhempiensa kanssa. Kaksi oli jakanut kokemuksiaan myös kavereiden kesken. Yksi nuori ilmoitti, ettei ollut keskustellut kenenkään kanssa kokemuksestaan. Työntekijöiden kanssa keskustelut kohdentuivat erityisesti yleisesti rajoitustoimenpiteitä koskevaan prosessiin ja syihin niiden taustalla, eikä kyselyn vastauksista ilmennyt, että kokemuksia ja tuntemuksia olisi käyty läpi sijaishuoltopaikan työntekijöiden kanssa. Lähiverkoston eli vanhempien ja kavereiden kanssa keskusteltiin enemmän siitä, mitä oli tapahtunut ja miksi. Omista rajoitustoimenpiteisiin kohdistuvista kokemuksista kysyttäessä nuoret kertoivat, että itsen kohdistuvia rajoitustoimenpidetilanteita oli käsitelty useiden henkilöiden kanssa. Toisiin kohdistuvina rajoitustoimenpiteistä ei ollut keskusteltu kuin muiden laitosnuorten kanssa, vaikka epäselvyyksien ja ristiriitaisten ajatusten välttämiseksi sekä tiedon lisäämiseksi myös niiden tilanteiden läpi käyminen nuorten kanssa sijaishuoltopaikan henkilökunnan aloitteesta olisi tärkeää.

Kyselyyn vastanneista nuorista kaikki olivat saaneet itselleen rajoitustoimenpiteistä päätöksen ainakin jossain tilanteessa. Nuoret kertoivat päätöksen antamisen herättäneen heissä ahdistavia tuntemuksia, ja jotkut päätökset koettiin epäileviksi. Myös riittämättömältä tuntuva tiedottaminen päätöksestä vaikutti tilanteesta heränneisiin tunteisiin. Päätökset nostivat esiin myös ajatuksia rajoitustoimenpiteiden hyödyistä, joita nuoret eivät aina päätöksen yhteydessä olleet ymmärtäneet.

”Tosi raivostuttava olo oli, kun ei annettu tietoa päätöksistä. Joitakin päätöksiä koin epäileviksi.”

Täysin vastaavia kokemuksia on Härkösen (2019) opinnäytetyön tuloksissa, joissa rajoituspäätökset oli tehty, mutta perustelut oli koettu puutteellisiksi tai sellaisiksi, että niitä oli ollut vaikea ymmärtää. Tällaisissa tilanteissa haastateltavat olivat kokeneet myös rajoitustoimenpiteet tyhminä tai turhina ja toivoneet saavansa päätöksistä enemmän tietoa itselleen (Härkönen 2019).

AJATUKSIA OSALLISUUDESTA

Lastensuojelulaki velvoittaa osana rajoitustoimenpiteiden yleisiä edellytyksiä selvittämään lapsen mielipiteen rajoituksesta ennen toimenpidettä, jos selvittämisellä ei ole lasta vaarantavia seurauksia (lastensuojelulaki 11:61a §). Osallisuudesta kysyttäessä kuitenkin kukaan nuorista ei ollut kokenut tulleen riittävästi kuulluksi rajoitustoimenpiteistä. Nuoret kertoivat, ettei heitä joko ole kuultu tai omalla sanalla ei ole tuntunut olevan mitään merkitystä rajoitustilanteissa, ennen niiden toteutusta eikä niiden jälkeen. Vain yhden kanssa oli puhuttu joskus siitä, mitä tilanteessa oli tapahtunut. Lisäksi yhdelle nuorista oli kerrottu mahdollisuudesta valittaa tai hakea muutosta

päätöksistä, mutta valittamismahdollisuudesta oli kerrottu enemmänkin sijoitus- päätökseen liittyvänä kuin itse rajoitustoimenpiteisiin. Kukaan nuorista ei ollut kuitenkaan hakenut muutosta.

Tuloksissa sijaishuoltoapaikan työntekijöiden ja sosiaalityöntekijöiden toiminnasta rajoitustoimenpiteen aikana nuorille on herännyt ajatuksia ja tunteita erityisesti sosiaalityöntekijöiden tietämättömyydestä lastensuojelulaitosten tapahtumista, kun taas sijaishuoltoapaikan työntekijöiden koetaan vain noudattavan työtehtäviään. Sosiaalityöntekijöiden on koettu jättävän tiedottomatta olennaisista asioista tai vastaavasti lupaavan turhia asioita, ja nuori oli voinut saada kuulla tehdyistä päätöksistä vasta paljon myöhemmin tai jopa vahingossa. Asiakkaan eli lapsen ja sosiaalityöntekijän välisen suhdetyön lisäksi sosiaalityöntekijän tehtävänä on hoitaa ja huolehtia sosiaali- huollon edustajana laajasti lapsen asioista, kuten lapsen palveluista, tuesta, edusta ja kuulemisesta toimimalla näin yhtenä lapsen julkisista huoltajista (Helavirta 2016).

Lasten ja nuorten osallisuutta pohtiessa kyselyn vastauksista nousee vahvasti esille nuorten näkemys siitä, etteivät he koe tulleen kuulluksi riittävästi. Rajoitustoimen- piteiden osalta nuoret kokivat, ettei heitä joko ole kuunneltu tai ettei heidän mielipi- teellään ole ollut väliä. Myös tässä suhteessa tulokset mukailevat esimerkiksi Laakson tutkimuksen (2019) aineistoa, jossa on käyty läpi lapsen osallisuutta ja vaikuttamisen mahdollisuuksia yleisesti sijaishuollossa. Laakson tutkimuksessa nuoret kertovat osal- listumisen olleen vähäistä päätöksiin, joissa lapsen mielipide pitäisi selvittää. Nuorten kokemusten mukaisesti kuulluksi kokemisen tunne on tullut lähinnä asiakassuunni- telmaan liittyvissä neuvotteluissa, joissa on käsitelty esimerkiksi arjen käytäntöjä, kuten harrastuksia. Nuoret kuitenkin pohtivat, mikä merkitys heidän mielipiteellään on ollut päätöksiin tilanteissa, joissa sitä on kysytty. Laakso mainitsee nuoren osallisuu- den tunteen kannalta olevan olennaista, että kun usea toimija on mukana päätöksen- teon prosessissa, heidän osallistumisensa rooli olisi nuorelle selkeä. (Laakso 2019, 64–69.)

Myös Vipusaari nostaa opinnäytetyössään yhtenä lastensuojelun muutostarpeiden pääteemana esiin osallisuuden puutteen. Sen ohella, etteivät lapset ja nuoret useiden tutkimusten (esim. Ekholm 2013; Pekkarinen 2018) mukaan koe tulevansa kuulluksi sijaishuoltoapaikassaan, myös sosiaalityöntekijän ja nuoren välinen etäisyys vähentää nuoren mahdollisuuksia vaikuttaa asioihinsa. Vaikuttamismahdollisuuksien puute puolestaan vahvistaa nuoria käyttämään itseilmaisun muotona karkaamista tai väki- valtaa. (Vipusaari 2020, 38, 46.)

NUORTEN AJATUKSIA RAJOITUSTOIMENPITEIDEN TARPEELLISUUDESTA JA KEHITTÄMISESTÄ

Kun nuorilta kysyttiin rajoitustoimenpiteiden tarpeellisuudesta sijaishuollossa, kaikki olivat yhtä mieltä siitä, että sääntöjen lisäksi myös rajoitustoimenpiteitä tarvitaan. Nuorten mukaan rajat pitää olla, ja osan sanktioista, joita on saanut huostaanotettuna ollessa, ymmärtää erityisesti jälkikäteen vanhemmalla iällä paremmin. Nuoret ajat- telivat, että sijaishuoltoapaikkojen ympäristössä olevilla nuorilla voi monilla olla isoja

ongelmia, joihin puututtaessa joudutaan joskus toteuttamaan myös rajoitustoimenpiteitä. Lisäksi nuoret kokivat rajoitustoimenpiteiden olevan hyvinvoinnin kannalta joskus myös välttämättömiä. Myös Härkösen (2019) opinnäytetyön sanoma on samankaltainen, sillä haastateltavat kokivat rajoitustoimenpiteet joskus turhina tai ikävinä, mutta toisaalta he ymmärsivät niiden syyt ja pitivät rajoitustoimenpiteitä oikeudenmukaisina ja suojelun kannalta tärkeinä (Härkönen 2019). Rajoitustoimenpiteiden tarpeellisuus ei kuitenkaan poistanut nuorten mielestä sitä, että tilanteissa täytyy aina kunnioittaa nuorta.

”Näissä pitää kuitenkin muistaa kunnioittaa hänen ihmisarvoa, kuulla nuorta eikä rajoiteta ellei ole tarvetta.”

Kyselyn ajankohdan vaikutus suhteessa nuorten sijaishuoltojaksoihin vuosina 2006–2014 näkyi tutkimustuloksissa siinä, että nuoret kertovat ymmärtäneensä rajoitustoimenpiteiden taustat ja tilanteet jälkikäteen paremmin kuin itse toteutushetkellä. Samansuuntaisia tuloksia on myös Kekonin, Kitinojan ja Pösön tutkimuksessa ”Eriytyinen huolenpito koulukodeissa” (2008). Tutkimuksen haastatteluaineistosta selviää, että kokemukset erityisestä huolenpidosta olivat jaksojen alussa verrattain negatiivisia ja nuoret kuvailivat tilanteita esimerkiksi oudoiksi, sekaviksi tai ahdistaviksi, mutta jälkeensä kokemuksista kerrottiin myönteisemmin. Haastatellut kuvasivat erityistä huolenpitoa sijoitusjakson aikana rajoittavana ja valvovana, mutta vastaavasti jakson jälkeen yksikön ulkopuolella rauhoittavana, pysäyttävänä ja uutta suuntaa antavana. (Kekoni, Kitinoja & Pösö 2008, 148, 152.) Lisäksi Härkönen (2019) mainitsee opinnäytetyössään rajoitustoimenpiteistä kuluneen ajan näkyvän esimerkiksi rajoitustoimenpiteistä heränneiden ajatusten ja tuntemusten unohtamisena.

Kehittämistarpeita rajoitustoimenpiteiden käytöstä nuoret kertoivat löytyvän erityisesti nuoren kuulemisesta ja toimenpiteiden perustelemisesta. Nuoret kokivat tärkeäksi, että nuorten kanssa puhuttaisiin ja että työntekijät kuuntelisivat ja ottaisivat huomioon myös heidän toiveitaan. Nuorten mukaan sijaishuollon henkilökunnan tulisi selvittää, mistä lastensuojelulaitoksessa oireilevan nuoren käytös johtuu, ja lisäksi kuunnella myös sitä, miten nuori haluaisi tulla kohdelluksi. Nuoret nostivat esille työntekijöiden suhtautumisen nuoria kohtaan ja toivoivat vain huonosti oleviin asioihin keskittymisen sijasta kannustamista ja positiivista asennetta. Olennaista olisi myös huomioida, etteivät työntekijät antaisi omien tai nuorten arvojen, kuten uskonnon, vaikuttaa rajoitustoimenpiteisiin tai nuorten kohteluun yleensä. Lisäksi yhtenä kehittämisen kohteena nähtiin henkilökunnan vuorovaikutus- ja kommunikaatio- taidot. Yhden nuoren toivomus oli, että nuoria kohdeltaisiin kannustavasti ja nähtäisiin hyviä asioita kaikissa.

”Nähdä jokaisessa nuoressa jotain hyvää.”

On tärkeä huomata, että nuoret mainitsevat toivovansa nimenomaan kannustusta ja välittämistä sen sijasta, että sijaishuollon työntekijöiden ja nuorten vuorovaikutuk-

nessa keskityttäisiin vain negatiivisiin asioihin. Nuoret toivovat, että lastensuojelulaitosten henkilökunta huomioisi yksilölliset tarpeet ja paneutuisi hyvien asioiden näkemiseen jokaisessa nuoressa. Myös Känkänen toteaa, että sijaishuollossa oleva lapsi voi usein kokea jäävänsä sivuun taikka tulleen loukatuksi tai hylätyksi. Tällöin lapsen tarpeita huomioivalla hoivalla ja huolenpidolla voidaan tukea yhdessä korjaavien, kannustavien ja voimistavien kokemusten kanssa lapsen tasapainoista kehitystä ja kasvua (Känkänen 2013, 269).

Rajoitustoimenpiteiden yhteydessä on myös tärkeä pystyä takaamaan lapselle ja nuorelle turvallisuuden tunne. Kuten Vipusaari opinnäytetyössään (2020) esittelee, ovat nuoret tutkimusten (esim. Ekholm 2013; Laakso 2019) mukaan joutuneet kokemaan pelkoa rajoitustoimenpiteiden yhteydessä käytettävän väkivallan, kuten kivun tai vahingoittumisen esimerkiksi kiinnipitotilanteissa, vuoksi. Fyysisesti pelon tunne liittyi rajoitustoimenpidetilanteisiin ja henkisesti taas ohjaajan maltin menetykseen ja pelottavaan huutamiseen (Vipusaari 2020, 37). Rajoitustoimenpiteet eivät missään tilanteessa saisi toimia rangaistuksen ohella myöskään aikuisten vallankäytön välineinä.

Tarkkinen ja Forsberg tuovat tutkimuksessaan (2013) esille sen, että rajoitustoimenpidetilanteissa näkyy lapsen ja työntekijän välinen suhde lapsen mahdollisesti kokemien ja työntekijään kohdistamien pettymyksen, raivon tai suuttumuksen tunteiden sekä työntekijän valitsemien toimintatapojen kautta. Rajoitustoimenpiteiden tarkastelu suhteisiin kohdistuvana työnä painottaa lastensuojelutyön lapsilähtöisyyttä ja lasten osallistamista, sillä tällöin vallan ja kontrollin sijasta rajoitustoimenpidetilanteissa korostuu suojelullinen, lapsen hyvinvointiin keskittyvä ote. Lisäksi lapsen ja henkilökunnan avoin ja luottamuksellinen suhde voi jopa ehkäistä rajoitustoimenpiteitä vaativia tilanteita. (Tarkkinen & Forsberg 2013, 668.)

LOPUKSI

Kyselyn vastausten pohjalta voidaan päätellä lastensuojelulaitoksen työntekijöiden ja nuorten välisten suhteiden muodostavan merkityksellisen osan rajoitustoimenpitekokemuksesta. Rajoitustoimenpiteiden lisäksi laajemmin lastensuojelutyötä tarkastellessa suhteet sijaishuoltopaikan työntekijöiden, lapsen lähipiirin ja lapsen itsensä välillä vaikuttavat vahvistavasti myös sijaishuollossa olevien lasten hyvinvointiin. Suhteiden merkityksen ovat vahvistaneet esimerkiksi Wood ja Selwyn (2017) tutkissaan lasten määrittelemiä hyvinvoinnin ulottuvuuksia, joita myös Laakso lasten ja nuorten hyvinvointia ja sijaishuollon kokemuksia käsittelevässä tutkimuksessaan (2019) esittelee. Lapsen ja nuoren suhdetta lastensuojelulaitoksen työntekijöihin pidetään keskeisenä jopa koko sijoituksen onnistumisen kannalta (Laakso 2019, 47).

Kuten monet tutkimukset (esim. Kekoni, Kitinoja & Pösö 2008) ovat todenneet, eroavat nuorten ja ammattilaisten ymmärrys ja kokemus rajoitustoimenpiteistä toisistaan. Selkeitä tämän aineistonkeruun tulosten perusteella esiin nousevia kehittämisen kohteita sijaishuollon toimintaympäristössä olivat informaation lisäämisen sekä lasten ja nuorten käyttäytymisen syihin keskittymisen ohella ammatillisuuden korostuminen rajoitustoimenpidetilanteissa. Ylilyöntien ja mahdollisen epäoikeuden-

mukaisen vallankäytön seurauksena rajoitustoimenpiteet voivat niiden suojelevan ja sijaishuollon tarkoituksen toteutumista turvaavan tavoitteensa vastaisesti kehittyä pelottaviksi ja turvattomuudentunnetta aiheuttaviksi toimintatavoiksi (Laakso 2019).

Lisäksi kyselyn vastausten pohjalta voidaan todeta, että rajoitustoimenpiteistä saatu tieto vaikuttaa olennaisesti lasten ja nuorten niistä syntyviin näkemyksiin sekä mielikuviin. Huomio tulisi kuitenkin kiinnittää ensisijaisesti siihen, että nuori kokee ja tuntee tulevansa kuulluksi. Aineistonkeruuseen osallistuneet nuoret halusivat erityisesti välittää tuleville lastensuojelun ammattilaiselle tärkeän viestin välittämisestä.

”Rajoja pitääkin asettaa, mutta muistakaa näyttää että välitätte ja olette kiinnostunut nuoresta. Antaa nuoren kokea, että teette sen rakkaudesta.”

LÄHTEET

- Ekholm, E. 2013. ”Mä en olisi tässä nyt” Nuorten kokemusasiantuntijoiden mielipiteitä Helsingin diakonissalaitoksen intensiivihoidosta. HDL Raportti 2013:1. Helsinki. Viitattu 30.12.2020. <https://www.hdl.fi/wp-content/uploads/2018/10/Helsingin-Diakonissalaitos-raportti-m%C3%A4-en-olist%C3%A4ss%C3%A4-nyt.pdf>.
- Enroos, R. 2016. Lapsen tulo julkiseen kotiin. Huostassaolon ensivaiheet sijaishuolto-paikkojen toimijoiden näkökulmasta. Teoksessa Huostaanotto lastensuojelun vaativin tehtävä. Enroos, R., Heino, T. & Pösö, T. (toim.) Tampere: Kustannusosakeyhtiö Vastapaino, 224.
- Helavirta, S. 2016. Lapsen asioista vastaaminen huostaanoton jälkeen sosiaalityöntekijöiden kuvaamana. Teoksessa Huostaanotto lastensuojelun vaativin tehtävä. Enroos, R., Heino, T. & Pösö, T. (toim.) Tampere: Kustannusosakeyhtiö Vastapaino, 188–223.
- Härkönen, K. 2019. Sijaishuollon rajoitustoimenpiteet lasten ja nuorten kokemana. Opinnäytetyö. Lapin ammattikorkeakoulu, sosiaalialan koulutusohjelma, sosionomi. Viitattu 4.1.2021. <https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/265248/Opinn%C3%A4ytety%C3%B6.pdf?sequence=2>.
- Kekoni, T., Kitinoja, M. & Pösö, T. 2008. Erityinen huolenpito koulukodeissa. Raportteja 36/2008. Helsinki: Stakes. Viitattu 9.8.2020. Saatavilla: <http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/77376/R36-2008-VERKKO.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- Känkänen, P. 2013. Siirtymät sijaishuollossa – hetkiä ja ikuisuuksia. Teoksessa Bardy, M. (toim.) Lastensuojelun ytimissä. 4. uudistettu painos. Tampere: Juvenes Print.
- Laakso, R. 2019. ”Ne näki musta”. Huostassa olevien lasten hyvinvointi ja sijaishuoltoon liittyvät kokemukset. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki: PunaMusta Oy.
- Lastensuojelulain muutokset 1.1.2020. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. Viitattu 25.7.2020. <https://stm.fi/lastensuojelulain-muutokset>.
- Lastensuojelulaki 13.4.2007/417.
- Pekkarinen, E. 2018. ’Mä oon ollut tässä asiakirja muitten joukossa’ – Koulukodeista aikuistuneiden kokemuksia lastensuojelusta. Teoksessa S. Aaltonen & A. Kivijärvi. Nuoret aikuiset hyvinvointipalvelujen käyttäjinä ja kohteina. Nuorisotutkimusverkosto. Verkkojulkaisuja 136. Helsinki. 173–197. Tulostettu 3.10.2020. https://www.nuorisotutkimusseura.fi/images/nuoret_aikuiset_hyvinvointipalvelujen_kayttajina_ja_kohteina_lopullinen.pdf.
- Tarkkinen, H. & Forsberg, H. 2013. Lastensuojelun rajoitustoimenpiteet asiakirjojen valossa. Yhteiskuntapolitiikka, 78 (6), 661–669.
- THL. 2020. Lastensuojelun käsikirja. Rajoitustoimenpiteet sijaishuollossa. Viitattu 15.7.2020 <https://thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/sijaishuolto/rajoitustoimenpiteet-sijaishuollossa>.

- Vipusaari, L. 2020. Suomalaisten lastensuojelulaitosten muutostarpeita. Opinnäytetyö. Lapin ammattikorkeakoulu. Sosiaalialan koulutusohjelma, sosionomi. Viitattu 3.1.2021. https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/353928/Opinn%C3%A4ytety%C3%B6_Vipusaari_.pdf?sequence=2&isAllowed=y.
- Wood, Marsha & Selwyn, Julie (2017) Looked after children and young people's views on what matters to their subjective well-being. *Adoption & Fostering*, 41(1), 20–34.

Huoltajan kokemuksia rajoitus- toimenpiteistä sijaishuollon arjessa – kahden äidin tarina

Lastensuojelun rajoitustoimenpiteet edellyttävät vahvaa ammatillista osaamista ja asian ymmärtämistä laajasti asiakkaiden perusoikeuksiin liittyvinä toimenpiteinä. Rajoitustoimenpiteiden kohteena olevien lasten ja nuorten ohessa myös heidän huoltajillaan ja vanhemmillaan on vahva asema rajoitustoimenpiteiden oikeudellisissa käytännöissä. On tärkeää ymmärtää, mitä rajoitustoimenpiteistä tiedetään huoltajien ja vanhempien näkökulmasta ja millaisia kokemuksia niihin liittyy koettuna, nähtynä ja/tai kuultuna ja mitä ammattilaisten olisi tarpeen huomioida niiden osalta.

Tässä artikkelissa pyrin tuomaan esille huoltajien kokemuksia rajoitustoimenpiteistä ja käyttämäni aineisto pohjautuu Lapin Ammattikorkeakoulun sosionomiopiskelijan opinnäytetyöhönsä keräämään haastatteluaineistoon. Opiskelija on haastatellut syksyllä 2019 lastensuojeluyksiköihin sijoitettujen lasten huoltajien kokemuksia ja näkemyksiä lastensuojelun rajoitustoimenpiteistä. Opiskelija on toteuttanut haastattelut teemahaastatteluilla, joissa keskeisimmät teemat ovat olleet rajoitustoimenpiteistä tietäminen, rajoitustoimenpiteet ja kokemukset niistä, rajoitustoimenpiteitä koskevat päätökset ja muutoksenhaku sekä rajoitustoimenpiteiden käytön ja tiedottamisen kehittäminen.

Haastateltavien löytyminen osoittautui haasteelliseksi ja opiskelija sai haastateltavakseen kahden sijoitetun lapsen/nuoren äidit. Molemmat haastattelut toteutettiin puhelinhaastatteluina. Toisessa haastattelussa lapsen huostaanotto ja sijoitus oli tapahtunut yhteistyössä vanhemman kanssa ja vanhemman kokemuksena hänenkin toivettaan kuunnellen. Toisessa päätös syntyi lapsen pitempiaikaisen lastensuojeluasiakkuuden ja tukitoimenpiteiden jälkeisenä lastensuojeluviranomaisten ratkaisuna.

LASTENSUOJELUN TAUSTAA JA SIIJOITUKSEN SYITÄ JA KOKEMUKSIA ÄITIEN KERTOMANA

Haastattelussa äidit kertoivat, että vanhemmuus näiden lasten kanssa on ollut haastavaa. Heidän lapsillaan on todettu neuropsykiatrisia ongelmia, kuten Asperger ja ADHD piirteitä. Molemmat lapset asuivat vain toisen vanhemman kanssa ja molemmissa lähihuoltajana oli lapsen äiti. Molemmat äidit kertoivat ennen huostaanottoa kokemastaan vahvasta riittämättömyyden tunteesta vanhemmuudessaan, avuttomuuden ja voimattomuuden kokemuksia arjesta selviämisessä ja erityisesti koulunkäynnin

tukemisessa. Vanhemmuudessa koetaan paljon iloa ja rakkautta, mutta vanhempana oleminen voi tuntua myös raskaalta, haastavalta ja jopa pelottavalta. Vaikka lapset koetaan elämän tärkeimmäksi asiaksi niin toisaalta vanhemmuutta, arkea ja jaksamista voi leimata huoli sekä voimattomuuden ja väsymyksen tunne. Haastattelun vanhemmille vanhemmuuden rooli oli tärkeä ja he olivat vanhemmuudessaan niin hyviä kuin he siinä hetkessä ja tilanteessa pystyivät olemaan. Vanhempien haastatte- luista nousi selkeästi esille se, että lapsen sijoittaminen kodin ulkopuolelle oli heille raskas ja vaikea asia.

Olen muuttanut tekstissäni lasten nimet ja käytän heistä nimiä Noora ja Matias. Käytän tekstissäni Nooran äidistä nimeä haastateltava 1 (H1) ja Matiaksen äidistä nimeä haastateltava 2 (H2).

H1 ”Noora on erityinen lapsi, sosiaalisia ongelmia, älykäs, pärjää koulussa, mutta häntä ei saa auttaa”

H2 ”Matias on sosiaalisesti lahjaton, ei sopeudu rajoihin, herkkä lapsi”

H2 ”minulla oli kova huoli koulun aloituksesta, kävin koululla joka viikko, heti ekaluokasta lähtien oli ongelmia päivittäin”

Nooran äiti oli pyytänyt itse Nooran huostaanottamista, koska ongelmat kotona ja koulussa olivat käyneet vaikeiksi ja tarjotut avohuollon tukitoimenpiteet eivät olleet enää riittäviä. Vaikka lapsen sijoitus oli vanhemman mielestä paras ratkaisu, se ei kuitenkaan poistanut sijoituksen aiheuttamaa kriisiä. Lapsen tilanne oli kuitenkin muuttunut niin vaikeaksi että, sijoitus oli hänen kannaltaan paras vaihtoehto.

H1 ”koulusta tuli koko ajan ilmoituksia ja kotona Noora oli pikku tyranni”

Toisen haastateltavan kohdalla lapsen huostaanottopäätös tuli äidille yllätyksenä ja oli suuri järkytys. Vaikka he olivatkin olleet jo pitkään lastensuojelun avohuollon asiakaina, oli äidillä käsitys, että huostaanotto tehdään vain tilanteissa, jossa vanhem- malla on vakavia ongelmia esimerkiksi päihteiden tai huumeiden kanssa. Sosiaali- työntekijä oli kertonut äidille, että Matiaksen kohdalla huostaanottopäätös on välttä- mätön, koska Matiaksen käytös on hyvin rajatonta ja aggressiivista. Sijaishuollossa rajoitustoimenpiteitä ei voida käyttää, jos Matiasta ei huostaanoteta. Äidille huostaan- otto ja sijoituspäätös aiheutti surua, pelkoa ja häpeää. Hänellä oli myös vahva koke- mus siitä, että hän jäi kokonaan vaille tukea.

H2 ”Se tuli ihan ku nuijalla päähän. Että se oli kyllä semmonen aika iso isku siinä vaiheessa. Että hänet viedään multa.”

Asiakassuhteessa erityisen tärkeää on, että asiakkaan ja työntekijän välillä vallitsee luottamus, hyväksyminen, jämäkkyys sekä välittäminen. Mikäli vanhempi vastustaa

huostaanottoa ja sijaishuollon tekemiä päätöksiä, on vaikeaa luoda luottamusta työntekijän ja asiakkaan välille. (Pitkänen 2011, 26-27.) Molempien vanhempien haastatteluisissa tuli esille useaan kertaan, että luottamus työntekijöihin on ensisijaisen tärkeää. Vanhemmat kokivat, että rajoitustoimenpiteet eivät tuntuneet niin pahoilta, kun oli luottamus kunnossa. Erityisesti he korostivat luottamusta lastensuojelulaitoksen työntekijöiden kanssa. He kokivat, että silloin oli helpompi ymmärtää paremmin rajoitusten tärkeyttä ja niiden syitä. Toinen haastateltavista kertoi, että luottamus myös rauhoittaa omaa mieltä ja olo on levollisempi.

Kasvatuksen ja rajojen asettamisen jakautuminen koettiin helpottavana tekijänä vanhemman omassa arjessa ja se mahdollisti samalla vanhempien voimavarojen lisääntymisen. Vanhemmat olivat yhteydessä sijaishuoltoapaikkaan lapsen asioissa ja sijaishuoltoapaikan työntekijöiden kanssa käydyt keskustelut nousivat haastatteluisissa tärkeimmäksi vanhempien voimavaroja vahvistavaksi tekijäksi. Sijaishuoltoapaikkaan sai soittaa, kun jokin asia askarrutti ja työntekijät jaksoivat kuunnella ja keskustella. Kekkonen (2012 36,38) kirjoittaa tutkimuksessaan, että vanhemmilla on paras tieto perheen asioista eikä työntekijöillä. Vanhempien asiantuntijuutta lapsesta tulisi pitää arvokkaana ja tärkeänä, jolloin työntekijät sekä vanhemmat voisivat yhdistää työskentelyssä voimavaransa. Sijaishuoltoapaikan tuen merkitys korostui vanhempien kertomuksissa ja keskustelut ohjaajien kanssa nousivat haastatteluisissa vanhempien tärkeäksi tueksi erityisesti sijoituksen alkuvaiheen kriisissä sekä kasvatukseen ja rajoitustoimenpiteisiin liittyen. Vanhemmat kertoivat saaneensa paljon tukea sijaishuoltoapaikasta ja olivat siihen hyvin tyytyväisiä. Sijaishuoltoapaikka tuen antajana koettiin myös luontevimmaksi paikaksi saada tukea, koska sinne oltiin paljon muutenkin yhteydessä lapsen asioissa. Sijaishuoltoapaikan ja vanhempien välinen yhteistyö ja yhteydenpito koettiin toimivaksi. Kuitenkin ymmärrystä ja inhimillisyyttä vanhemman omaa jaksamista kohtaan toivottiin huomioitavan. Kokemuksena tuli esiin, että vanhemman muita velvoitteita ei tarpeeksi huomioitu ja vanhemmalta odotettiin ehkä enemmänkin osallistumista lapsen asioihin kuin voimavaroja siinä tilanteessa oli ollut.

Lastensuojelulaitoksen työntekijät ovat paljon tekemisissä lasten vanhempien kanssa, joten voidaan puhua kasvatuskumppanuudesta lasten vanhempien ja työntekijöiden kesken. Kasvatuskumppanuus on tapa tehdä yhteistyötä, jossa vanhempien ja ammattilaisten rooli ja asema suhteessa lapseen on tasavertainen, mutta heidän tehtävänsä ovat erilaisia. Kasvatuskumppanuuden edellytyksenä on, että kasvattaja ymmärtää vanhemman näkemyksen kasvatustavoitteista ja menetelmistä (Kekkonen 2012, 43-44.)

Käytännössä kasvatuskumppanuus tarkoittaa, että lastensuojeluyksikön työntekijät ja lapsen vanhemmat huolehtivat yhdessä rinnakkain lapsen hoitoon ja huoltoon liittyvistä asioista. He sopivat yhteisesti mikä lapselle on hyväksi ja miten lapsen kohdalla toimitaan erilaisissa tilanteissa. Samalla työntekijät ja vanhemmat sitoutuvat noudattamaan yhdessä sovittuja asioita ja kulkemaan kohti yhteistä päämäärää. Tarkoituksena on että, vanhemmat voivat kokea edelleen merkityksellistä vanhemmuutta ja saada siihen tarvitsemaansa tukea. Yhtenä tehtävänä kasvatuskumppanuudessa voi olla lapsen ja vanhemman suhteen kannattelu, vanhempien toiminnan vahvistamista

oman lapsen kasvattamisessa ja lapsen tunnekokemusten jakamista. (Kekkonen 2012, 43, 52)

Väitöskirjassaan Laakso (2009, 200, 205.) on tiivistänyt vanhempien kanssa tehtävän työn ulottuvuuksia ja nimennyt ne käytännölliseksi kasvatuskumppanuudeksi, vanhemmuuden kontrolloinniksi ja vanhemmaksi houkutteluksi. Sijoitetun lapsen perheen arjessa on usein asioita, jotka vaativat muutosta lapsen kotiinpaluun mahdollistamiseksi. Työhön vanhempien kanssa kuuluu heidän elämäntilanteensa ja kuntonsa arviointia ja vanhemmuuden kontrollointia lapsen edun nimissä, vaikkakin heidän välistään suhdettaan halutaankin tukea. Vanhemmuuteen houkuttelua on vanhemman ja lapsen suhteen tukeminen ja vanhemman houkuttelu osallistumaan oman lapsensa elämään.

Pystyäkseen toimimaan lapsen kasvatuskumppaneina, vanhemman ja ammattilaisen välille tarvitaan vähintäänkin emotionaalisesti neutraali suhde. Mitä latautuneempi suhde on, sitä paremmin voidaan asiakkaan ja työntekijän välillä käsitellä hyvinkin vaikeita asioita. Hyvässä työskentelysuhteessa asiakas voi kokea työntekijän jämäkkyuden ja vaativuuden välittämisenä. Työntekijä, joka on motivoitunut, saa usein myös asiakkaan motivoitumaan. (Särkelä 2015, 38, 40.)

Laakso (2009, 198, 205.) on nostanut esille ristiriidan vanhempien ja ammattilaisten tasavertaisuudesta. Lastensuojeluyksikön ideologia on vanhempien kanssa tehtävästä tasavertaisesta työskentelystä ja siitä, että vanhemmat ja perhe itse tietävät asiansa paremmin kuin ammattilaiset. Vanhempien paikka ei kuitenkaan välttämättä ole tasavertainen näissä tilanteissa, joissa lapsen äänen on tärkeä tulla kuulluksi tai vanhemman suhde lapseen on jopa haitallista. Juhilan (2006, 148) mielestä kumppanuussuhde on sosiaalityön ihannekuva, jota on mahdoton saavuttaa, mutta se on kuitenkin hyvä päämäärä, jota kannattaa tavoitella.

RAJOITUSTOIMENPITEISTÄ TIETÄMINEN

Julkisuuslain perusteella vanhemmalla/hooltajalla on laissa säädetty oikeus saada lasta koskevaa tietoa ja tämä koskee myös hänen oikeuttaan saada tiedoksi lasta koskevia kirjauksia, mikäli lapselle ei ole määrätty edunvalvojaa. Tällöin edunvalvoja toimii hooltajan sijaisena ja hänelle siirtyy oikeus julkisuuslain perusteella saada lasta koskevia tietoja (Julkisuuslaki §11-12, Sosiaalihuollon asiakaslaki §11 ja §16). Huostaanotetun ja sijoitetun lapsen kohdalla hooltajalla on oikeus saada tietoa lapsensa asioista ja lapsen asioista vastaavalla sosiaalityöntekijällä on velvollisuus tiedottaa hooltajalle ratkaisuihin, jotka vaikuttavat oleellisesti lapsen elämään. Jos hooltaja vastustaa tehtyä ratkaisua, on hänellä oikeus saada asiasta muutoksenhakukelpoinen päätös. Lastensuojelun rajoituspiteiden toteutuksesta, päätöksenteosta ja muutoksenhakuoikeudesta on säädetty Lastensuojelulain §13.

Osa rajoitustoimenpiteistä sisältää muutoksenhakuoikeuden hallinto-oikeuteen. Muutoksenhakua voi hakea lapsen hooltaja tai esimerkiksi yhteydenpidonrajoittamisessa henkilö kehen yhteydenpidon rajoitus kohdistuu. (Lastensuojelulaki 417/2007

14:86 §.) Myös 12 vuotta täyttäneellä lapsella on muutoksenhakuoikeus (Saastamoinen 2018, 104).

Rajoitukset, joista tehdään muutoksenhakukelpoinen päätös ovat yhteydenpidon rajoittaminen, lähetysten luovuttamatta jättäminen, liikkumisvapauden rajoittaminen, eristäminen ja erityinen huolenpito.

Näistä päätöksistä saavat hakea muutosta huoltajan lisäksi 12-vuotta täyttänyt lapsi itse. Yhteydenpidon rajoittamista koskevasta päätöksestä saa hakea muutosta myös henkilö, jonka yhteydenpitoa lapseen on päätöksellä rajoitettu.

Muutoksenhakuoikeus on myös sellaisesta päätöksestä, jonka on tehnyt muu kuin sosiaalitoimen viranhaltija (esimerkiksi laitoksen johtaja). (Lastensuojelulaki §89)

Rajoitukset, joista on tehtävä päätös, mutta ei muutoksenhakuoikeutta ovat omaisuuden ja lähetysten tarkastaminen, henkilönkatsastus, yhteydenpidon rajoittamisen lopettaminen.

Rajoitukset, joista ei tehdä nimenomaista päätöstä ovat henkilöntarkastus, kiinnittäminen, aineiden ja esineiden haltuunotto (jos omaisuus palautetaan).

Opiskelijan tekemässä haastatteluaineistossa kysyttiin huoltajilta rajoitustoimenpiteistä tietämistä. Nooran äiti kertoi, että ennen Nooran sijoitusta lastensuojelun sijaishuollon yksikköön, hänellä ei ollut minkäänlaista tietoa lastensuojelun rajoitustoimenpiteistä. Lastensuojelun rajoitustoimenpiteet tulivat hänelle tutuiksi heti Nooran sijoituksen alkuvaiheessa. Hänellä oli kokemus, että hän on saanut riittävästi tietoa rajoitustoimenpiteistä ja tiedon hän on saanut lastensuojelulaitoksesta. Heidän tapauksessaan lasta koskevista päätöksistä on keskusteltu palavereissa yhdessä sosiaalityöntekijän, lastensuojelulaitoksen ohjaajien sekä lapsen ja huoltajan kanssa ja näissä palavereissa on tullut myös tietoa rajoitustoimenpiteistä. Nooran äiti kertoi, että hän on saanut tietoa myös lapseltaan heti, jos jotain rajoituksia on käytetty. Nooralla on ollut aina hyvä oikeudentaju ja hän osaa tunnistaa tilanteet, jos häntä kohdellaan väärin tai toimitaan epäoikeudenmukaisesti. Myös sijaishuoltoyksiköstä ilmoitettiin äidille heti, mikäli Nooraan kohdistui rajoitustoimenpiteitä. Matiaksen äiti ei myöskään ollut aikaisemmin kuullut rajoitustoimenpiteistä, mutta sijaishuollon yksikössä Matiakseen kohdistui rajoitustoimenpiteitä. Matiaksen äiti kertoi, että Matiaksen kohdalla on käytetty rajoitustoimenpiteinä mm. turvahuonetta ja kiinnittämistä sekä liikkumisvapauden rajoitusta. Äidille rajoitustoimenpiteistä ei oltu kerrottu etukäteen mutta sijaishuollon yksiköstä oli soitettu ja kerrottu päätöksestä sekä muutoksenhaku mahdollisuudesta. Sosiaalityöntekijä ei ollut yhteydessä äitiin rajoitustoimenpiteisiin liittyen. Tieto rajoitustoimenpiteistä tuli huoltajalle myös sijaishuoltoyksikön kuukausiraporteista. Matiaksen äidillä oli käsitys, että rajoitustoimenpiteet ovat olleet välttämättömiä, koska hän tietää, että Matiaksen raivokohtaukset ja purkaukset ovat olleet rajuja.

H2 ”kyllähän minä sen järjellä ymmärsin, että Matias tarvitsee apua”

Vanhemmat olivat kokeneet, että rajoitustoimenpiteet, joita on käytetty, ovat olleet tarpeellisia lapsen tilanteessa. Nooran äiti oli itse toivonut huostaanottoa ja sijoitusta

lapselleen sekä sitä, että lastensuojelulaitos käyttäisi rajoitustoimenpiteitä esimerkiksi siinä tilanteessa, kun lapsi oli itsetuhoinen. Hän koki, että näin ohjaajat pystyvät paremmin suojelemaan lasta. Tilanne, jossa lasta vahdittiin esimerkiksi hänen käydessään vessassa, jotta hän ei voisi satuttaa itseään, oli huoltajan mielestä parasta, mitä lapselle silloin pystyttiin tekemään. Kun lapsella oli liikkumisvapauden rajoitus, ei hän päässyt käymään myöskään kotilomilla. Huoltaja koki, että vaikka hänellä oli tuona aikana ikävä lastaan, oli rajoituspäätös silti hyvä. Hänen mielestään tällä saatiin myös lapsi ajattelemaan omaa käytöstään ja seuraamuksia. Haastateltava viittasi tällä siihen, että lapsi voisi oppia hillitsemään itseään paremmin, kun hän huomaa, että teoilla on seuraukset. Huoltaja koki myös, että tunteet rajoitustoimenpiteistä ovat olleet enemmän positiivisia kuin negatiivisia. Päätökset eivät ole tuntuneet epäoikeudenmukaisilta tai liian rankoilta vaan ne ovat olleet tilanteeseen juuri sopivia.

H2 ”Jos ei ajatella mua ja mun ikävää, vaan lasta ja hänen tulevaisuutta, niin se oli parasta mitä hänelle voi sattua”

Molempien haastateltavien kohdalla huomio kiinnittyy siihen, miten vanhempia/ huoltajia on tiedotettu rajoitustoimenpiteistä. Matiaksen äiti ei ollut saanut etukäteen informaatiota käytettävissä olevista rajoitustoimenpiteistä, mutta Nooran äidillä oli kokemus, että rajoitustoimenpiteistä oli kerrottu ja keskusteltu yhteisissä palavereissa. Vanhemmille ei kuitenkaan oltu kerrottu etukäteen vanhempien/huoltajien oikeudellisista oikeuksista rajoitustoimenpiteiden päätöksiin ja muutoksenhakuun. Rajoittamispäätöksistä ja muutoksenhausta oli heille tiedotettu suullisesti tai kuukausi-raporttien yhteydessä.

ÄITIEN KOKEMUKSET RAJOITUSTOIMENPITEISTÄ

Opiskelija kysyi haastattelussaan vanhemmilta sitä, millaisia rajoitustoimenpiteitä on käytetty heidän lapsensa kohdalla ja onko mieleen jäänyt jokin erityinen tilanne/asia rajoitustoimenpiteiden käyttöön liittyen. Hän kysyi myös millaisia ajatuksia ja/tai tunteita rajoitustoimenpiteet ovat huoltajissa herättäneet.

H1 ”no ainakin liikkumisvapauden rajoittamispäätös sekä yhteydenpidon rajoittamispäätös”

H1 ”en usko, että siinä käytettiin mielivaltaa, tuntui hyvältä, että Nooraa on haluttu suojella”

Nooran äiti muistelee erityisen haasteellisena ja ikävänä kokemuksena Nooran eristyshuone päätöstä. Kuitenkin hänellä oli luottamus lastensuojeluntyöntekijöiden arvioon siitä, että päätös on tehty tarpeellisena. Haastateltavan oli vaikea uskoa, että nykypäivänä käytettäisiin rajoitustoimenpiteitä ohjaajien toimesta mielivaltaisesti, vaan hän sanoi luottavansa siihen, että niitä käytetään vain, jos on oikeasti tarve.

Tapauksessa, jossa hänen lapsensa joutui eristykseen itsetuhoisuuden vuoksi, hänen kokemuksensa oli, että on hyvä kun ohjaajat ovat nähneet rajoitustoimenpiteen tarpeen ja näin halunneet suojella hänen lastaan itsetuhoiselta käytökseltä. Hän painotti kuitenkin sen tärkeyttä, että rajoitustoimenpiteissä tulisi ottaa huomioon aina yksilö. Äiti kokee, että rajoitustoimenpiteissä tai muissakaan toimenpiteissä ei voida tuijottaa ainoastaan sitä, mitä on kirjoitettu lakiin, vaan on huomioitava yksilön tarpeet.

Nooran äiti kertoi kokeneensa yhteydenpidon rajoittaminen ja liikkumisvapauden rajoittamisen yhteydessä kovaa ikävää lapseensa. Hän kuitenkin kertoi ymmärtävänsä, että päätökset on tehty Nooran parasta ajatellen

H1: ”Nooraa oli tietysti ikävä, mutta Nooran parhaaksi ne päätökset tehtiin”

H1 ”liikkumisvapauden rajoittamispäätös oli parasta mitä voi olla”

H1 ”ohjaajat lipsuivat aikaisemmin päätöksistään, toinen oli asiasta toista mieltä -nyt oli yhteinen päätös, jota kaikki noudattivat”

H1 ”kaikki toimenpiteet olivat tarpeellisia ja asiallisia”

Nooran äidillä oli vahva luottamus lapsen asioita hoitavaan sosiaalityöntekijään. Äidin kokemus oli, että rajoitustoimenpiteet tehtiin yhteisymmärryksessä sosiaalityöntekijän, sijaishuoltoyksikön ja hänen kanssaan, vaikka tehtävistä päätöksistä tieto tuli hänelle jälkikäteen. Äiti ajatteli, että hän oli antanut yksikölle luvan tehdä tarpeelliset ja välttämättömät toimenpiteet, vaikka hän ei itse olisi juuri tavoitettavissa. Äidin kokemus oli, että hänen lapsensa kohdalla rajoittamistoimenpiteet olivat välttämättömiä ja ne olivat täsmällisiä ja oikein suunnattuja, koska Noora käyttäytyi sijaishuollon yksikössä itsetuhoisesti, mm. julkaisi itsestään paljastavia kuvia netissä ja viilteli itseään. Häneltä otettiin pois puhelin käytöstä ja tehtiin liikkumisvapauden rajoittamispäätös sekä yhteydenpidon rajoittamispäätös.

Matiaksen kohdalla äiti on kokenut kaikkein vaikeimpana kiinnipitämiseen liittyvät toimenpiteet. Kiinnipitäminen on tuntunut niin henkilökohtaiselta ja siksi erityisen vaikealta. Rajoittamispäätökset ovat aiheuttaneet hänelle syyllisyyttä, riittämättömyyden tunnetta ja häpeää. Opiskelija kysyi äideiltä haastattelussaan, että oliko heillä ollut mahdollisuutta keskustella rajoitustoimenpiteistä ja niistä nousseista tunteista jonkun kanssa. Nooran äiti kertoi, että hänelle on tarjottu mahdollisuutta keskusteluun Nooran rajoitustoimenpiteistä, mutta hän ei ole kokenut sitä tarpeellisena. Hänellä on ollut kaikkien toimenpiteiden suhteen sama ajatus kuin henkilökunnallakin ja kokemukset ovat olleet vain positiivisia. Matiaksen äiti kertoi, että sosiaalityöntekijän kanssa hän ei ole voinut keskustella asiasta ja on kokenut välit sosiaalityöntekijään hyvin etäisinä. Matiaksen sijoituspaikkaan hänellä on kuitenkin ollut luottamukselliset välit. Hän on pystynyt puhumaan henkilökunnan kanssa ja lisäksi hän oli hakenut itse keskustelua mielensterveystoimistosta.

H2 ”siitä mielenterveystoimistosta on ollut mulle iso apu, oma syyllisyys on poistunut ja olen ymmärtänyt, että olen tehnyt sen mitä olen pystynyt”

H2 ”minä osasin hakea itse apua, mutta entä ne jotka eivät jaksa”

Rajoitustoimenpiteisiin liittyvien tunteiden käsittelemisessä Matiaksen äitiä on auttanut luottamus lastensuojelulaitokseen ja sen työntekijöihin. Hän pohtii, että rajoitustoimenpiteet tuntuisivat varmaan paremmilta, mikäli luottamus puuttuisi. Joskus on tullut tilanteita, jolloin hän on miettinyt, onko rajoitus ollut aiheellinen mutta kokee kuitenkin, ettei niissä tilanteissa ole muuta mahdollisuutta kuin luottaa työntekijöiden ammattitaitoon. Jos hän epäilisi jatkuvasti tehtyjä ratkaisuita olisi hirveä tuska koko ajan. Hän ei myöskään usko, että rajoitustoimenpiteitä käytettäisiin turhaan. Kiinnipidosta kertoessaan huoltaja tietää itsekin, että tilanteet ovat varmasti olleet rajuja ja joissain tilanteissa lastensuojelulaitoksen esineitäkin on mennyt tilanteissa rikki. Hän kokee, että näissä tilanteissa kiinnipito on ollut välttämätöntä, kun ei ole enää muita keinoja tilanteen saamiseksi hallintaan.

Matiaksen äiti kertoi, että ei ole ollut koskaan näkemässä kiinnipitotilannetta ja tämän hän koki helpottavana asiana. Kun ei ole ollut tilannetta näkemässä, oli helpompi ajatella tilannetta järjellä eivätkä tunteet pääse niin pintaan. Haastateltava kertoo, että aikaisemmin koulutilanteissa erilaisia tunteita tuli niin paljon pintaan, ettei sitä pystynyt kunnolla käsittelemään. Häpeän lisäksi hän koki syyllisyyden ja riittämättömyyden tunteita. Haastateltava kertoo, että alkuaikoina kun hänelle oli soitettu lastensuojelulaitoksesta ja kerrottu, että jokin tilanne oli päätyneet kiinnipitoon, niin se tuntui kyllä pahalta, mutta hän ymmärsi, että tilanne oli ollut niin kriittinen, että muuta vaihtoehtoa ei ollut.

RAJOITUSTOIMENPITEITÄ KOSKEVAT PÄÄTÖKSET JA MUUTOKSENHAKU

Huoltajilta kysyttiin haastattelussa, mistä he ovat saaneet tiedon rajoitustoimenpiteiden päätöksistä ja muutoksenhausta. Kumpikaan haastateltavista ei ole hakenut huostaanottoon eikä heidän lastensa kohdalla käytettyihin rajoitustoimenpiteisiin muutoksenhakua. He ovat kokeneet, että rajoitustoimenpiteet, joita on käytetty, ovat olleet tarpeellisia lapsen tilanteessa. Matiaksen äidin kokemus oli, että hänellä on jonkinlainen käsitys ja ymmärrys rajoitustoimenpiteistä. Rajoitustoimenpiteistä on tullut asianmukaiset kirjalliset päätökset ja niistä on kerrottu hänelle myös suullisesti. Äidin tietämys rajoitustoimenpiteistä oli suurilta osin kertynyt hänen omista kokemuksistaan sekä sijaishuoltoyksiköstä saadusta tiedosta, lakiin perustuvaa tietoa ei juurikaan haastattelussa tullut esille. Tiedon rajoitustoimenpiteistä haastateltava oli saanut lastensuojelulaitoksesta joko puhelimitse tai viimeistään kun kuukausiraportti oli tullut hänelle postissa. Äidillä oli kokemus, että päätökset ovat olleet asiallisia ja niissä on ollut myös valitusmahdollisuus - ainakin hänellä on ollut tieto siitä, ettei rajoituspäätöksiin ole pakko tyytyä, vaan niistä voi valittaa. Haastateltava kuitenkin

kertoi, ettei ole tarvinnut valittaa päätöksistä, kun työntekijöiden ja hänen välillään on ollut molemminpuolinen luottamus.

Nooran äiti ei muistanut saaneensa lapsensa rajoitustoimenpiteeseen liittyvää päätöstä kirjallisena, mutta kertoi olevansa tietoinen päätöksen muutoksenhaku mahdollisuudesta. Myös hän oli kokenut, että muutoksenhakuun ei ole tarvetta ja päätökset on tehty lapsen suojelemiseksi.

KEHITTÄMINEN

Molemmat haastateltavat äidit toivat esille useita kehittämisen alueita liittyen lastensuojeluun, lasten sijoittamiseen ja rajoitustoimenpiteisiin. Lapsen yksilöllinen kohtaaminen ja yksilön tarpeen mukaiset päätökset lastensuojelussa nähtiin ensisijaisen tärkeänä. Erityisenä haasteena he kokivat henkilökunnan suuren vaihtumisen. Jatkuvat vaihdokset henkilökunnassa koettiin henkisesti raskaaksi niin lapsille kuin vanhemmille. Se vaikeuttaa ihmissuhteiden syntymistä ja luottamuksen rakentumista. Luottamukselliset suhteet koettiin erityisen tärkeinä vaativien lastensuojelutoimenpiteiden, kuten rajoitustoimenpiteiden äärellä. Myös henkilökemialla on vaikutusta hyvälle työntekijäsuhteelle. Yhteistyön sujuminen eri viranomaisten välillä on tärkeää lapsen ja vanhempien yhteydenpidon kannalta. Vanhemman tilanteen ymmärtäminen auttaa lapsen sijaishuoltopaikan työntekijöitä ylläpitämään ja tukemaan lapsen ja vanhempien suhdetta. Lastensuojelulaitoksen työntekijöillä voidaankin nähdä olevan tärkeä tehtävä vanhempien kanssa, kun käsitellään lapsen huostaanoton ja sijaishuollon kysymyksiä.

Matiaksen äidillä oli vahva kokemus yksin jäämisestä. Hän olisi kaivannut konkreettisempaa apua ja tukea sosiaalityöntekijältään. Rajoitustoimenpiteitä kohdatessa onkin tärkeää saada vanhemmille kokemus siitä, että he ovat tulleet kohdatuiksi ja kuulluiksi lapsensa rajoitustoimenpiteisiin liittyen. Vanhempien asiantuntijuutta lapsesta tulee pitää arvokkaana ja tärkeänä, jolloin työntekijät sekä vanhemmat voivat yhdistää työskentelyssä voimavaransa. Lastensuojelun työntekijöiden on siis hyvä huomioida vanhemmat yhtenä tärkeänä yhteistyökumppanin työskentelyssä lapsen kanssa, koska vanhemmilla on paras kokemus ja tieto lapsensa elämästä. Kuten jo aiemmin on mainittu lapsen huostaanotto tai kodin ulkopuolelle tapahtunut sijoitus ja mahdolliset rajoitustoimenpiteet aiheuttavat vanhemmissa erilaisia ja hyvinkin voimakkaita tunteita esimerkiksi pettymystä ja häpeää. Vanhempien kanssa tehtävä yhteistyö voi helpottaa sijoituksesta ja rajoitustoimenpiteistä huolimatta, jos vanhemmilla on kuulluksi tulemisen kokemus ja se voi voimaannuttaa vanhempia sekä lasta. (Järvinen ym. 2012, 84-85.) Pitkäsen (2011, 113-114) tutkimuksen mukaan vanhemmille on tärkeää sijaishuollon aikana, että heidät huomioidaan lapsen huoltajina ja he saavat vaikuttaa päätöksen teossa joihinkin lasta koskeviin asioihin.

Pitkänen (2011, 91) kirjoittaa tutkimuksessaan, että huostaanotetut lapset ovat vahvasti mukana vanhempiensa elämässä, vaikka eivät asu samassa osoitteessa ja vanhemmat myös pohtivat lapsen pärjäämistä ja toivoivat lapsen asioiden olevan hyvin. Lapsen ollessa sijoitettuna perhesuhteiden huomioiminen on välttämätöntä ja perus-

teltua lapsen hoidon- ja kasvattamisen prosessissa. Vanhempien kanssa tehtävä suunnitelmallinen työ vähentää lapsen sijoituksen aiheuttamia kielteisiä vaikutuksia ja vahvistaa sijoituksen onnistumisen edellytyksiä lapsella. Näin voisi ajatella myös rajoitustoimenpiteiden suhteen. Yksi vaikuttavan sijaishuollon edellytyksistä on tehdä vanhempien kanssa suunnitelmallista työtä. Hyvässä asiakassuhteessa asiakas saa tukea ja voi saada kokemuksen siitä, että hänet hyväksytään ja häntä ymmärretään (Pitkänen 2011, 16, 23, 116-117.)

AJATUKSIA LOPUKSI

Haastateltujen äitien kertomasta tuli ymmärrys, ettei rajoitustoimenpiteiden kirjallisia päätöksiä pidetty kovin tärkeitä, koska asiaan viitattiin ikään kuin sivulauseessa. Se saa miettimään, miksei kirjallisia päätöksiä ja muutoksenhakua pidetä niin tärkeänä? Johtuuko se haastateltavien kertomasta hyvästä luottamuksesta työntekijöiden arviointikykyyn vai koetaanko riittävänä se, että rajoitustoimenpiteestä on kerrottu esimerkiksi puhelimitse ja kirjallista päätöstä ei koeta kovin tärkeänä? Vai onko merkitystä sillä, että kirjalliset päätökset ovat keskenään melko samanlaisia, etenkin jos samaa rajoitustoimenpidettä käytetään useamman kerran? Vai unohtuuko omat tarpeet ja oikeudet, kun ajatuksissa pyörii huoli sijoitetusta lapsesta ja hänen pärjäämisestään? Haastattelun vanhemmat kuvasivat kertomassaan huolen, ikävän ja surun tunteita. Vanhemmilla oli kova huoli lapsestaan ja he laittoivat lapsen hyvinvoinnin omansa edelle.

Kumpikaan haastateltavista ei ole käyttänyt rajoitustoimenpiteiden muutoksenhakua. Asiaa kommentoitiin haastatteluissa vain, ettei muutoksenhakua ole käytetty. Muutoksenhakuoikeus on huoltajien juridinen oikeus ja etuus, joten on hämmäntävääkin, mikseivät haastateltavat ole sitä käyttäneet. Voiko kyseessä olla, ettei muutoksenhakua nähdä ylipäättään tärkeänä vai koetaanko muutoksenhaku raskaana ja haastavana asiana? Onko myös mahdollista, ettei huoltajille ole annettu kunnollista ohjeistusta muutoksenhakuun ja se koetaan sen vuoksi vaikeana ja työläänä asiana? Muutoksenhakuoikeuden käyttämättä jättäminen voi tietysti myös kertoa siitä, että vanhemmat luottavat lastensuojelun tekemiin päätöksiin ja haastattelun vanhemmat eivät ole kokeneet missään vaiheessa rajoitustoimenpiteiden olleen epäoikeudenmukaisia tai tarpeettomia. Haastateltavien kertomasta kävi selville, että he ymmärtävät rajoitustoimenpiteiden olevan viimesijaisia ratkaisuja eikä niitä ole käytetty heidän lastensa kohdalla väärin.

Olipa sijoitus tehty mistä syystä tahansa, sijoitus ja siihen mahdollisesti liittyvät rajoitustoimenpiteet ovat aina kriisi vanhemmille ja muulle perheelle. Sopeutuminen ja muutoksen aikaansaaminen on vaikea tehtävä, jossa tarvitaan käyttöön kaikki ihmisen voimavarat. Pystyäkseen tukemaan vanhempaa, sosiaalialan työntekijän on kyettävä luomaan hankalassakin tilanteessa luottamuksellinen suhde, jossa asiakkaan ongelmia voidaan käsitellä niin, että omanarvontunto, itseluottamus ja elämisen- ja yrittämisen halu lisääntyy. Asiakkaan ja työntekijän näkökulmien jakaminen ja ymmärtäminen mahdollistaa uuden todellisuuden kuvan luomisen. (Särkelä, 2011, 28-30.)

LÄHTEET

- Juhila, K. 2006. Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat. Tampere: Vastapaino.
- Järvinen, R., Lankinen, A., Taajamo, T., Veistilä, M., & Virolainen, A. 2012. Perheen parhaaksi. Perhetyön arkea. Porvoo: Bookwell Oy.
- Kekkonen, M. 2012. Kasvatuskumppanuus puheena: Varhaiskasvattajat vanhemmat ja lapset päivähoidon diskursiivisilla näyttämöillä. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Tampere: Tampereen yliopistopaino Oy
- Laakso, R. 2009. Arjen rutiinit ja yllätykset – etnografia lastenkotityöstä. Tampereen Yliopisto. Tampereen Yliopistopaino-Juvenes Print.
- Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista. 22.9.2000/812.Finlex
- Laki viranomaistointominnan julkisuudesta. 21.5.1999/621.Finlex
- Lastensuojelulaki. 13.4.2007/417.Finlex
- Pitkänen, M. 2011. Vastuunpaikka: Vanhempien tukeminen lapsen huostaanotossa. Helsinki: Socca. Soccan ja Heikki Waris – instituution julkaisusarja nro 26
- Saastamoinen, K. 2010. Lapsen asema sijaishuollossa – käsikirja arjen toimintaan. Toinen painos. Helsinki: Edita Publishing Oy.
- Sosiaalihuollonasiakaslaki
- Särkelä, A. 2011. Välittäminen ammattina. Näkökulmia sosiaaliseen auttamistyöhön. Tampere: Vastapaino.

IV

**KASVATUKSEN JA
RAJOITUSTOIMENPITEIDEN
RAJAPINNOILLA**

Vastavuoroinen yhteisöllisyys ja holistinen hyvinvointi

Tässä artikkelissa pohdin rajoitustoimenpiteitä erityisesti osana nuorten ja aikuisten välistä vuorovaikutusta sekä sitä, millaisina yhteiskunnallisina toimijoina nuoret näyt-
täytyvät sijaishuollon toimenpiteiden kohteina. En keskity artikkelissani rajoitustoi-
menpiteisiin juridis-hallinnollisesti, vaan pohdin yleisemmin ammatillisten rajojen
asettamisen merkitystä nuorten hyvinvoinnille. Artikkelini painottuu nuoriin, koska
pieniä lapsia eli alle 12-vuotiaita koskeva tarkastelu vaatisi oman keskustelunsa.

Rajoitustoimenpiteiden sääntely on välttämätöntä, koska niitä käytettäessä kajo-
taan nuorten perusoikeuksiin. Silti ne eivät saisi korostua liikaa, koska sijaishuollon
tehtävänä on tarjota nuorille hyvä kasvuympäristö ja myös mahdollisuudet oppia sää-
telemään omaa toimintaansa siten, että he voivat tuntea itsensä yhteiskunnallisesti
hyväksytyiksi perhetaustastaan tai sijaishuollon kokemuksestaan huolimatta. Sijais-
huollon rajoitustoimenpiteet kuvaavat tilanteita, joissa jollakin tavoin rajoitetaan las-
ten tai nuorten mahdollisuuksia pitää yhteyttä itselleen tärkeisiin ihmisiin. Rajoitus-
toimenpiteet kohdistuvat myös lasten tai nuorten fyysisen ja henkisen tilan arvioin-
tiin, toiminnan rajoittamiseen tai heidän hallussaan olevaan omaisuuteen.

Rajoitustoimenpiteet ovat kovia keinoja rajoittaa sosiaalisia yhteyksiä ja nuorten
itsemääräämisoikeutta. Sosiaalisten suhteiden ylläpitoa rajoittavat toimenpiteet ovat
siten aivan kuin ristiriidassa sijaishuollon yleisten tavoitteiden kanssa tukea lasten ja
nuorten tilapäistä sijoitusta sekä kotiutusta. Niiden avulla rajoitetaan lasten tai nuor-
ten liikkumista sekä yhteydenpitoa muihin ihmisiin ja jopa salataan heidän olinpaik-
kansa vanhemmilta tai huoltajilta. (Rajoitustoimenpiteet ... 2019.) Rajoitustoimenpi-
teet koskettavat vahvasti lasten ja nuorten sosiaalisia suhteita ja niiden ylläpitoa, min-
kä takia ne ovat keskeisessä roolissa lasten ja nuorten elämän kannalta. Niitä ei tulisi
käyttää kasvatukseen vaan pikemminkin lasten tai nuorten suojeluna. Jos rajoit-
teita käytetään, se on vahva viesti suhteeseen liittyvästä vaarasta sekä lapselle tai nu-
orelle itselleen että aikuisille tai vertaisille, joita rajoitus koskee. Tällainen arvio on
vaikeaa työtä ja sisältää monia mahdollisia loukkaavia elementtejä, jotka voivat olla
lasten ja nuorten elämässä kauaskantoisia.

Tarkastelen nuorten hyvinvointia artikkelissani kokonaisvaltaisesti. Hyvinvointia
ei tällöin katsota vain resurssien puuttumisen näkökulmasta, vaan siihen sisältyvät
myös sosiaalisten suhteiden sekä maailmassaolon merkityksen kokemukset (Törrö-
nen 2018b). Käytän näin ymmärrystä hyvinvoinnista käsitettä holistinen hyvin-

vointi, joka käsitykseni mukaan on kietoutunut monin eri tavoin vastavuoroisuuteen. Vastavuoroisuus kertoo erityisesti ihmisten sosiaalisista suhteista ja niiden laadusta. Nämä tuovat esiin kunkin yhteiskunnallista statusta ja sitä, millaisia mahdollisuuksia kullakin on muuttaa omaa elämäänsä ja toimia yhteiskunnassa. Tällaisen tarkastelutavan mukaan ihminen nähdään niin yksilönä ja suhteessa omiin yhteisöihinsä kuin myös yhteiskunnan jäsenenä. Useimmiten ihmisten vaikeudet, joita saatetaan pitää yksilöllisinä ongelmina, ovat kytköksissä toisiin ihmisiin ja yhteisöihin. (Törrönen 2016, 39.) Sosiaaliset suhteet vaikuttavat nuorten hyvinvointiin, ja niiden säätely on keskeistä, kun pohditaan nuorten kasvua hyvinvointia tukeviin ihmissuhteisiin. Sosiaalisten suhteiden lisäksi hyvinvointiin vaikuttavat aineelliset resurssit, terveys ja toimintamahdollisuudet sekä se, miten nuoret kokevat elämän merkityksellisyyden. Näiden tekijöiden tasapaino tukee myös heidän sosiaalista, emotionaalista ja fyysistä kehitystään.

Vastavuoroisuus kertoo ihmisten keskinäisistä, turvallisiksi ja tasavertaisiksi koetuista suhteista sekä näihin suhteisiin liittyvästä keskinäisestä avusta ja empatiasta. Ilman vastavuoroisia suhteita ihminen jää yksin. Tasavertaisuus ei poista aikuisen ja nuoren välistä valtasuhdetta, vaan se kertoo siitä, miten toisen yksilöllisyyttä ja itsemääräämistä kunnioitetaan. Vertauskuvallisesti voisi ilmaista, että katsomme silloin toista ihmistä silmiin samalta tasolta, emme ylempää emmekä alemmaa. Hyvin kohdeltuna nuori oppii kohtelemaan hyvin myös muita ihmisiä ja luottamaan heihin.

YHTEISÖLLINEN VÄLITTÄMINEN

Viimeaikaisissa kirjoituksissani olen kehittänyt vastavuoroisuuden teoriaa, johon sisältyy tietynlainen maailmankuva ja ihmiskäsitys (esimerkiksi Törrönen 2015; 2018a). Vastavuoroisuuden käsitteeseen tutustuin 1990-luvun alussa, kun englantilainen ohjaajani, professori Noel Timms, Leicesterin yliopistosta perehdytti minut siihen. Hän oli jo 1970-luvulla kirjoittanut yhdessä Mayerin kanssa kirjan ”The Client Speaks” (1970), jossa tunnustettiin asiakkaat tai palvelujen käyttäjät keskeisiksi sosiaalihuollon toimijoiksi (Golightley & Holloway 2018a, 1503).

Olen jatkanut vastavuoroisuuden käsitteen teoreettista kehittelyä sekä sen empiiristä soveltamista erityisesti asiakasnäkökulmasta lastensuojelun tutkimukseen. Näen vastavuoroisuuden tutkimuksen osana sosiaalisen hyvinvoinnin tutkimusta, jossa mielenkiinto kohdistuu siihen, miten yhteisöt tukevat yksilöiden hyvinvointia (ks. Becker 1990), sekä osana sosiaalisen pääoman tutkimusta, joka kertoo, mikä yhteisöjä pitää yhdessä (Bourdieu 1984; Coleman 1990; Putnam 2000). Kun havaitsin, että lastensuojelun tutkimus usein keskittyi ja edelleen usein paneutuu lastensuojelun asiakkaina tai sijaishuollossa olevien tai siellä olleiden lasten ja nuorten elämän puutteisiin sekä vaikeuksiin, mietin, mitä ihmisiltä erityisesti puuttuu silloin, kun he eivät voi hyvin (ks. Saleebey 1996). Näkemykseni mukaan sosiaalityössä voidaan samanaikaisesti ymmärtää elämän rasituksia mutta myös niitä asioita, jotka ovat hyvin, hyväksymällä sen tosiasian, että elämä yleensä sisältää niitä molempia, usein vielä samanaikaisesti.

Vastavuoroisuuden teoriassa ihminen nähdään kykenevänä sekä vastavuoroisuuteen että vastavuorottomuuteen. Tämä tarkoittaa, että ihmiset voivat toimia toisiaan kohtaan empaattisesti, solidaarisesti ja auttavasti mutta myös ilkeämielisesti ja omaa etuaan tavoitellen. Se, miten ihmiset ja heidän yhteisönsä toimivat toisiaan kohtaan, kertoo keskinäisestä luottamuksesta mutta myös siitä, miten he kunnioittavat toisiaan. Se, että toiminta olisi vastavuoroista, edellyttää, että kukin tuntisi voivansa olla tai toimia merkityksellisesti (ks. Bourdieu 2000, 237; Gabriel 2011, 3) eikä olevansa vain passiivinen avun tai neuvon vastaanottaja. Kun yksilö kokee, ettei hänestä välitetä tai häntä ei hyväksytä mukaan yhteisön toimintaan, kuvaa se vastavuorottomuutta. Vastavuoroisissa suhteissa ihmiset suostuvat keskinäiseen riippuvuuteen ja olosuhteisiin, joissa he kokevat olevansa edes jollakin tavalla tasavertaisia muiden kanssa. (Törrönen 2016, 50–55.)

Maailma pysyy jatkuvassa liikkeessä ihmisten ja heidän yhteisöidensä vastavuoroisen tai vastavuorottoman toiminnan vaihtelun tähden (ks. Gouldner 1960). Tämän ajatuksen mukaan ihmisten toiminta nähdään monimuotoisempana kuin mitä esimerkiksi Mauss (2002) esitti ihmisten toiminnan luonteesta vielä 1900-luvun alussa. Mauss katsoi, että ihmiset pyrkivät aina hyötymään tai parantamaan omaa asemaansa yhteisössä, kun he antavat lahjoja toisilleen. Maussin alkuperäisheimojen keskinäiseen toimintaan liittyvät tutkimushavainnot elävät edelleen hämmästyttävän sitkeästi, ja niihin on edelleen monin paikoin helppo yhtyä. Ne antavat kuitenkin yksipuolisen kuvan ihmisten keskinäisestä toiminnasta. Ihmiset pyrkivät toimimaan omaa etuaan tavoitellen mutta joskus myös niin, että he asettavat yhteisen edun oman etunsa edelle: esimerkiksi perheen äiti voi asettaa lasten toiveet omiensa edelle, tai suvun etu ajaa yksittäisen sukulaisen edun edelle. Ihmiset voivat toimia Siegwart Lindenbergin ym. (2010) mukaan myös solidaarisesti ja altruistisesti unohtaen ainakin hetkellisesti itsensä ja löytää yhteistoiminnallisia päämääriä toiminnalleen. Samoin Amartya Sen (2009) ja William Scott Green (2008) näkevät, että ihmiset voivat toimia toisiaan kohtaan hyvin ja vastavuoroisesti ajatteleamalla myös toisten hyvinvointia. Tällainen yhteistoiminnallinen toiminta voi antaa ihmisille tunteen siitä, että he pystyvät toimimaan omien arvojensa mukaisesti, mikä puolestaan tuottaa tyydytystä ja tukee kunkin hyvinvointia.

NUORTEN HOLISTINEN HYVINVOINTI

Se, miten ihmiset auttavat ja tukevat toisiaan, tuottaa subjektiivisesti koettua mutta myös objektiivisesti mitattavaa hyvinvointia, jota tukevat toiminnallaan hyvinvointiyhteiskunnan palvelut, kuten sosiaali- ja terveydenhuolto sekä sosiaaliturva ja -vakuutus. Keskinäinen toisten auttaminen, vastavuoroisuus, ei välttämättä ole vain sisäsyntyistä vaan paljolti myös sosiaalisesti ja yhteiskunnallisesti opittua. Siihen ei myöskään voi oppia hetkessä vaan ajan kuluessa ja myönteisten tunnesuhteiden avulla. Yhteiskunnallisesti se edellyttää tietynlaista ihmiskäsitystä, johon sisältyy empatian ja solidaarisuuden tunteita. Sijaishuollossa on tällöin kyse lasten ja nuorten ja työn-

tekijöiden suhteista sekä myös lasten ja nuorten muista ihmissuhteista ja siitä, miten nämä ihmissuhteet toimivat.

Sosiaalisen hyvinvoinnin lisäksi nuorten holistinen hyvinvointi koostuu myös aineellisesta ja eksistentiaalisesta hyvinvoinnista (Törrönen 2018b, 34). Holistista hyvinvointia voidaan tarkastella vielä hienosyisemmin erittelemällä, millaisilla alueilla ja millaisina toimintoina sosiaalinen, aineellinen sekä eksistentiaalinen hyvinvointi tulevat esiin ja millaista vastavuoroisuuden ulottuvuutta ne edustavat (ks. taulukko alla). Sosiaalinen hyvinvointi koostuu sosiaalisista suhteista, keskinäisistä sitoumuksista ja emootioista. Se ilmenee siinä, miten nuori saa osakseen tunnustusta tai hyväksyntää, miten hän kuuluu yhteisöön ja onko hänellä olemisen oikeus sellaisena kuin hän on, esimerkiksi sukupuolen, seksuaalisen orientaation, ihonvärin tai uskonnon osalta. Aineellinen ja kehollinen hyvinvointi sisältää nuoren henkisen ja fyysisen terveyden sekä aineelliset resurssit, jotka antavat hänelle mahdollisuuden itsensä toteutukseen esimerkiksi koulutuksen, työn ja toimeentulon avulla sekä ylipäätään hengissä pysymiseen. Sosiaalitieteellisessä tarkastelussa vähemmälle jää eksistentiaalinen ja henkinen hyvinvointi sekä vastavuoroisuuden moraalinen ulottuvuus, joka liittyy elämän mielekkyyden kokemukseen, itsemääräämiseen sekä valintojen tekemiseen: Löytääkö nuori syy elää tai ylipäätään välittää itsestään? Miten hän oppii kantamaan itsestään vastuuta ja tekemään omaa hyvinvointiaan tukevia ratkaisuja? Onko hänellä todellisia vaihtoehtoja tehdä valintoja oman elämänsä suhteen?

Taulukko 1. Holistinen hyvinvointi (muokattu Törrönen 2018b pohjalta).

Hyvinvointi	Alueet	Seuraukset	Vastavuoroisuus
Sosiaalinen ja emotionaalinen	Sosiaaliset suhteet	Tunnustus, osallisuus/ osallistuminen ja olemassaolon oikeutus	Symbolinen
Aineellinen ja kehollinen	Resurssit	Henkiinjääminen ja itsensä toteutus	Praktinen
Eksistentiaalinen ja henkinen	Moraaliset teot	Elämän mielekkyyden kokemus, itsemäärääminen, valinnat	Moraalinen

Nuoren hyvinvointi ei synny yksilöllisesti, vaan sillä on yhteisöllinen luonne. Se syntyy nuoren aiempien kokemusten pohjalta, vertaissuhteissa ja aikuisten hoivassa. Jokaiselle nuorelle on tärkeää, että hänen sukupuolensa, seksuaalinen suuntautumisensa, etninen taustansa, yhteiskuntaluokkansa ja ikänsä hyväksytään. Aikuisten tehtävä on tukea nuoria heidän aikuistumisessaan ja auttaa uskomaan siihen, että tulevaisuus kantaa. Nuorille on liian raskasta, jos he tuntevat olevansa maailmassa yksin ilman aikuisten tukea ja hyväksyntää.

Nuorten sijaishuollon yhteisöt ovat usein monimutkaisempia kuin biologisen perheensä kanssa elävillä nuorilla, vaikka samat mekanismit voidaan nähdä kumpienkin nuorten yhteisöissä. Sijaishuollon yhteisöihin kuuluvat nuoret, muut yhteisön sisä- ja ulkopuoliset jäsenet sekä myös järjestelmät, joilla ohjataan ja valvotaan yhteisöjen toimintaa. John Pinkerton (2011, 2413–2414; Stein 2008; Barn 2009) katsookin, että sijaishuoltoon ja sieltä lähtemiseen tarvitaan kokonaisvaltaista ymmärrystä, joka koskettaa ’koko persoonaa’ ja myös ’koko järjestelmää’. Sosiaalitieteellisessä kirjallisuudessa kuvataan yleensä rakenteiden alistavan vaikeissa elämäntilanteissa olevia ihmisiä. Mitä rakenteilla silloin tarkoitetaan, ei vallitse yksimielisyyttä. Yleensä rakenteet tai järjestelmät kuvaavat ihmisten välisiä valtasuhteita. Tavallisesti tällöin erotetaan ja asetetaan vastakkain alistajat ja alistetut. Vastakkainasettelu ei avaa niitä asioita, jotka yhdistävät ihmisiä, eikä kerro, että ihmiset voivat toimia myös yhteistoiminnallisesti tai ylittää omia tarpeitaan, esimerkiksi lastenkodin työntekijät voivat ajatella kodissa olevien lasten parasta. Toisaalta lastensuojelulaitosten tai sijaisperheiden käytäntöihin voi kuulua myös alistavia tai epäkunnioittavia piirteitä. (Laakso 2009; Törrönen 1999.)

Rakenteet eivät ole vain instituutioita vaan myös vakiintuneita käytäntöjä, joita vahvimmin ylläpitävät vallassa olevat ryhmät mutta joita voivat tukea myös muut ryhmät. Ensijaisia rakenteita ovat esimerkiksi patriarkalismi, rasismi, kapitalismi ja heteroseksuaalisuus. Toissijaisia rakenteita ovat perhe, yhteisö ja sen hallinta viestinnän, koulutuksen ja asiantuntijoiden avulla. (Carniol 1992.) Nämä koskettavat jokaista ihmistä, niin lastensuojelun työntekijöitä kuin asiakkaita, ja heidän asennettaan näihin rakenteisiin. Ne eivät kerro vain joidenkin etäisten tai ’muiden’ ihmisten toiminnasta vaan myös omasta toiminnasta, jolla joko vahvistetaan tai heikennetään yhteisön sosiaalista järjestystä. Noudattamalla vakiintuneita käytäntöjä tai uskomuksia voidaan samalla tukea kuin huomaamattaan myös alistavia käytäntöjä.

Näin ymmärrettyinä rakenteet paljastavat ihmisyhteisöjen erityispiirteet: ihmiset ovat yleensä mieluummin vastavuoroisia sellaisten ihmisten kanssa, jotka kuuluvat heidän yhteisönsä ja jotka ovat samanmielisiä. He voivat hylkiä ja suhtautua aggressiivisesti niihin, joihin he eivät luota tai jotka eivät jaa heidän näkemyksiään. Tällainen jako voi syntyä esimerkiksi sijaishuollon laitoksen sisäpuolisiin ja ulkopuolisiin ihmisiin, mutta joissakin tilanteissa myös hoitohenkilökunnan ja lasten ja nuorten keskinäisiin suhteisiin (Törrönen 1999). Ajassa jatkuvasti vaihtelevat ja moninaiset vastavuoroiset liittoutumiset ohjaavat, hyvässä ja pahassa, yhteisöjä ja jopa maailmaa. Liittoutumiset voivat hyödyntää vastavuoroisuuden velvoittavuutta mutta myös uhatta rangaistuksilla niitä, jotka eivät suostu liittolaisuuteen ja sen ehtoihin. Niinpä vastavuoroisuus ei tuota kaikissa tilanteissa hyvinvointia kaikille ihmisille. Se tuottaa hyvinvointia erityisesti niille, jotka kuuluvat yhteisöön ja keskinäisen avun piiriin, ja erottaa joukostaan ne, jotka eivät siihen kuulu.

Miten vastavuoroisuus ja holistinen hyvinvointi ovat yhteydessä sijaishuoltoon ja rajoitustoimenpiteisiin? Edellä ollut keskustelu nostaa esiin paljon kysymyksiä: Miten sijaishuollossa olevat tai olleet nuoret nähdään osana yhteiskuntaa ja sen yhteisöä? Miten heidän yhteiskunnallinen statuksensa nähdään? Miten heidän hyvinvointiaan

tulkitaan? Nähdäänkö se holistisesti? Miten nähdään heidän pitkäaikaisten sosiaalisten suhteidensa merkitys? Millainen on heidän eksistentiaalinen hyvinvointinsa? Kuullaanko heitä, ja mitkä ovat heidän mahdollisuutensa vaikuttaa omaan elämäänsä?

Useimmiten tutkimukset yhdistävät sijaishuollossa olleet tai sieltä itsenäistyneet nuoret sukuihin, joiden elämä on ollut kovaa ja sisältänyt esimerkiksi köyhyyttä, päihteiden väärinkäyttöä, kaltoinkohtelua, hoidon laiminlyöntiä ja mielenterveydelisiä vaikeuksia. Perheen köyhyyden on havaittu korreloivan mielenterveydellisten vaikeuksien, päihteiden väärinkäytön, kasvaneen itsemurhariskin, kielteisen kehokuvan ja alhaisen itsetunnon kanssa (Woodman & McArthur 2018, 695). Nämä voivat näyttäytyä yksilöllisinä ongelmina, jolloin huomaamatta jäävät rakenteelliset ongelmat, jotka ovat voineet jatkua kauan ja viedä ihmisten voimat. Ihmisten ongelmat eivät kerro siitä, miten he ovat saattaneet saada jo syntymässään sellaisen yhteiskunnallisen aseman, etteivät he saa lähiyhteisönsä, naapurustonsa tai yhteiskunnan hyväksyntää olemassaololleen eivätkä pääse osallisiksi yhteisön vastavuoroisuuden sosiaalisesta, taloudellisesta tai sivistyksellisestä piiristä. Toisaalta he voivat myös kuulua yhteisöön, joka ei arvosta esimerkiksi koulutuksen merkitystä tai vallalla olevia kulttuurisia taikka normatiivisia oletuksia perheen elämänkulusta. He tavallaan haluavat itse erottautua normatiivisten odotusten piiristä. Suomessa on lähes unohdettu yhteiskuntaluokkakeskustelu, mutta lastensuojelun ja sijaishuollon kysymyksissä sitä ei voi välttyä. Mille asioille olemme tällä hetkellä sokeita? Joutuvatko työväenluokkaisten tai pienituloisten perheiden lapset helpommin lastensuojelujärjestelmän piiriin? Monet tutkimukset vahvistat, että sijoitettujen lasten ja nuorten perheillä on taloudellisia ja terveydellisiä hyvinvoinnin vajeita (esim. Saarikallio-Torp ym. 2010). Miten etninen tausta vaikuttaa niin sanotun normaalin elämän tulkintaan? Saavatko vanhemmat riittävästi tukea vanhemmuuteensa?

Vaikeissa elämäntilanteissa, joita syventävät esimerkiksi vakavat päihdeongelmat ja mielenterveydelliset vaikeudet, ihmiset eivät käyttäydy aina hyvin toisiaan kohtaan. Nuorten vanhemmat voivat olla tällaisissa tilanteissa väsyneitä, eikä heidän energiansa välttämättä riitä nuorten kaikkien tarpeiden huomioimiseen. Näissä tilanteissa nuoret voivat tuntea jäävänsä vanhempien tai muiden aikuisten avun ja tuen ulkopuolelle. Lisäksi nuorten mielenterveydelliset tai päihdevaikeudet voivat tehdä heistä piittaamattomia yhteisön säännöistä, ja he voivat uhata myös muiden henkeä, jolloin on ymmärrettävää suojella nuoria rajoituksin. Nuoret voivat olla myös muiden hyväksikäytön kohteena eivätkä itse osaa suojella itseään. Myös tällöin aikuisten velvollisuutena on suojella heitä.

Sijaishuollossa olevien nuorten elämäntilanteet ovat erilaisia, ja he myös kokevat sijaishuollon eri tavoin. On niitä nuoria, jotka kokevat sijaishuollon pelastaneen heidät ja ovat kiitollisia lähellään oleville aikuisille. Toisessa ääripäässä joidenkin nuorten mielestä sijaishuolto on pilannut heidän elämänsä, eivätkä he näe tulevaisuuttaan valoisana. Kaikki sijaishuollossa olevat nuoret eivät ole addiktoituneita eivätkä tarvitse päihdehuoltoa, kun taas päihteistä riippuvaiset nuoret tarvitsevat päihdehuollon palveluja ja myös tiukempia sääntöjä erityisesti päihdehoidon alussa. Rajoitustoimenpiteitä tarvitaan näissä tilanteissa eri tavoin kuin silloin, kun nuori tunnistaa omat

rajansa. Rajat ovat myös välittämistä. Eräs huumeiden käytöstä toipuva nuori kertoi, että hän ymmärsi vasta myöhemmin: ”Välittäminen ei ole sitä, että saa tehdä kaikkea.”

Emme voi ummistaa silmiämme lasten, nuorten ja vanhempien vaikeuksilta. Holistinen hyvinvoinnin tarkastelu paljastaa, kuinka tasa-arvoisia tai yhdenvertaisia ihmiset ovat suhteessa toisiinsa ja millaisia vaikeuksia he kohtaavat arjessaan: esimerkiksi onko heillä ruokaa ja suojaa, huolta pitäviä ihmissuhteita ja tunnetta siitä, että he voivat ainakin jollakin tasolla vaikuttaa omaan elämäänsä. Nämä kaikki vaikuttavat siihen, miten ihmiset kokevat hyvinvointinsa ja maailmassa olemisensa. Hyvinvoinnin tarkastelu tästä näkökulmasta jatkaa Bourdieun (1990) ajatusta siitä, ettei ihminen voi valita sosiaalista statustaan, oikeuksiaan tai vapautta toimia, koska yhteiskunnassa on jatkuva kilpailu resursseista. Köyhyys, syrjäytyminen ja masennus vähentävät mahdollisuuksia vastavuoroisiin suhteisiin, jotka tukevat holistista hyvinvointia. Köyhyys, syrjäytyminen ja masennus vaikuttavat myös siihen, kuka tietystä kulttuurissa voi osallistua, mitä priorisoidaan ja mikä on sallittua tai arvostettua (Bourdieu 1990, 138). Vaikka sijaishuolto kohentaa monen nuoren hyvinvointia, jatkuu joidenkin kaltoinkohtelu myös sijaishuollossa (Törrönen ym. 2018b). Sen tähden on tärkeää tarkastella myös sijaishuollon vakiintuneita käytänteitä ja työntekijöiden työn pohjalla vaikuttavaa ihmiskäsitystä (esim. Hytönen ym. 2016).

SOSIAALISTEN SUHTEIDEN VAKAUS JA JATKUVUUS

Tutkimusprojektissa Reciprocal Encounters – Young Adults Leaving Care tutkittiin sijaishuollosta itsenäistyneiden nuorten hyvinvointia Englannissa ja Suomessa vuosina 2016–2018. Tutkimus oli Anglia Ruskin Universityn ja Helsingin yliopiston sekä Essexin Children in Care Councilin yhteistutkimus. Se rahoitettiin Euroopan unionin Horizon 2020 tutkimus- ja innovaatio-ohjelmasta (Marie-Sklodowska grant agreement no 702989). Tutkimus on monin tavoin samankaltainen aiemmin tehdyn jälkihuollon tutkimuksen kanssa: se keskittyy nuorten itsenäistymisvaiheen kokemuksiin, sosiaalisiin verkostoihin, sosiaaliseen tukeen, koulutukseen ja työllistymiseen (ks. Harder ym. 2011). Sen sijaan tutkimus eroaa aiemmasta tutkimuksesta siten, että se on tehty yhteistutkimuksena sijaishuollosta itsenäistyneiden nuorten kanssa kahdessa eri maassa. Tutkimus analysoi nuorten holistista hyvinvointia sekä emootioita vertaishaastattelujen ja yhteisanalyysin avulla nuorten omasta näkökulmasta. Nuorten vertaishaastatteluihin osallistui yhteensä 74 18–32-vuotiasta nuorta Suomesta ja Englannista. Tutkimustiimiin kuului 16:n sijaishuollosta itsenäistyneen nuoren lisäksi kuusi nuorten kanssa työtä tekevää työntekijää ja kuusi yliopistotutkijaa. (Ks. lisää Törrönen & Vauhkonen 2012; Törrönen ym. 2018b.)

Tutkimukseen haastatelluilla nuorilla oli vaihtelevia sijaishuollon kokemuksia, ja myös heidän näkemyksensä niistä jakautuivat. Nuorten kuvaukset olivat kuitenkin hämmästyttävän samankaltaisia molemmissa maissa. Haastatelluista nuorista 60 prosenttia kertoi voivansa hyvin monin eri tavoin, 30 prosenttia kohtuullisesti ja 10 prosenttia huonosti. Osa nuorista kertoi voivansa hyvin traumaattisista kokemuksistaan huolimatta. He olivat kiitollisia siitä, että olivat elossa, ja niistä mahdollisuuksista,

joita olivat saaneet. Osa tunsivat saavansa hyvin tukea joko vertaisilta tai parisuhteesta. Osa nuorista oli katkeria sukunsa jäsenille ja lastensuojelun sekä sijaishuollon työntekijöille, joita he olivat kohdanneet, ja tunsivat tulleen kaltoin kohdelluiksi. He vaikuttivat yksinäisiltä ja olevan vailla aikuisten tukea. Nuorten vastaukset vahvistivat sitä, että sijaishuollosta itsenäistyneiden nuorten sosiaalinen hyvinvointi, taloudelliset resurssit ja olemassaolon merkityksen kokemukset ovat toisiinsa kietoutuneita. Tutkimukseen osallistuneilla nuorilla oli jonkinlainen asunto ja ainakin hiukan rahaa elämiseen, mitä voidaan pitää olennaisina arjen tarpeina. Nuorten elämän epävakautteen sijaishuollossa ja sen jälkeen vaikuttivat useat eri syyt, jotka liittyivät sijaishuollon ja jälkihuollon käytänteisiin, työntekijöiden työkuormaan ja sijaishuollon negatiiviseen julkisuuskuvaan. (Törrönen ym. 2018b, 44.)

Tutkimuksen päätulokset kertovat siitä, että nuorten sijaishuollosta itsenäistymistä tukevat parhaiten turvalliset kiintymyssuhteet, jotka antavat nuorille vakauden tunnetta, itsetuntoa ja osallisuuden kokemuksia (ks. Ward 2011, 2512). Nämä suhteet salivat nuorten emotionaalisen kiintymyksen (Törrönen ym. 2018c). Osallisuuden tunnetta on tutkittu aiemmin esimerkiksi kiintymyssuhde- tai identiteettiteorioiden avulla, jotka kuvaavat hyvin muutosvaihetta sijaishuollosta itsenäiseen elämään (Dima & Skehill 2011, 2532). Turvallinen kiintymys viittaa yksilön kykyyn etsiä lohdutusta itselleen merkitykselliseltä henkilöltä stressitilanteessa ja myös kyvystä solmia kuin uusia vanhempisuhteita (ks. Dubois-Comtois ym. 2013, 1; ks. myös Sinkkonen 2015, 32). Vastavuoroiset suhteet kertovat ihmisten keskinäisestä riippuvuudesta, joka voi myönteisesti kehittyessään tuntua yhteenkuuluvuuden tunteena, välittämisenä ja jopa rakkautena. Keskinäinen riippuvuus voi tuntua toveruudelta tai ystävyydeltä sekä herättää myötätunnon ja solidaarisuuden tunteita. Se auttaa ihmisiä käyttäytymään toisia kohtaan hyvin ja lisää yhteisöllisesti koettua hyvinvointia. (Törrönen 2018a, 42; 2018b.)

Tutkimukseen osallistuneet suomalaiset ja englantilaiset nuoret korostivat erityisesti vakaita sekä jatkuvia sosiaalisia suhteita, jotka luovat heille tunteen, etteivät he ole yksin maailmassa. Nuoret kaipaavat yhteyttä ihmiseen, joka ei ainoastaan kertoisi heille, miten käyttäytyä, vaan jolle he olisivat merkityksellisiä ja jonka kanssa he tuntisivat tulevansa kuulluiksi ja arvostetuiksi sellaisina kuin ovat. Myös kansainvälinen tutkimus korostaa kuulumisen (belonging) ja sosiaalisen kiinnittyneisyyden (social connectedness) tunteiden keskeistä merkitystä nuorten sijaishuollosta itsenäistymiselle (Ward 2011, 2512). Kuulumisen ja sosiaalisen kiinnittyneisyyden tunteet ovat keskeisiä nuorten onnistuneelle siirtymävaiheelle sijaishuollosta itsenäiseen elämään. Ne syntyvät turvallisten ihmissuhteiden, vakauden ja omanarvontunnon pohjalta (mts. 2512).

Nuorten vastaukset painottavat sosiaalisten suhteiden merkitystä heidän hyvinvoinnilleen. Tämä voi kertoa siitä, että sijaishuollosta itsenäistyneiden nuorten toiveet ovat samankaltaisia kuin keiden tahansa nuorten. Esimerkiksi Woodman ja McArthur (2018, 693) ovat omassa nuoria koskevassa tutkimuksessaan havainneet, että nuorilla on tarve olla osa perhe-elämää sekä sukua ja että he pitävät ennen nuoruutta solmittuja ihmissuhteita tärkeinä ja toivovat niiden mukana pysymistä aikuisuuteen

saakka. Woodmanin ja McArthurin tutkimuksen nuoret toivoivat, että heillä olisi solmittuja sukuyhteyksiä ja ne säilyisivät läpi nuoruuden.

Sijaishuollossa olleiden nuorten perhe- ja sukulaissuhteet eivät aina kestä läpi nuoruuden. Perhe- ja sukulaissuhteisiin liittyvät vaikeudet voivat rikkoa välejä, ja myös sijoitus voi muuttaa suhteita niin, että niitä on vaikea enää korjata jälkeensä. Myös lastensuojelun käytännöt ja resursointi vaikuttavat osaltaan siihen, ettei lasten ja nuorten toiveisiin vakaista ja jatkuvista ihmissuhteista pystytä aina vastaamaan. Nuoren sijoituspaikka saattaa esimerkiksi sijaita etäällä suvusta tai muista tärkeistä ihmisistä taikka vaihtua usein niin, ettei nuori ehdi kiintyä keneenkään. Gibb ja Edwards (2017, 12) ovat havainneet, että sijaishuoltopaikkojen vaihtuvuuden on mainittu toistuvasti luovan epävakautta nuorten elämään. Myös Lee ja Berrick (2014, 79) toteavat, että monet nuoret muuttavat useasti eri koteihin ja joutuvat tottumaan useisiin eri hoitajiin. Heillä ei ole mahdollisuutta kasvaa ja kehittyä turvallisessa sekä vakaassa ympäristössä.

Sijaishuollossa oleva nuori tarvitsee rajojen sekä sääntöjen lisäksi muiden tukea ja hyväksyntää. Kun nuoren sosiaalisia suhteita rajoitetaan, sen tulee tapahtua nuoren suojelemiseksi. Mahdollisesti nuori ymmärtää rajoitusten merkitysten vasta myöhemmin elämässään. Rajoittamistoimenpiteissä pitäisi kuitenkin varoa sitä, etteivät ne katkaise nuoren kaikkia ihmissuhteita, ja sitä, ettei nuori jää sijaishuollon jälkeen täysin ilman sosiaalisia suhteita. Olennaista on, etteivät rajoitustoimenpiteet ole mielivaltaisia vaan perustuvat yhteisesti sovittuihin toimintatapoihin ja aikarajoihin, jotka ovat sijaishuollossa olevan nuoren ja häntä lähellä olevien aikuisten tiedossa. Ihanne-tilanteessa toimintatavat ovat myös sekä nuorten, työntekijöiden että nuorten huoltajien hyväksymiä. Näiden lisäksi sijaishuollossa on tärkeää nuorten aito kohtaaminen, joka kunnioittaa heidän oikeuksiaan ja ihmisarvoaan. Sijaishuollossa olevan nuoren ja hänestä huolehtivien aikuisten välinen kunnioittava suhde onkin erityisen tärkeä sen kannalta, miten nuori kokee maailmassa olonsa. Myös syvässä päihtymyksen tilassa oleva ihminen ymmärtää, miten häntä kohdellaan.

LOPUKSI

Sijaishuollon rajoitustoimenpiteet eivät ole vain juridis-hallinnollista työtä vaan myös osa aikuisten ja nuorten välistä vuorovaikutusta. Nuorten oman toiminnan säätely kehittyy vastavuoroisissa suhteissa, ja rajat sisäistyvät ajan kuluessa itselle tärkeiden ihmisten kanssa. Jokainen nuori, kuten muutkin ihmiset, tarvitsee kokemusta siitä, että hän voi tuntea itsensä yhteiskunnallisesti hyväksytyksi perhetaustastaan tai sijaishuollon kokemuksestaan huolimatta. Holistisen hyvinvoinnin näkökulmasta olisi tärkeää, että nuorilla olisi itsenäistymisvaiheessa joko opiskelupaikka, työtä tai muuta merkityksellistä tekemistä, joka tukee heidän taloudellista toimeentuloaan ja psykososiaalista kehittymistään (Törrönen ym. 2018a, 102).

Sijoituksen jälkeenkin nuori toivoo itsellään olevan merkityksellisiä ihmisiä. Sijoitetun nuoren oikeus on olla hyväksytty ja rakastettu. Kuten rakkaus voi olla jaettava esimerkiksi pari-, vanhempi- ja ystävyysuhteiden kesken, myös vanhemmuutta,

sisaruutta ja veljeyttä voi kokea paitsi biologisen suvun myös muiden itselle merkityksellisten ihmisten kanssa. Myös nämä ihmissuhteet voivat olla vakaita ja jatkuvia. Merkitykselliset ihmiset voivat olla sukulaisia tai ystäviä mutta myös ammattilaisia (ks. Golightley & Holloway 2018b, 1831). Vanhemmat ovat useimmiten edelleen tärkeitä nuorelle, vaikka nuori olisi sijaishuollossa tai sieltä itsenäistynyt. Sen tähden myös vanhempien hyvinvointi on tärkeää. Kuten Kahn ja Antonucci (1980, 254) katsovat, elämässä on tärkeää, että voi tuntea olevansa jollekin merkityksellinen ja saavansa tältä henkilöltä sosiaalista tukea. Lastensuojelussa asiakkaina olevilla nuorilla on lupa positiivisiin, lämpöisiin sekä tukeviin perhe- ja vertaissuhteisiin, jotka palvelevat kunkin henkilökohtaista muutosta ja oman paikan löytämistä, parantavat itsetuntoa sekä vähentävät syrjäytymisriskiä (Woodman & McArthur 2018, 695; Mueller ym. 2014).

Sosiaaliryöön ja yhteiskuntapolitiikan tehtävänä on vahvistaa yhteiskunnassa ihmisten holistista hyvinvointia ja vastavuoroisia suhteita niin henkilökohtaisella kuin yhteiskunnallisella tasolla. Henkilökohtaisella tasolla jokainen kansalainen voi itse olla sensitiivisempi omalle toiminnalleen ja toimia siten, ettei anna tilaa epätasa-arvolle, syrjinnälle tai kiusaamiselle. Yhdenvertaisuuden tavoittelua ei kuitenkaan voi jättää vain yksilöiden harteille, koska yhteisöjen ja ryhmien sisällä on vastavuoroisia liittoumia ja keskinäistä avunantoa, jotka eivät välttämättä ylitä niiden rajoja. Jos ihmisillä on mahdollisuus tavoittaa holistista hyvinvointia ja siten saada yhteiskunnallista hyväksyntää, vähenee lastensuojelun tarve. Koska lastensuojelua on myös kritisoitu siitä, että se on yksi keino hallita köyhiä ihmisiä (esim. Gupta 2018), tarvitaan yhteiskunnassa myös yhteiskuntapoliittisia toimia köyhyyden ja syrjäytymisen poistamiseen; siihen lastensuojelu ei kykene yksinään.

Yhteiskunnallisella tasolla sosiaaliryöön ja yhteiskuntapolitiikan tulisi toteuttaa hyvinvointivaltion solidaarisuuden, yhdenvertaisuuden ja työllistymisen periaatteita. Lastensuojelun tehtävänä on osoittaa yhteiskunnallista solidaarisuutta lapsille, nuorille ja heidän vanhemmilleen sekä ylittää yhteisöissä mahdollisesti vallitsevat ennakkoluulot. Sen tehtävänä on ymmärtää, että perheiden kulttuurinen tausta, kuten uskonto, koulutus ja perhetausta, voivat olla yhteydessä vaikeisiin elämäntilanteisiin ja siihen, miten heihin suhtaudutaan yhteisössä (Bourdieu 1984). Sosiaaliryöön ja lastensuojelun tulevaisuuden toimintatapoihin toivottavasti kuuluu entistä enemmän perheiden tukeminen esimerkiksi systeemisen perhekuntoutuksen avulla. Silloin lasta ei irroteta erilleen itselleen tärkeistä ihmissuhteista, vaan hänen lähiyhteisöään autetaan toimimaan rakentavammin ja toisiaan tukevammin. Perhettä autetaan myös heidän aineellisissa vaikeuksissaan. (Törrönen & Pärnä 2010.)

Jos lastensuojelussa voidaan panostaa ehkäisevään lastensuojeluun ja parantaa perheiden sosiaalista, aineellista ja eksistentiaalista hyvinvointia, voidaan sijoituksia ehkäistä. Jos taas sijoitetuilla nuorilla on mahdollisuus pysyä mahdollisimman pitkään samassa sijoituspaikassa ja saada siellä itselleen merkityksellisiä sekä rakastavia ihmissuhteita, kiintyä näihin ihmisiin sekä ylläpitää edelleen yhteyksiä sukuunsa tai muihin tärkeisiin ihmisiin, on todennäköisesti mahdollista vastata nuorten toiveisiin vakaista ja pitkäaikaisista itselle merkityksellisistä ihmissuhteista.

LÄHTEET

- Barn, R. 2009. Care leavers and social capital: understanding and negotiating racial and ethnic identity. *Ethnic and Racial Studies* 33, 5, 832-850, DOI: 10.1080/01419870903318896.
- Becker, L. C. 1990. *Reciprocity*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bourdieu, P. 1984/1979. *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. 2000. *Pascalian Meditations*. Stanford: Stanford University Press.
- Carniol, B. 1992. Structural Social Work. Maurice Moreau's Challenge to Social Work Practice. *Journal of Progressive Human Services* 3,1, 1-20.
- Coleman, J. S. 1990. *Foundations of Social Theory*. Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Dima, G. & Skehill, C. 2011. Making sense of leaving care: The contribution of Bridges model of transition to understanding the psycho-social process. *Children and Youth Services Review – an international multidisciplinary review of the welfare of young people. Special Issue: Young People's Transitions from Care to Adulthood* 33,12, 2532-2539.
- Dubois-Comtois, K., Cyr C., Pascuzzo, K., Lessard, M. & Poulin, C. 2013. Attachment Theory in Clinical Work with Adolescents. *Child & Adolescent Behavior* 1, 3, 1-8. 25, 2, 161-178.
- Gibb, J. & Edwards, A. 2017, May. From Care to Independence. Findings from research supported by The Big Lottery, conducted in partnership with The Prince's Trust. FC21 Report_13.6.17_FINAL_NEW LOTTERY LOGO.PDF. Hakupäivä 1.5.2018 <https://www.princes-trust.org.uk/From-Care-to-Independence-Full-Final-Report.PDF>.
- Green, W. S. 2008. "Parsing Reciprocity: Questions for the Golden Rule". Teoksessa J. Neusner & B. Chilton (toim.) 2008. *The Golden Rule: The Ethics of Reciprocity in World Religions*. London: Continuum, 1-8.
- Gabriel, P. 2011. The Social as Heaven and Hell. Pierre Bourdieu's Philosophical Anthropology. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 42, 1, 1-24. Hakupäivä 14.2.2013 <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-5914.2011.00477.x/pdf>.
- Gupta, A. 2018. Punishing the Poor? Child welfare and Protection under Neoliberalism. *Social Work and Society* 16, 2. Hakupäivä 15.6.2019 <https://www.socwork.net/sws/article/view/575/1122>.
- Golightley, M., & Holloway, M. 2018a. Editorial: The Voice of the Service User. *The British Journal of Social Work* 48, 6, 1503-1507. Hakupäivä 16.6.2019 <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcy087>.
- Golightley, M., & Holloway, M. 2018b. Editorial: The Personal and Professional: Towards a Holistic Knowledge Base. *The British Journal of Social Work* 48, 7, 1831-1835. Hakupäivä 16.6.2019 <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcy099>.
- Harder, A. T., Köngeter, S., Zeller, M., Knorth, E. J. & Knot-Dickscheit, J. 2011. Instruments for research on transition. Applied methods and approaches for exploring the transition of young care leavers to adulthood. *Children and Youth Services*

- Review – an international multidisciplinary review of the welfare of young people. Special Issue: Young People’s Transitions from Care to Adulthood 33, 12, 2431–2441.
- Hytönen, K.-M., Malinen, A., Salenius, P., Haikari, J., Markkola, P., Kuronen, M. & Koivisto, J. 2016. Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937-1983. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimusraportteja ja muistioita 22. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus.
- Kahn, R. L. & Antonucci, T. C. 1980. Convoys over the Life Course: Attachment, Roles, and Social Support. Teoksessa P. B. Balltes & O. Brim (toim.) Life-span development and Behavior 3, 253–286. Hakupäivä 15.5.2019 https://www.researchgate.net/profile/Toni_Antonucci/publication/259253271_Convoys_Over_the_Life_Course_Attachment_Roles_and_Social_Support/links/55e4969008aedeob573579e9/Convoys-Over-the-Life-Course-Attachment-Roles-and-Social-Support.pdf?origin=publication_detail.
- Laakso, R. 2009. Arjen rutiinit ja yllätykset – etnografia lastenkotityöstä. Acta Universitatis Tamperensis; 1444. Tampere: Tampere University Press.
- Lapsen oikeudet sijaishuollossa. Lastensuojelun käsikirja. Hakupäivä 24.6.2019 <https://thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/sijaishuolto/hoito-ja-kasvatus-sijaishuollossa/lapsen-oikeudet-sijaishuollossa>.
- Lee, C. & Berrick, J. D. 2014. Experiences of youth who transition to adulthood out of care: Developing a theoretical framework. Children and Youth Services Review 46, 78–84.
- Lindenberg, S., Fetchenhauer, D., Flache A., Buunk, A.P. 2010. Solidarity and Prosocial Behaviour: A Framing Approach. Teoksessa D. Fechenhauer, A. Flache, A. P. Buunk and S. Lindenberg (toim.) Solidarity and Prosocial Behavior: An Integration of Sociological and Psychological Perspectives. Critical Issues in Social Justice. New York: Springer, 3–19.
- Mauss, M. 2002. Lahja. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Mayer, J., and Timms, N. 1970. The Client Speaks. New York: Atherton Press.
- Mueller, C. E., Bridges, S. K., & Goddard, M. S. 2011. ‘Sleep and parent-family connectedness: Links, relationships and implications for adolescent depression’. Journal of Family Studies 17, 1, 9–23. Hakupäivä 16.6.2019 <https://doi.org/10.5172/jfs.2011.17.1.9>.
- Pinkerton, J. 2011. Constructing a global understanding of the social ecology of leaving care out of home care. Children and Youth Services Review – an international multidisciplinary review of the welfare of young people. Special Issue: Young People’s Transitions from Care to Adulthood 33, 12, 2412–2416.
- Putnam, R. D. 2000. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. New York: Simon and Schuster.
- Rajoitustoimenpiteet lastensuojelussa. Lastensuojelun käsikirja. Hakupäivä 24.6.2019 <https://thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/sijaishuolto/rajoitustoimenpiteet-sijaishuollossa>.

- Saarikallio-Torp, M., Heino, T., Hiilamo, H. & Hytti, H. 2010. Lapset huostassa, vanhemmat ahdingossa. Teoksessa U. Hämäläinen & O. Kangas (toim.) Perhepiirissä. Helsinki: Kela, 236–265.
- Salabeeb, D. 1996. *The Strengths Perspective in Social Work Practice*. Lincoln: Pearson.
- Sen, A. 2009. *The Idea of Justice*. London: Penguin Books.
- Sinkkonen, J. 2015. Lapsen kiintymyssuhteet tavanomaisissa ja poikkeavissa olosuhteissa. Teoksessa J. Sinkkonen & K. Tervonen-Arnkil (toim.), *Lapsi uusissa oloissa. Tietoa sijaishuollosta ja adoptiosta*. Helsinki: Pelastakaa Lapset ry, 23–39.
- Stein, M. 2008. Resilience and young people leaving care. *Child Care in Practice* 14, 1, 35–44.
- Törrönen, M. 1999. *Lasten arki laitoksessa – Elämistila lastenkodissa ja sairaalassa*. Helsinki: Helsinki University Press.
- Törrönen, M., & Vauhkonen, T. 2012. *Itsenäistyminen elämänvaiheena – Osallistava vertaistutkimus sijaishuollosta itsenäistyvien nuorten hyvinvoinnista*. Helsinki: SOS-Lapsikylä ry.
- Törrönen, M. 2015. *Toward a Theoretical Framework for Social Work – Reciprocity: The Symbolic Justification for Existence*. *Journal of Social Work Values and Ethics* 12, 2, 77–88. Hakupäivä 15.6.2016 www.jswve.org.
- Törrönen, M. 2016. *Vastavuoroisuuden yhteisöllinen luonne*. Teoksessa M. Törrönen, K. Hänninen, P. Joutimäki, T. Lehto-Lunden, P. Salovaara, & M. Veistilä (toim.), *Vastavuoroinen sosiaalityö*. Helsinki: Gaudeamus, 39–56.
- Törrönen, M., & Pärnä, K. (toim.) 2010. *Voimaannuttavat suhteet perhekuntoutuksessa*. Helsinki: Mannerheim League for Child Welfare, the Foundation for Rehabilitation of Children and Young People.
- Törrönen, M. 2018a. *Creating Well-being Through Reciprocal Relationships*. Teoksessa M. Törrönen, M., C. Munn-Giddings, & L. Tarkiainen (toim.) *Reciprocal relationships and well-being: Implications for social work and social policy*. London and New York: Routledge, Taylor & Francis, 26–45.
- Törrönen, M. 2018b. ”Hyvinvointia luova vastavuoroisuus”. *Teologinen Aikakauskirja* 2, theme number, 113–123.
- Törrönen, M. & Munn-Giddings, C. 2018a. *Sijaishuollosta itsenäistyvien nuorten emotionaalinen kiintymys Nuorten elinolot -kirja*. Helsinki: Terveystieteiden tutkimuskeskus (THL), 147–157.
- Törrönen, M., Munn-Giddings, C., Chrissie, G., O’Brien, N., Byrne, P. and Young Peer Researchers 2018b. *Reciprocal emotional relationships – Experiences of stability of young adults leaving care*. University of Helsinki and Anglia Ruskin University in collaboration with the Essex Children in Care Council. Hakupäivä 27.6.2019 <https://blogs.helsinki.fi/reciprocalencounters-youngadultsleavingcare/>.
- Törrönen, M., Munn-Giddings, C., C. Gavriel & D. Morris 2018c. *Emotional Participation of Young Adults Starting their Independent Living*. *Nordic Social Work Research*, (21 pages). Hakupäivä 1.2.2019 <https://doi.org/10.1080/2156857X.2018.1489883>.

- Ward, H. 2011. Continuities and discontinuities: Issues concerning the establishment of a persistent sense of self amongst care leavers. *Children and Youth Services Review – an international multidisciplinary review of the welfare of young people. Special Issue: Young People’s Transitions from Care to Adulthood* 33, 12, 2512–2518.
- Woodman, E., & McArthur, M. 2018. Young People’s Experiences of Family Connectedness: Supporting Social Work Practice with Families and Young People. *The British Journal of Social Work* 48, 3, 693–713. Hakupäivä 10.6.2019 <https://doi.org/10.1>.

Kasvatus ja rajoittaminen lastensuojelulaitoksessa

JOHDANTO

Tässä artikkelissa tarkastelen lasten ja nuorten kasvatusta ja rajoittamista lastensuojelulaitoksessa. Tutkimustieto laitoksissa toteutettavasta kasvatuksesta ja kasvatuskäytännöistä on edelleen niukkaa. Näin siitä huolimatta, että lastensuojelulaitosten kasvatuskäytännöt ja rajoitustoimenpiteisiin liittyvät väärinkäytökset ovat olleet näkyvästi esillä julkisessa keskustelussa.

Lastensuojelulaissa (LSL 417/2007) määritellään rajoitustoimenpiteet ja niiden käytön edellytykset. Laissa tehdään selkeä ero sijaishuollossa tapahtuvan kasvatuksen ja lasten ja nuorten perusoikeuksiin kajoavien rajoitustoimenpiteiden välillä. Laissa korostetaan kaikkien rajoitustoimenpiteiden viimesijaisuutta ja sitä, että niiden käytön tulee olla aina yksilöllistä ja lapsen edun mukaista. Rajoitustoimenpiteitä ei saa käyttää rangaistuksena, eikä niitä tule ymmärtää laitoksen säännöiksi (LSL 417/2007 ja muutokset 542/2019).

Onko kasvatuksen ja rajoitustoimenpiteiden erottaminen niin itsestään selvää kuin lainsäädännön pohjalta voisi olettaa? Mitä on kasvatus tai tavallinen kasvatus sijaishuollossa? Nämä kysymykset mielessäni olen lähtenyt kirjoittamaan tätä artikkelia.

Juhani Suoranta (1997, 19) toteaa, että kasvatuksella sanana on merkityksiä, jotka tekevät siitä toisaalta varottavan ja vältettävän, mutta toisaalta niin hajanaisen, että se menettää merkityksensä. Näin siitä huolimatta, että ihmisyyteen liitetään vahvasti kasvun tukeminen, Hollon (1927) käsittein ”kasvamaan saattaminen”. Kasvatuksella voidaan tarkoittaa laajasti määriteltynä kaikkea sitä tietoista tai tiedostamatonta toimintaa, joka vaikuttaa ihmisen kasvuun ja kehitykseen. Kasvatus voidaan myös rajata tarkoittamaan pelkästään lapsen ja nuoren sosiaalistamista yhteiskunnassa vallitseviin arvoihin, normeihin ja käyttäytymistapoihin.

Kasvatus on ensisijaisesti vanhempien tehtävä, mutta myös yhteiskunnalla on vastuu lasten hyvinvoinnista ja siitä, miten vanhemmat kasvatustehtävänsä toteuttavat. Tämän vuoksi lainsäädännössä otetaan kantaa lapsen kohteluun, huolenpitoon ja kasvatukseen. Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetussa laissa (190/2019, 1 §) todetaan seuraavaa: ”Lapselle tulee turvata hyvä hoito ja kasvatus sekä lapsen ikään ja kehitystasoon nähden tarpeellinen valvonta ja huolenpito. Lapselle on pyrittävä antamaan turvallinen ja virikkeitä antava kasvuympäristö sekä lapsen taipumuksia ja toivomuksia vastaava koulutus. Lasta on suojeltava kaikenlaiselta ruumiilliselta ja henkiseltä väkivallalta, huonolta kohtelulta ja hyväksikäytöltä. Lasta tulee kasvattaa

siten, että lapsi saa osakseen ymmärtämystä, turvaa ja hellyyttä. Lasta ei saa alistaa, kurittaa ruumiillisesti eikä kohdella muulla tavoin loukkaavasti. Lapsen itsenäistymistä sekä kasvamista vastuullisuuteen ja aikuisuuteen tulee tukea ja edistää.” Laki koskee kaikkia lapsia ja on huostaanotettujen lasten osalta erityisen tärkeä siksi, ettei lapsi tai nuori, jonka kasvun ja kehityksen on arvioitu vakavasti vaarantuneen, enää sijoitettuna joutuisi kaltoinkohdehduksi. Tärkeää se on myös siksi, että sijaishuollossa kohdataan ilmiöitä ja haasteita, joihin vastaaminen vaatii erityistä kasvatuksellista herkkyyttä ja ammatillista osaamista. Kasvatuksen erityisyydestä kertoo se, että lastensuojelussa voidaan joutua turvautumaan rajoitustoimenpiteisiin.

Artikkelini etenee siten, että ensimmäisessä luvussa tarkastelen laitokasvatuksen tavoitteita ja käytäntöjä sekä rajoittamisen tapoja suuntaamalla katseen lähistorias- ta nykyisyyteen. Kasvatus- ja rajoittamiskäytännöt ovat muuntuvia ajassa vallitsevien arvojen, lapsinäkemysten, sukupolvisuhteisiin liittyvien painotusten sekä lainsäädännön mukaan. Ajallisen tarkastelun tavoitteena on tehdä näkyväksi sitä kiinteää yhteyttä, joka kasvatuksella ja lapsen rajoittamisella on ollut viime vuosikymmeninä. Toisessa luvussa tarkastelen lasten ja työntekijöiden välistä suhdetta, sillä kasvatuksessa keskeiseksi tekijäksi ymmärretään lapsen ja aikuisen välinen suhde. Myös lastensuojelun tavoitteiden saavuttamisen kannalta merkittävänä pidetään luottamuksellista suhdetta lapsen ja työntekijän välillä. Kolmannessa pääluvussa keskityn tarkastelemaan kasvatuksellisen rajoittamisen ja lastensuojelulain mukaisten rajoitustoimenpiteiden välistä erontekoa.

Tarkastelen aihetta tukeutuen kasvatusta ja erityisesti lastensuojelulaitoksissa tehtävää kasvatusta ja rajoittamista käsittelevään kirjallisuuteen sekä lastensuojelun sijaishuollon käytännön toimijoiden kokemuksiin. Osa sijaishuollon toimijoiden kokemuksista on nauhoitettu Kemin lastensuojelupäivien alaseminaarissa (2019), jossa käsiteltiin aihetta ”hyvä kasvatus sijaishuollossa”. Seminaariin osallistui sijaishuollossa toimivia sosiaalityöntekijöitä, kehittäjiä, laitostyon esimiehiä ja ohjaajia. Olen toiminut sijaishuollon kysymysten parissa useita vuosia kouluttajana ja tutkijana. Hyödynnän tekstissä myös näiden vuosien aikana kertynyttä lukeneisuuttani, tutki- juuttani ja kokemuksiani. Artikkelini sijoittuu tyylillisesti tieteellisen artikkelin ja oman pohdinnan välimaastoon.

KASVATUS JA RAJOITTAMINEN LASTENSUOJELULAITOKSESSA – KATSAUS LÄHIHISTORIAAN

Lastensuojelulaitos on erityinen instituutio, jossa työntekijöillä on monia kasvatuksellisia tehtäviä ja velvoitteita. Työntekijöiden tehtävänä on huolehtia lasten ja nuorten arkisesta huolenpidosta, vastata kaltoinkohtelua kokeneiden lasten ja nuorten terapeuttisiin tarpeisiin ja suojata lapsia ja nuoria niin, etteivät he omalla käytöksellään aiheuta vaaraa itselleen tai muille. Ammattilaisten kasvatuksellista toimintaa voikin perustellusti kuvata tasapainoiluksi arkisen huolenpidon, rajoittamisen ja terapeuttisuuden välillä (Hoikkala 2020; Eronen & Laakso 2016; Laakso 2009).

Näkemykset laitospasvatuksen tavoitteesta, laitokseen sijoitetuista lapsista ja nuorista sekä työntekijän kasvatustehtävästä painottuvat kunkin ajan ideologisten virtaus-ten ja näkemysten mukaisesti. Eri vuosikymmeninä myös painotuksen huolenpidon, terapeuttisuuden ja rajoittamisen välillä vaihtelevat. Tämä vaihtelu näkyy konkreettisesti siinä, millaisia kasvatuskäytäntöjä ja rajoittamiskäytäntöjä laitoksissa toteutetaan ja/tai on mahdollista toteuttaa. Mitä sitten tiedämme laitosten nykyisistä kasvatuskäytännöistä? Miten ne ovat muuttuneet suhteessa lähihistoriaan? Millaisen julkisen ohjauksen varassa kasvatuskäytäntöjä on toteutettu? Lastensuojelun laitospasvatuksesta ja kasvatuskäytännöistä on vain niukasti tutkimustietoa (Hoikkala 2020, 27; Helavirta, Laakso & Pösö 2014). Tämän lisäksi olemassa olevat lähteet käsittelevät pääosin koulukotikasvatusta tai erityisen ongelmallisiksi katsottujen nuorten kasvatusta. Tutkimustieto lastenkotien kasvatuskäytännöistä on lähes olematonta. Tästä syystä myös tässä luvussa esitetty kuvaus eri aikakausien kasvatuskäytännöistä lastensuojelulaitoksissa on rajoittunut.

Susanna Hoikkala (2020) on väitöskirjassaan analysoinut erään, tapauslaitokseksi nimittämänsä lastensuojelulaitoksen rajoittamis- ja kurinpitokäytäntöjä vuosina 1950–2000. Hän erottaa kyseisellä ajanjaksolla kolme keskeistä siirtymää ja nimeää ne seuraavasti: 1) vuosikymmenien 1940–1950 taite: ”siirtymä ruumiin kurituksesta eristämiseen”, 2) vuosikymmenien 1960–1970 taite: ”rajoittamis- ja kurinpitokäytännöt demokratisoituvissa sukupolvisuhteissa”, ja 3) vuosituhatosen loppu: ”hoivaavan vallan laitospasvatännöt”.

Vaikka Hoikkala (2020) keskittyy rajoittamis- ja kurinpitokäytäntöihin, hänen tutkimuksensa tekee samalla näkyväksi laitosten kasvatuskäytännöissä tapahtuneita muutoksia. Tutkimus valottaa sitä kiinteää yhteyttä, mikä kasvatuksella ja rajoittamisella on ollut lastensuojelun laitostyössä. Teos avaa myös sitä, miten laitosten kasvatuskäytäntöjä on eri vuosikymmenillä ohjeistettu. Nämä painotukset mielessäni tarkastelen seuraavassa laitospasvatuksessa ja kasvatuskäytännöissä kyseisinä vuosikymmeninä tapahtuneita muutoksia.

1950-luku: pahatapaisten nuorten tapoihin opastaminen aikuisen auktoriteettiin ja kuriin tukeutuen

Vielä 1950-luvun laitospasvatuksessa kurinpidolla oli tärkeä merkitys osana lasten ja nuorten kasvatusta. Aikuisen ja vanhemman suhdetta määritteli aikuisen auktoriteetti, ja tämä näkyi myös laitosten kasvatuskäytännöissä. Vallitsevan ajattelun mukaisesti pahatapaiseksi määriteltiin nuori, jonka käyttäytymien koettiin ongelmalliseksi. Pahatapaisuus ymmärrettiin ennen kaikkea yksilön sopeutumattomuuden oireeksi (esim. Saari 1951). Sopeutumattomuudella tarkoitettiin nuoren sopeutumattomuutta vallitseviin normeihin ja käyttäytymistapoihin. Sopeutumattomuutta oli esimerkiksi nuoren irtolaismainen elämä, näpistely, koulunkäynnin ongelmat ja paheksuttava seksuaalinen käyttäytyminen (Vehkalahti 2004, 145). Näiden näkemysten loogisena seurauksena laitospasvatuksen keskeisenä tehtävänä pidettiin nuoren totuttamista hyvinä pidettyihin tapoihin sekä puuttumista normien vastaiseen käyttäytymiseen.

Kunnan kansalaisten kasvattamisessa tärkeää oli myös nuorten ohjaaminen työnteeseen eli työkasvatus (Vehkalahti 2004).

Kyseiset painotukset näkyvät myös Hoikkalan (2020, 61–67) tutkimuksen kohteena olleessa laitoksessa. Hän kirjoittaa, että kasvatukselle oli laitoksessa ominaista sääntillisyyden ja yhdenmukaisuuden vaatimus ja työntekijöitä kehoitettiin noudattamaan kurinpidossa ehdotonta johdonmukaisuutta. Tältä osin kasvatuksen voi tulkita olleen pitkälti niin sanottua massakasvatusta, jota toteutettiin kaikkien kohdalla mahdollisimman samankaltaisena. Kyseissä laitoksessa kasvatus tarkoitti hyvinä pidettyihin tapoihin totuttamista ja normien vastaiseen käyttäytymiseen puuttumista ja siitä rankaisemista.

Rangaistuskäytännöissä tapahtui kuitenkin merkittäviä muutoksia. Ruumiillinen kuritus, esimerkiksi vitsarangaistukset, kiellettiin kyseissä laitoksessa 1950-luvun alkuvuosina, samoin tukan poisleikkaaminen. Näiden tilalle otettiin yhä useammin käyttöön nuorten liikkumisen rajoittaminen. Rangaistusten ohella kasvatuksessa tukeuduttiin neuvontaan, valistamiseen, luottamuksellisiin keskusteluihin, varoittamiseen ja huomauttamiseen. Työntekijät turvautuivat myös positiiviseen vahvistamiseen, ja nuoria palkittiin hyvästä käytöksestä. Nuorten yksilöllisyyden huomiointi tarkoitti lähinnä nuoren yksilöllistä tarkkailua. Työntekijät veloitettiin kirjaamaan havaintonsa säännönmukaisesti lapsikohtaisiin tarkkailuvihkoihin. (Hoikkala 2020, 74). Ajalle tyypillisesti kasvatukselliset suhteet lasten ja työntekijöiden välillä rakentuivat laitoksessa kurinpittoa korostaneen kasvatuksen, rankaisevan vallankäytön ja kurittavan vallan periaatteille (Hoikkala 2020).

Mihin käytössä olleet rajoittavat kasvatuskäytännöt tuolloin perustuivat? Nykyisen kaltaista lainsäädäntöä rajoitustoimenpiteistä ja niiden käytön edellytyksistä ei ollut vielä 1950-luvulla. Lasten ja nuorten rajoittaminen, perustui lähinnä kuntien ohjesääntöihin ja kunkin laitoksen kirjallisiin toimintaohjeisiin. Laitosten kasvatuskäytäntöjen seuranta laitoksen ulkopuolisten viranomaisten taholta oli sattumanvaraista. (Hoikkala 2020, 82–85.)

1960–1970-luku: yksilölliseen ja demokraattisempaan kohteluun pyrkivät kasvatuskäytännöt

Laitosten toimintakäytännöt tulivat aikaisempaa enemmän julkisen keskustelun kohteiksi 1960–1970-luvulla. Ajalle tunnusomaista oli useissa maissa vahvistunut laitoskritiikki. Puhuttiin pakkoauttamisesta (Eriksson 1967) ja laitoksia kritikoitiin yksilön oikeuksia rajoittavista toimintakäytännöistä. Suomessa laitoskritiikki kohdistui lastensuojelulaitosten osalta lähinnä koulukoteihin (Siren 1967). Mietittiin jopa valtion koulukotien lakkauttamista. Laitoksia kritikoitiin massakasvatuksesta, asukkaiden yksityisyyden menettämisestä sekä fyysisestä kurittamisesta. Työn lastensuojelulaitoksissa nähtiin painottuvan lähinnä perushoivaan ja ongelmatilanteiden selvittämiseen, rajoittamiseen ja niistä rankaisemiseen. Kyseisinä vuosikymmeninä monilla yhteiskunnan osa-alueilla tavoiteltiin aikaisempaa demokraattisempia toimintakäytäntöjä. Tämä näkyi myös laitoskasvatuksessa, jota uudistettiin ajan ideologisten virtausten mukaisesti. Vanhojen toimintatapojen uudistaminen tapahtui

koulukodeissa oma-aloitteisesti irrallaan lainsäädännöstä ja hallinnollisesta ohjauksesta (Vehkalahti 2004, 211).

Laitoksissa kehitettiin käytäntöjä, joiden avulla lapset ja nuoret pääsivät systematisemmin päättämään omaa arkeaan koskevista asioista. Tästä tunnetuin esimerkki lienee Kalevi Kaipion (1977) Jyväskylän oppilaskodissa kehittämä yhteisökasvatus. Yhtenä edellä mainituista käytännöistä voi laitoksissa edelleen törmätä yhteisökokouksiin. Kasvatuskäytännöissä panostettiin lasten yksilölliseen huomiointiin sekä lapsiryhmän keskinäisten suhteiden ja ryhmädynamiikan hyödyntämiseen. Lasten ja nuorten yksilöllisen huomiointin konkreettiseksi välineeksi vakiintui omaohjaajamenetelmä.

1970-luvulla laitoksissa lisättiin nuorten harrastusmahdollisuuksia eikä työkasvatuksella ollut enää niin suurta merkitystä, kuin aikaisempina vuosikymmeninä. Muutokset kasvatuskäytännöissä edellyttivät muutosta myös työntekijöiden asenteissa: lapsikäsitelyssä, sukupolvisuhteissa, kasvattajan roolissa ja siinä, mitä ajateltiin nuorten ongelmien syistä. Työntekijöiltä alettiin edellyttää yhä enemmän koulutusta ja ammatillista osaamista sekä omien toimintatapojen kriittistä tarkastelua.

Lasten aseman vahvistuminen ja sukupolvisuhteiden demokratisoituminen 1970-luvulla näkyi myös Hoikkalan (2020) tutkimassa laitoksessa. Yhtenä käytäntönä vakiintuivat lapsikohtaiset tapausneuvottelut, joihin osallistui se nuori, jonka asiaa kulloinkin käsiteltiin. Lasten osallisuuden vahvistamiseksi laitoksessa toimi niin sanottu neuvosto, jossa johtajan lisäksi oli neljä nuorta. Siellä käsiteltiin nuorten lomiin, ruokailuun, tupakointiin ja vapaa-ajan viettoon liittyviä asioita, mutta myös laitoksen rangaistuskäytäntöjä ja yksittäisten nuorten rikkomuksia sekä niiden seuraamuksia. Laitoksessa otettiin 1970-luvulla käyttöön omaohjaajatyöskentely. (Hoikkala 2020, 89–92.) Yleisimpiä rangaistuksia olivat muun muassa eristäminen joko nuoren omaan huoneeseen tai eristyshuoneeseen, lomien peruminen ja siirtäminen, vaatimus korvata vahingot, jotka nuori oli aiheuttanut, varoitukset ja kasvatuskeskustelut. Päihteiden käyttöä kontrolloitiin tarkkailemalla nuorten käytöstä ja vointia, tarkastamalla nuorten huoneita ja tavaroita sekä palkitsemalla päihteettömyydestä. (Hoikkala 2020, 94–98.)

1990-luku: eheyttävä ja korjaava kasvatus sekä lisääntynyt käyttäytymisen kontrollointi

1990-luku muutti useiden lasten ja nuorten sekä perheiden elämää. Suomi oli syvässä lamassa, ja sen seurauksena työttömyys ja köyhyys lisääntyivät. Huolta herättivät lapsiperheiden kasaantuneet ongelmat, nuorten päihteidenkäyttö, lasten mielenterveysongelmat ja koulukiusaaminen. Lasten ja nuorten kontrollointi lisääntyi (Harrikari 2008). Vaikka palveluja karsittiin, perhetyö teki tuloaan. Muutamissa laitoksissa avattiin perheosastot ja aloitettiin kotiin annettava perhetyö sekä alettiin entistä enemmän tehdä yhteistyötä huostaanotettujen lasten vanhempien kanssa. Työskentelyssä korostui ratkaisukeskeinen työote (Forsberg 1998).

Näkemykset lastensuojelun piirissä olevista lapsista ja nuorista muuttuivat. Pahan tapaisien ja sopeutumattomien nuorten sijaan alettiin puhua entistä useammin vaikea-

hoitoisista lapsista ja nuorista. Laitoksissa kehitettiin uusia työkäytäntöjä ja perustettiin erillisiä osastoja vaikeahoitoisille lapsille. Kasvatusajattelussa korostuivat lasten ja nuorten hoidolliset ja terapeuttiset tarpeet. Tästä yhtenä esimerkkinä on usean laitoksen yhteinen koulutushanke, josta julkaistiin raportti ”Eheänä elämään, lastenkoti korjaavana kokemuksena” (Tuovila 2001). Kuten jo hankkeen nimi kertoo, tavoitteena oli lisätä työntekijöiden ymmärrystä huostaanotettujen lasten varhaisissa vuorovaikutussuhteissa tapahtuneista häiriöistä. Kasvatuskäytäntöjä haluttiin kehittää terapeuttisempaan suuntaan. Sen edellytyksenä pidettiin työntekijän ja lapsen välistä vuorovaikutusta sekä terapeuttisuuden toteuttamista laitosarjessa.

Hoikkala (2020, 115) kuvaa 1990-lukua aikana, jolloin hänen tutkimassaan laitoksessa korostui lasten ja työntekijöiden välinen vuorovaikutus ja ymmärrys sen terapeuttisuudesta. Tästä huolimatta lasten ja työntekijöiden suhteet olivat ajoittain jännitteisiä, eikä kasvatuksessa voitu ohittaa rajoittamista, hoivaavaa ja kasvatuksellista vallankäyttöä. Tupakanpolton ja karkaamisten rinnalla uutena laitosarjessa ratkaistavana kysymyksenä olivat nuorten kännyköiden käyttö ja lisääntyneet huumeidenkäytön ongelmat. Hoikkala (2020, 113) luonnehtii kyseisen laitoksen arkea ajoittain ”hyvin turbulentiksi”. Tätä arjen turbulenssia pyrittiin laitoksessa hallitsemaan muun muassa vierihoido- ja eristämiskäytännöillä sekä huumeetesteihin. Huumeetestausta oli käytäntö, jolla aikaisempaa voimakkaammin puututtiin nuorten ruumiilliseen koskemattomuuteen. Vaikka rajoittamiskäytännöt ymmärrettiin ensi sijassa hoidollisiksi, nuorten käyttäytymisen rajoittaminen ei poistunut laitospäivästä.

2000–2020-luku: terapeuttisuutta korostava kasvatusta ja huoli erityisen vaativaa tukea tarvitsevista

Lastensuojelussa on 2000-luvulla tapahtunut merkittäviä muutoksia, jotka näkyvät myös lastensuojelulaitoksissa sekä niiden kasvatus- ja rajoittamiskäytännöissä. Valtakunnallinen kiinnostus lastensuojelun laitostyötä kohtaan on selvästi lisääntynyt 2020-luvulle tultaessa. Suomessa julkaistiin vuonna 2016 tutkimus (Hytönen ym. 2016), jossa kartoitettiin lastensuojelun sijaishuollon epäkohtia ja lasten kaltoinkohtelua vuosina 1937–1983. Raportti ja sen esille tuomat väärinkäytökset herättivät laajaa keskustelua ja olivat sysäyksenä laitospäiväntöjen kehittämishankkeille.

Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelmassa (LAPE 2016–2019) käsiteltiin laitospäiväntöjen kysymyksiä useissa eri työpajoissa yhdessä käytännön toimijoiden kanssa. Ohjelman puitteissa luotiin lastensuojelun laitospäiväntöjen mallinnus, joka korostaa kasvatuskäytäntöjen kehittämistä terapeuttisen orientaation pohjalta (Kallio-Timonen, Yliruka, Närhi 2017). Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelman yhteydessä luotiin myös sijaishuollon ohjauksen ja valvonnan mallinnus, jossa painottuu lapsikeskeinen ja lapsen oikeusperustainen toimintatapa (Hoikkala ym. 2017). Tämän lisäksi ohjelman aikana laadittiin sosiaali- ja terveysministeriön ja Suomen Kuntaliiton yhdessä julkaisemat lastensuojelun laatusuositukset, joihin sisältyy myös sijaishuollon laatusuositukset (Malja ym. 2019). Huomiotta ei ole myöskään jäänyt vaativan lastensuojelun laitostyön uudistaminen. Sosiaali- ja terveysministeriö asetti 14.3.2019 työryhmän uudistamaan lastensuojelulainsäädäntöä siten, että lastensuoje-

lun sijaishuollon sisältö ja rakenne vastaisivat paremmin vaativaa erityistä tukea tarvitsevien lasten tarpeisiin.

Merkittävää laitospedagogiikan kannalta on ollut myös lastensuojelulain uudistaminen. Vuoden 2007 lastensuojelulaissa on käytössä käsite ”rajoitustoimenpide”. Sen avulla pyrittiin aikaisempaa selvemmin tekemään ero kasvatuksellisten rajoitusten ja lapsen perusoikeuksiin puuttuvien rajoitusten välillä. Laissa määriteltiin myös aikaisempaa tarkemmin rajoitustoimenpiteiden toteuttamisen periaatteista, ehdoista ja kirjaamiskäytännöistä. Lainsäädäntöä täsmennettiin vielä vuoden 2020 alussa voimaan tullein säädöksin (ks. Tervon artikkeli tässä teoksessa).

Yhteenveto

Mitä sitten voisi tiivistettynä todeta laitospedagogiikasta lähihistorian tarkastelun perusteella? Kasvatus laitoksessa, kuten kasvatus yleensä, on vahvasti sidoksissa kulloisenkin ajan lapsikasvatukseen ja näkemyksiin kasvattajan tehtävästä. Lastensuojelulaitoksessa lapsikasvatuksessa korostuu se, mikä kunakin aikana ymmärretään lapsen ongelmalliseksi koetun käyttäytymisen syyksi. Ymmärrämmekö lapsen käyttäytymisen pahantapaisuudeksi, sopeutumattomuudeksi, varhaisen vuorovaikutuksen häiriöksi, psyykkiseksi ongelmaksi, neurologiseksi häiriöksi, päihderiippuvuudeksi vai oman toimintamme seuraukseksi? Lähihistoria kertoo siitä, miten merkittävästi ymmärrys käyttäytymisen syistä ohjaa käytännön kasvatusratkaisuja: painottuuko kasvatuskäytännössä esimerkiksi hyviin tapoihin ohjaaminen ja kurittaminen, nuorten keskinäisen ryhmädynamiikan hyödyntäminen ja yhdessä sovitut rangaistukset vai terapeutinen laitosarkea ja lainsäädännön määrittelemät lapsen oikeuksia korostavat rajoituskäytännöt? Vaikka nykyisyyttä on vaikea tarkastella, näyttäisi siltä, että ymmärrys lasten käyttäytymisen ongelmista painottuu entistä enemmän yksilöön ja hänen ongelmiansa diagnosointiin. Paul Willisin (1984) kaltaiset selitykset yhteiskuntaluokkien sekä nuorten opituista ja eriytyneistä arvoista, opituista erilaisista käyttäytymismalleista tuntuvat vieraille selitysmalleille 2020-luvun lastensuojelun laitostyössä.

Lähihistoriaa tarkastelemalla voi huomata, että laitospedagogiikasta on tullut osa lainsäädäntöä erityisesti rajoitustoimien osalta. Enää kasvatuksesta ja rajoittamisesta ei määritellä pelkästään sosiaalihuollon ohjauskirjein, kuntien ohjesäännöissä tai laitosten omissa toimintaohjeissa. Lapsen etu -käsitteen rinnalle on tullut oikeusperusteinen ajattelu, joka korostaa lapsen perusoikeuksia ja niiden loukkaamattomuutta.

Edelleen avoinna on kuitenkin kysymys, mitä on hyvä kasvatus lastensuojelulaitoksessa. Pelkästään rajoitustoimenpiteet ja niiden lakiin pohjautuva noudattaminen ei kerro hyvästä kasvatuksesta – se on välttämätön mutta ei vielä riittävä ehto hyvälle kasvatukselle laitoksessa.

TYÖNTEKIJÄN JA LAPSEN VÄLINEN SUHDE

Veli-Matti Värri (1997) kirjoittaa, että hyvän kasvatuksen yhtenä ehtona on dialoginen kasvatussuhde ja sen tunnistaminen, että ihmisinä olemme aina toinen toisillemme vieraita ja tätä vierautta meidän tulee toisissamme kunnioittaa. Suhteen merkitys korostuu myös sijaishuollossa. Vieraus on monella tavalla läsnä sijaishuollossa, lasten ja työntekijöiden välisissä suhteissa ja kasvatuksessa. Toisin kuin vanhemmilla, laitoksessa työskentelevillä ei ole ollut mahdollisuutta seurata sijoitettujen lasten ja nuorten kasvua varhaislapsuudesta asti. Lasten ja nuorten aikaisemmat kokemukset, omaksumat säännöt ja moraali sekä toimiviksi havaitut käyttäytymistavat ovat työntekijöille usein vieraita, samoin lapsen temperamentti. Myös sijoitetuille lapselle ja nuorelle ovat tulovaiheessa vieraita paikan säännöt, toimintatavat, muut lapset ja työntekijät. Siksi vierauden tunnistaminen, huomioiminen ja kunnioittaminen ovat laitoksessa toteutettavassa kasvatuksessa ensiarvoisen tärkeitä.

Tutkimusten (Skoog ym. 2015; Sinclair ym. 2005) mukaan sijaishuollon tavoitteiden toteutumisen kannalta merkityksellistä on lapsen ja työntekijöiden välinen suhde. Yksittäiset menetelmät tai ohjelmat eivät pelkästään takaa sijoitukselle asetettujen tavoitteiden toteutumista vaan ratkaisevaa on työntekijöiden suhde lapsiin. Suhteiden merkitystä korostavat myös sijoitettuina olevat ja olleet lapset sekä nuoret (Laakso 2019; Wood & Selwyn 2017). Monet lapsen hyvinvointia tukevat aiheet kulmineituvat siihen, millaiseksi lapsi ja nuori kokee suhteensa laitoksen työntekijöihin. Ovatko suhteet sellaisia, että lapsi voi kokea olevansa rakastettu? Voiko hän luottaa työntekijöihin? Saako hän työntekijöiltä tukea koulunkäyntiinsä? Mahdollistavatko työntekijät hänen osallisuutensa tavallisissa nuorten yhteisöissä? Toimivatko työntekijät niin, että lapsella on tunne siitä, että hän voi vaikuttaa omaa elämäänsä koskeviin päätöksiin? Varmistetaanko laitoksessa se, ettei lapsi tule hyväksikäytetyksi, kiusatuksi tai leimatuksi? Suhtautuvatko työntekijät lapseen niin, että hän saa vahvistusta sille, että elämä menee tulevaisuudessa parempaan suuntaan?

Luottamuksellisen suhteen rakentamista pidetään yhtenä kasvattajan tärkeimmistä tehtävistä sijaishuollossa. Luottamuksellisen suhteen rakentaminen ei välttämättä ole helppoa. Huostaanotetulla lapsella saattaa olla takanaan useita hylkäämisiä ja sijaishuoltoapaikan vaihdoksia. Siksi nuori saattaa vältellä suhteen rakentamista. (Laakso 2019a, 53–54.) Miten toimia silloin? Onko suhteeseen pakottaminen mahdollista?

Vastausta edelliseen kysymykseen voi lähteä tarkastelemaan Thom Garfat ja Leon Fulcherin (2012) tekemän jäsenyyksen pohjalta. He tekevät eron sen välillä, että nuorella on *suhteita* (having relationships) ja nuori on *suhteessa* (being in a relationship), jonka hän kokee itselleen merkitykselliseksi ja johon hän sitoutuu. (Vincent 2016.) Voidaan ajatella, että nuorella on olemassa suhde omaohjaajaan ja muihin laitoksen työntekijöihin sillä perusteella, että hänet on sijoitettu kyseiseen laitokseen ja työntekijöiltä odotetaan suhteen rakentamista nuoreen. Suhteiden olemassaolo ei kuitenkaan vielä takaa sitä, että nuori kokisi nämä suhteet itselleen merkityksellisiksi – ja olisi suhteessa.

Kysymystä suhteeseen pakottamisesta voi lähestyä myös Andrew Kendrick (2013, 77–78) tutkimuksen pohjalta. Hän tarkastelee monimuotoistuneita perhekäsityksiä ja muistuttaa, että perhe voi olla *annettu perhe* (given family) tai *valittu perhe* (chosen family). Tätä jaottelua laitospalvelukseen soveltaen institutionaalisen päätöksen eli sijoituspäätöksen seurauksena lapset ja työntekijät ovat ”pakotettuja” toimimaan yhdessä eli jonkinlaiseen suhteeseen toinen toistensa kanssa. He elävät sekä toimivat samassa laitoksessa ja joutuvat siten jonkinlaiseen kanssakäymiseen, suhteeseen keskenään. Lasta ei voida kuitenkaan pakottaa rakentamaan tai kokemaan suhdetta työntekijään läheiseksi. Henkilökohtaiseksi ja luottamukselliseksi koetun suhteen rakentuminen edellyttää lapselta jonkinlaista valintaa/suostumusta suhteeseen.

Värri (1997, 86) muistuttaa, että ”hyvä ja oikea eivät voi toteutua ilman ihmisten välistä luottamusta ja vastuuntuntoa. Luottamus ihmisten välillä ulottuu ihmissuhteitakin laajemmalle, koko olemista koskevaksi.” Kasvattajan olisi oltava luottamuksen arvoinen, jotta lapsi voisi kokea suhteessa vallitsevan luottamuksen ansiosta koko olemisen mielekkääksi ja luottamuksen arvoiseksi. Jos lapsen luottamusta on koeteltu useita kertoja, lapsi ei pelkäästään kyseenalaista suhteita aikuisiin vaan saattaa kyseenalaistaa koko oman olemassaolonsa merkityksen.

Luottamuksellisen suhteen rinnalla viime vuosina on aikaisempaa avoimemmin alettu puhua myös sijoitetun lapsen sijaishuollossa osakseen saamasta läheisyydestä ja rakkaudesta – rakkaudesta osana sijaishuollossa tehtävää työtä. Suomessa rakkauskeskustelun virittäjänä on ollut muun muassa rakkauden merkitys sijaishuollossa kokemusasiantuntijoiden esille ottamana sekä Pesäpuu ry:n juhluvuoden teemaksi nostama rakkaus. Rakkaus-teemaa on käsitelty myös sijaishuollon tutkimuksissa. Tästä esimerkkinä on Scottish Journal of Residential Child Care -lehti (2016, 15:3), jonka kaikki kyseisen numeron tutkimusartikkelit käsitelivät rakkausteemaa ammatillisessa työssä.

Rakkaus ei ole mikään helppo aihe sijaishuollossa ja ammatillisessa työssä. Konkreettisenä esimerkkinä tästä on kuvaus lastenkodin lukuhetkestä ja sen työntekijöissä synnyttämistä kysymyksistä ja pohdinnoista (Laakso 2009, 238). Työntekijä luki lapsille kertomusta syntymäpäivän vietosta. Syntymäpäiväsankari sai lahjaksi rakkauden. Tällöin yksi lapsi totesi työntekijälle, ettei hän ole koskaan saanut keneltäkään rakkautta. Vastatessaan lapselle työntekijä korosti sitä, miten paljon hän ja muut työntekijät välittävät lapsesta, mutta jo puhuessaan tiedosti, ettei välittäminen ole lapselle sama kuin rakkaus. Tästä seurasi pitkä ammatillisen suhteen rajoja ja ehtoja pohtiva prosessi laitoksen työntekijöiden keskuudessa. Voiko työntekijä sanoa rakastavansa lasta? Millainen lupaus se on lapselle, ja mihin työntekijä sanomisellaan sitoutuu?

Samoja kysymyksiä Jennifer Vincent (2016) tarkastelee tutkimuskatsauksessaan ja kysyy, mitä rakkaus (love) tarkoittaa ammatillisessa työssä. Hän korostaa, ettei rakkaus tarkoita pelkäästään tunnetta vaan se ilmenee ennen kaikkea teoissa ja käyttäytymisessä. Rakkaus konkretisoituu sijaishuollossa jokapäiväisissä arjen rutiineissa, ei niinkään siinä, *mitä* työntekijä tekee, vaan siinä, *miten* hän tekee ja toimii lasten kanssa. Tärkeää on myös se, että työntekijä tuo oman itsensä persoonana suhteeseen.

Rakkaus ei kuitenkaan yksin riitä, vaan työntekijällä on oltava vahva tietopohja lapsen kehityksestä ja siitä, mikä merkitys lapsen aikaisemmillä kokemuksilla on, ja kyky katsoa lapsen ongelmallisen käyttäytymisen taakse. Rakkaus sijaishuollossa tehtävän työn eettisenä sitoumuksena edellyttää jatkuvaa omien arvojen ja oman toiminnan reflektiivistä tarkastelua ja arviointia. (Vincent 2016.)

Timo Purjo (2011, 388) on tarkastellut kasvatustieteiden näkökulmasta väkivaltaisten nuorten kasvatusta vastuulliseen ihmisyyteen. Hän näkee rakkaudettomuuden yhdeksi keskeiseksi tekijäksi nuorten väkivaltaisessa käyttäytymisessä ja korostaa rakkauden merkitystä. Hän kirjoittaa seuraavasti: ”[Rakkaudessa on kyse] jostain syvästä inhimillisestä ilmiöstä, joka on niin arvo, tunne, asenne kuin toimintatapakin. Niin kokonaisvaltaista ilmiötä on mahdotonta kuvata lyhyesti. Ehkä voitaisiin puhua jonkinlaisesta kyvystä nähdä ja hyväksyä meissä kaikissa – niin itsessä kuin kaikissa toisissa – oleva herkkyyys, haavoittuvuus ja hauraus sekä vaikeus löytää hyvää tapaa olla olemassa ja elää tämä ainutkertainen elämämme mahdollisimman hyvin.”

Rakkaus-teeman esille ottaminen samassa yhteydessä, jossa käsitellään laitospasvatusta ja rajoitustoimenpiteitä, voi kuulostaa idealistiselta. Ainakin se herättää monia kysymyksiä. Onko rakkaudelle tilaa sijaishuollossa? Voiko rakkaudesta ylipäänsä puhua osana ammatillista työtä? Voisiko rajoitustoimenpiteen toteuttaminen olla osa rakkautta? Johtaisiko rakkausteeman esillä pitäminen sen pohtimiseen, *miten* kasvatusta ja rajoittamista eri yhteyksissä toteutetaan ja millaisia kasvatuksellisia seurauksia näistä käytännöistä on lapselle ja nuorella?

KASVATUKSELLINEN RAJOITTAMINEN JA RAJOITUSTOIMENPIDE

Lastensuojelulaitoksessa ei toimita pelkästään yhden lapsen vaan useiden lasten kanssa. Laitosta voi ajatella yhteisönä, jossa on opetettava ja noudatettava yhteiselämän sääntöjä ja tapoja. Työntekijöillä on paljon valtaa, kun he määrittelevät näitä kanssakäymisen sääntöjä. Täysin vapaasti työntekijät eivät voi laitoksen sääntöjä määritellä, sillä institutionaalisen tehtävän vuoksi laitosten toimintaa ja käytäntöjä määrittelevät useat eri tahot. Kasvatuksessa ei voi koskaan väistää kysymystä vallasta, mutta on hyvä muistaa, että valta sinänsä ei ole pahasta eikä vallan poissaolo välttämättä tarkoita vapautta. Kuten Mika Ojakangas (2001, 51–53) huomauttaa, vallan poissaolo voi vapauden sijaan johtaa vallattomuuteen. Oleellista on se, miten työntekijät käyttävät valtaa. He voivat käyttää valtaa tukemalla lapsen itsenäistymistä, suojemalla lasta päihteidenkäytöltä tai toisten lasten kiusaamiselta mutta myös lasta alistamalla ja nöyryyttämällä. Siksi ei olekaan yllättävää, että säännöistä ja rajoittamisesta keskustellaan lastensuojelulaitoksissa niin paljon. Laitoksen säännöistä ja käyttäytymisen rajoittamisesta puhuvat sekä lapset että työntekijät.

Lasten ja nuorten kertomuksissa tulee esille se, että laitoksen säännöt eroavat usein merkittävästi siitä, mihin lapsi on aikaisemmin tottunut. Lasten arjesta tulee laitoksessa aikaisempaa säädellympää. (Laakso 2016, 169.) Sääntöjä kaivataan ja niiltä odotetaan johdonmukaisuutta. Säännölliset ruokailu- ja nukkumaanmenoajat, suihkussa käymisen käytännöt sekä velvollisuudet huolehtia arkeen liittyvistä tehtävistä he-

rättävät helpotusta mutta myös hämmennystä ja vastustusta. Lapset ja nuoret kertovat sääntöjen olevan joissain laitoksissa turhan tiukkoja ja joustamattomia. Toisissa säännöistä joustetaan tapauskohtaisesti, ja lapset voivat vaikuttaa sääntöihin. Lapsille ja nuorille on tuttua myös työntekijöiden väliset erot ja se, miten joustavia työntekijät ovat sääntöjen noudattamisessa. Laitosten sääntöjen yhteydessä lapset ja nuoret puhuvat ”oudoista käytännöistä”. Ne ovat sääntöjä ja käytäntöjä, joiden merkitystä ei ymmärretä, joihin liittyy nöyryyttämistä ja joiden vuoksi laitoksesta myös karataan. Laitoksessa asuvat lapset ja nuoret eivät kritikoisi sinänsä sääntöjen olemassaoloa, mutta he ovat ehdottomia siinä, että sääntöjen ja niiden rikkomisesta seuraavien rangaistusten tulee olla perusteltuja ja oikeudenmukaisia. (Laakso 2016, 2019a, 2019b)

Lastenkotityön ulottuvuuksia tarkastelevassa tutkimuksessa (Laakso 2009) puhuttiin useissa yhteyksissä laitosten säännöistä ja rajoista. Työntekijöiden keskusteluissa oli erotettavissa useita painotuksia. Ensinnäkin puheessa rajoista korostui ymmärrys työntekijän tehtävästä opettaa lapselle oikean ja väärän eroa. Toiseksi sääntöjen tavoitteena ja työntekijän tehtävänä pidettiin lasten ohjaamista sosiaalisen kanssakäymisen tapoihin. Kolmanneksi rajojen asettamisen ymmärrettiin kuuluvan perustavanlaatuisesti aikuisen ja lapsen väliseen suhteeseen, aikuisen vastuuseen suojella lasta ja nuorta. Tämän lisäksi työntekijät puhuivat kaikkia työntekijöitä velvoittavasta sääntöjen ehdottomasta noudattamisesta. Kyseisen puheen voi johdonmukaisuutta korostavan ajattelun ohella tulkita työntekijöiden pyrkimykseksi helpottaa ja selkiyttää omaa työtä, kuten kokenut laitostyöntekijä puhetta tulkitsi (Laakso 2009, 157–158).

Työntekijöiden parissa keskustelua herättää kasvatuksellisen rajoittamisen, laitoksen sääntöjen ja rajoitustoimenpiteiden välinen eronteko. Tarkastelen tätä problematiikkaa esimerkin eli puhelimen käytön ja siihen liittyvien käytäntöjen avulla. Susanna Hoikkalan (2020) tutkimus osoittaa, että jo 1990-luvulla laitoksissa jouduttiin pohtimaan kännykän käyttöön liittyviä sääntöjä. Laitoksissa oli mietittävä, miten ehkäistään kännyköiden väärinkäyttö eli esimerkiksi soittaminen yöllä tai karkumatkoista sopiminen. Kännykän käyttöön liittyvät säännöt vaihtelivat eri laitosten välillä mutta myös lapsi- ja työntekijäkohtaisesti. Lastensuojelulaissa (LSL 1983) oli säädetty yhteydenpidon rajoittamisesta mutta ei sen tarkemmin kännykän käytöstä. (Hoikkala 2020, 118–120.)

Kännykät olivat 1990-luvulla toiminnoiltaan nykyisiä älypuhelimia yksinkertaisempia. Ne olivat lähinnä puhelimia, joilla oli mahdollista soittaa ja pitää yhteyttä. Nykyiset älypuhelimet ovat paljon muutakin kuin puhelimia. Niillä voi pelata, ottaa kuvia, tehdä videoita, tilata tavaroita, olla sosiaalisten medioiden avulla yhteyksissä muihinkin kuin heihin, joiden puhelinnumerot itsellä on. Kännykän käytön sääntely ei ole laitospäätöksessä tältä osin ainakaan helpottunut. Työntekijöiden institutionaalisen tehtävänä ja velvollisuutena on huolehtia sijoitettujen lasten ja nuorten kasvatuksesta, huolenpidosta ja hyvinvoinnista. Yhtenä kasvattajan tehtävänä voidaan pitää älypuhelimien käyttöön ohjaamista; milloin ja missä tilanteissa puhelimen esillä pitäminen, siihen puhuminen, sillä pelaaminen ja sosiaalisen median viestien katselu on suotavaa?

Puhelimella on monia merkityksiä lapsille ja nuorille, ja nämä merkitykset työntekijöiden tulisi tunnustaa. Puhelin voi olla nuorelle tärkeä turvallisuuden tunnetta lisäävä esine vieraassa paikassa (Laakso 2018, 115–116). Puhelin ja sosiaalisissa medioissa oleminen merkitsee monelle laitoksessa asuvalle nuorelle mukana olemista tavallisissa nuorten yhteisöissä ja on siksi heille tärkeä (Laakso 2018, 117). Nuori voi löytää puhelimen avulla keskustelualustoja, joissa hän voi käsitellä vertaisryhmässä omia kokemuksiaan. Älypuhelin on väline, jonka käyttöön liittyy myös negatiivisia puolia. Lasten ja nuorten keskinäinen kiusaaminen, päihteiden tilaaminen, karkumatkoista sopiminen sekä seksuaalisiin tekoihin houkuttelu ja häirintä ovat läsnä sosiaalisessa mediassa. Tämän vuoksi kasvattajina työntekijöiden velvollisuus on myös seurata ja tarvittaessa rajoittaa lasten ja nuorten puhelinten käyttöä.

Älypuhelin on lapsen ja nuoren henkilökohtaista omaisuutta ja edelleen myös yhteydenpidon väline. Puhelimen käyttöön liittyviä käytäntöjä ja sääntöjä määriteltäessä on tiedostettava kasvatuskäytäntöjen, laitoksen sääntöjen ja lastensuojelulain mukaisten rajoitustoimenpiteiden välinen ero. Mitä voidaan määritellä laitoksen kaikkia lapsia koskevaksi säännöksi, ja milloin on kyse rajoitustoimenpiteestä, johon voidaan tukeutua vain tietyin edellytyksin ja vain lapsen yksilöllisen edun mukaisesti? Laitoksen sääntönä esimerkiksi puhelimen ottaminen pois kaikilta lapsilta ja nuorilta viikoksi laitokseen tultaessa tai kaikkia koskeva velvollisuus antaa puhelin yön ajaksi toimistoon, ei ole mahdollista. Kyse on rajoitustoimenpiteestä, jota ei voida kohdistaa säännönmukaisesta kaikkiin lapsiin.

Puhelimen käyttö voi muodostua nuorelle riippuvuudeksi niin, että nuori eristäytyy ja vetäytyy omaan maailmaansa pelkkä puhelin seuranaan. Aikaisemmin aktiivisesta, harrastavasta ja sosiaalisesta nuoresta tulee passiivinen, yökauden netissä surffaileva ja koulussa väsynyt nuori. Puhelimen käytön voi kyseisessä tilanteessa tulkita niin, että se ehkäisee sijaishuollolle asetettujen tavoitteiden toteuttamista ja on haitaksi nuoren hyvinvoinnille. Miten toimia, jos keskustelut, neuvottelut ja kehotukset eivät tuo muutosta nuoren tilanteeseen? Voitaisiko puhelin ottaa määrääjäksi pois nuorelta kasvatuksellisena rajoittamisena, vai onko kyse rajoitustoimenpiteestä?

Hallituksen esityksessä (HE 237/2018 vp, 49) puhelimen poisottamisesta todetaan seuraavasti: ”Mikäli laitteiden käytöstä aiheutuu lapsen kasvulle tai kehitykselle haittaa esimerkiksi niin, että lapsen uni ja lepo häiriintyvät, eikä lapsi itse ymmärrä haittaa omalle kehitykselleen, voi lapsen hoidosta vastaava aikuinen ottaa lapselta tekniset laitteet haltuunsa esimerkiksi yöajaksi. Koulunkäynnin tai terapian ajaksi laitteet voidaan ottaa lapselta pois, mikäli niiden käyttö vaarantaa normaalin ikätasaisen kasvua ja kehitystä tukevan päiväaikaisen toiminnan. Mikäli laitteiden käytöstä ei aiheudu haittaa lapselle, ei ole tavanomaista kasvatuksellista perustetta myöskään puuttua niiden käyttöön tai takavarikoida laitteita varmuuden vuoksi, saati rangaisuutena. Mikäli esimerkiksi puhelin otetaan pois, on kuitenkin varmistettava, että tämä ei tosiasiallisesti rajoita lapsen yhteydenpitoa läheisiinsä.”

Älypuhelin ja sen käyttö ei välttämättä ole keskeisin kysymys, jota laitoksissa mietitään, mutta sen käyttöön liittyvien tilanteiden tarkastelu tekee näkyväksi kasvatuksellisen rajoittamisen ja lastensuojelulain määrittelemän rajoitustoimen välisen eron-

teon problemaattisuuden. Kasvatuksessa on aina kyse tulkinnasta, niin myös lasten ja nuorten rajoittamisessa. Värri (1997, 63, 101) huomauttaa, että kaikki tulkinnat perustuvat johonkin traditioon ja sen tarjoamaan tulkintakontekstiin. Kasvattajalla on jokin jo ennestään tuttu konteksti, josta käsin hän tekee tulkintoja. Myös lapsi ja nuori tekevät tulkintoja omasta tulkintakontekstistaan käsin. Kasvattaja ei voi etukäteen tietää, miten lapsi tai nuori ymmärtää kasvatukselliset keskustelut ja neuvot. Jokainen lapsi ja nuori ymmärtää ne omalla tavallaan, joko kasvattajan tarkoittamassa merkityksessä tai jotenkin toisin. Sen vuoksi laitosarjessa tarvitaan herkistymistä sekä avoinna olemista lasten ja nuorten kokemuksille säännöistä, rajoittamisesta ja rajoitustoimenpiteistä.

Kasvatukseen ja rajoittamiseen liittyvän tulkinnallisuuden näkökulmasta on hämmentävää hallituksen esitykseen (HE 237/2018 vp) lastensuojelulain muuttamisesta kirjattu maininta tavanomaisesta kasvatuksesta. Käsitettä ”tavanomainen kasvatusta” käytetään eron tekemiseen suhteessa rajoitustoimenpiteisiin. Mitä on tavanomainen kasvatusta? Mitä se on lastensuojelulaitoksessa, jota voidaan pitää erityisenä lapsen kasvuympäristönä? Tätä selkiytetään hallituksen esityksessä (HE 237/2018 vp, 48) seuraavasti: ”Tavanomaisen kasvatuksen rajoja voidaan verrata siihen, mikä on yleisesti yhteiskunnassa hyväksyttyä tavanomaista kasvatusta ja arvioida siihen nähden, mikä tukee lapsen yksilöllistä kasvua, kehitystä ja hyvinvointia. Tavanomainen kasvatusta on aikaan sidottu ja määritelmä elää lapsen kasvuun ja kehitykseen liittyvän tutkimustiedon myötä.” Tämä kirjaus tavanomaisesta kasvatuksesta tarjoaa vain vähän tukea lastensuojelulaitoksen työntekijälle käytännön kasvatustilanteissa. Työntekijän ratkaisutavaksi jää edelleen se, milloin puhelimen poistaottamisessa tai nuoren huoneeseen ohjaamisessa on kyse ”tavanomaisesta kasvatuksesta”, milloin rajoitustoimenpiteestä.

LOPUKSI

Lähihistorian tarkastelu osoittaa, että käsitys lasten ja nuorten laitokseen sijoittamisen syistä, laitospasvatuksen tavoitteista ja tarkoituksenmukaisista kasvatuskäytännöistä vaihtelee kunkin aikakauden vallitsevien aatteiden ja ihmiskäsityksen mukaisesti. Myös näkemykset rajoittamisen tarpeesta ja sallituista rajoituskäytännöistä vaihtelevat. Tukan poisleikkaaminen, ruuatta jättäminen ja ruumiillinen kurittaminen ovat käytäntöjä, joita emme enää salli käytettävien kasvatustehtävinä. On helppo arvioida menneisyyden laitospasvatuksen puutteita ja väärinkäytöksiä, mutta oman aikakauden ”totuuksien” taakse katsominen on jo vaativampaa. Mahdotonta se ei kuitenkaan ole, ja siksi on tärkeää yrittää tunnistaa ja reflektoida ajassamme vallitsevia laitospasvatuksen virtauksia.

Perustellusti voitaneen sanoa, että laitospasvatuksen kehittämisessä korostuu oikeusperustaisuus eli lapsen oikeuksien esillä pitäminen. Tuskin kukaan vastustaa lapsen oikeuksia ja niiden kunnioittamista. Oikeudet ovat ehdottomia, yleispäteviä ja niiden loukkaaminen juridisesti arvioitavissa. Laitosarjessa asiat voivat näyttäytyä toisin. Yleispäteviä, ehdottomia ja konkreettisia keinoja tai käytäntöjä, miten toimia, ei välttämättä ole. Tapahtumat ruokapöydässä, aamulla kouluun lähdeittäessä tai il-

lalla osaston sohvalle ovat arkisia mutta joskus myös jännitteisiä, ennakoimattomia ja kaoottisia tilanteita, joissa työntekijän on osattava toimia ja mahdollisesti tehtävä päätös rajoitustoimien tarpeesta. Työntekijän on toimittava tilannekohtaisesti. Veli-Matti Värri (1997, 84) kirjoittaa kasvatustyön tilannekohtaisuudesta seuraavasti: ”Etiikan perusta on kohtaamisessa. Ei ole olemassa yleispätevää etiikkaa, joka antaisi ikuisesti pätevät tulkintayhteydestä riippumattomat moraalinormit. Jokainen moraalinen päätös on riski, sillä oikealle ei ole mitään varmuutta. Vastuuta emme kuitenkaan voi välttää. Oikea ja totuus voi tulla ilmi ainoastaan konkreettisesti tilanteessa, jossa meidän on valittava ja tehtävä riskinalaisia moraalisia päätöksiä eletyn kokemuksemme perusteella.” Työntekijän toimien eettisyys selviää useimmiten vasta tehtyjen ratkaisujen jälkeen.

Lasten ja nuorten diagnosoinnin lisääntyminen on lisännyt ymmärrystä sijoitetuina olevien lasten käyttäytymisen syistä ja siitä, miten ongelmalliseksi koettuun käyttäytymiseen tulisi vastata. Se ei ole kuitenkaan poistanut jokaisen lapsen ja nuoren tarvetta tulla nähdyksi, ei pelkästään ongelmien ja diagnoosien kautta, vaan kokonaisuutena persoonana. Kasvattajan on oltava tietoinen jokaisen lapsen ja nuoren yksilöllisistä erityistarpeista, mutta se ei tarkoita, että kasvatuksen ja hoidon tulisi kohdistua pelkästään lapsen erityisominaisuuksiin. Yksilöllisten diagnoosien tarkastelun rinnalla myös lasten ja nuorten ajatus- ja elämämaailma sekä elämäkokemukset kaipaavat tulla kuulluiksi. Onko käymässä niin, että meidän on helpompi lähestyä laitoksessa asuvien lasten ja nuorten ongelmia mielenterveyden, päihteiden väärinkäytön ja neurologisten oireiden ongelmina kuin kohdata lapset ja nuoret ottamalla vastaan heidän kokemuksiaan ja purkauksiaan ohitetuksi tulemisesta, kiusaamisesta, turvattomuudesta ja vihasta tai useiden sijoitusten herättämästä arvottomuudesta ja toivottomuudesta?

Laitoskasvatukseen kytkeytyy rajoittamisen ohella toivon ylläpitäminen ja kysymys rakkaudesta. Onko sillä tilaa ja lupaa osana ammatillista työtä? Kokemusasiantuntija Onni Westlund (2017) kirjoittaa rakkauden tarpeesta ja siitä, miten monia lupia rakkauteen sijaishuollossa tarvitaan:

”Kaikki ihmiset tarvitsevat rakkautta, rakastetuksi tulemistä ja kohdetta omalle rakkaudelleen. Sijaishuollossa tarvitaan usein lupa rakastaa. Lupa biologiselta suvulta rakastaa sijaisvanhempia ja – sisaruksia; lupa itseltä rakastaa jonkun toisen lasta, joka saattaa jo vuoden päästä muuttaa pois; lupa työnantajalta rakastaa lastenkodin lapsia; lupa itseltä uskaltaa rakastaa taas, vaikka viimeksi sattuihin. Tarvitaan tukea rakastamiseen ja sen opetteluun. Tarvitaan rakkauden tekoja, joilla osoitetaan kiintymystä ja välittämistä. Tarvitaan enemmän rakkautta.”

LÄHTEET

- Eriksson, L. D. 1967 (toim.) Pakkoauttajat. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Eronen, T. & Laakso, R. 2016. Lastensuojelun laitoshoidon kasvatukselliset ja kuntouttavat orientaatiot ja niiden vaikuttavuus. Tutkimuskatsaus kansainvälisiin tutkimuksiin 2010–2016.
- Työpaperi 44. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Forsberg, H. 1998. Perheen ja lapsen tähden. Etnografia kahdesta lastensuojelun asiantuntijakulttuurista. Lastensuojelun Keskusliitto.
- Hallituksen esitys lastensuojelulain muuttamiseksi, HE 237/2018 vp. <https://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/2018/20180237>.
- Harrikari, T. 2008. Riskillä merkityt: Lapset ja nuoret huolen ja puuttumisen politiikassa. Nuorisotutkimusseura/Nuorisotutkimusverkosto, julkaisuja 87.
- Helavirta, S., Laakso, R. & Pösö, T. 2014. Huostaanoton kuva suomalaisen tutkimuksen valossa. Janus Vol 22 No 3, 288–298.
- Hoikkala, S. 2020. Historiallinen tapaustutkimus lastensuojelulaitoksen rajoittamis- ja kurinpitokäytännöistä 1950–2000. Heikki Waris-instituutin julkaisuja 4/2020.
- Hoikkala, S., Kojo, R., Tervo, J. & Aaltonen, T. 2017. Sijaishuollon ohjauksen ja valvonnan malli. Kohti lapsikeskeistä ja lapsenoikeusperustaista toimintatapaa. Työpaperi 19. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Hytönen, K.-M., Malinen, A., Salenius, P., Haikari, J., Markkola, P., Kuronen, M. & Koivisto, J. 2016. Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937–1983. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen raportteja ja muistioita 22. Helsinki: STM.
- Kendrick, A. 2013. Relations, relationships and relatedness: residential childcare and the family metaphor. Child and Family Social Work 18, 77–86.
- Kaipio, K. 1977. Antakaa meille mahdollisuus. Johdatus nuorten yhteisökasvatukseen. Jyväskylä:Gummerus.
- Laakso, R. 2019a. ”Ne näki musta” Huostassa olevien lasten hyvinvointi ja sijaishuoltoon liittyvät kokemukset. Raportti 1. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Laakso, R. 2019b. Lastensuojelun toistuvat sijoitukset ja monipaikkainen asuminen – sijoitettujen nuorten näkökulma. Yhteiskuntapolitiikka Vol 84 No 1, 4-15.
- Laakso, R. 2018. Esineet huostaan otettujen lasten muutoissa. Teoksessa H., Forsberg & A., Ritala-Koskinen (toim.) Monen kodin lapset. Helsinki: Gaudeamus, 103–127.
- Laakso, R. 2016. Huostaanotto ja muutokset lapsen elämässä. Teoksessa R., Enroos, T., Heino & T., Pösö (toim.) Huostaanotto. Lastensuojelunvaativin tehtävä. Tampere: Vastapaino, 157–187.
- Laakso, R. 2009. Arjen rutiinit ja yllätykset - etnografia lastenkotityöstä. Acta Universitatis Tamperensis 1444. Tampere: Tampere University Press.
- Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 190/2019.
- LSL lastensuojelulaki 417/2007.
- Laki lastensuojelulain muuttamisesta 542/2019.
- LSL lastensuojelulaki 1983.

- LAPE (2016–2019) Lapsi ja perhepalveluluiden muutosohjelma. Hallituksen kärkihanke.
- Malja, M., Puustinen-Korhonen A., Petrelius, P. & Eriksson, P. (2019) Lastensuojelun laatusuositus. Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön julkaisu 8. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/161862>.
- Ojakangas, M. 2001. Pietas. Kasvatuksen mahdollisuus. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Summa.
- Purjo, T. 2011. Väkivaltaisesta nuoruudesta vastuulliseen ihmisyyteen. Eksistentiaalifenomenologinen ihmiskäsitys elämäntaidollis-eettisen nuorisokasvatuksen perustana. Acta Universitatis Tamperensis 1565. Tampere: Tampere University Press.
- Saari, E. 1951. Pahantapaisuus yksilön sopeutumattomuuden oireena. Jyväskylän kasvatustieteiden tutkimuskeskuksen julkaisu 6.
- Sirén, P. 1967. Ei kotia ei koulua. Teoksessa Lars D. Eriksson (toim.) Pakkoauttajat. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Skoog, V., Khoo, E. & Nygren, L. 2015. Disconnection and Dislocation: Relationships and Belonging in Unstable Foster and Institutional Care. British Journal of Social Work Vol 45 No 6, 1888–1904.
- Sinclair, I., Wilson, K. & Gibbs, I. 2005. Foster placements: Why they succeed and why they fail. Philadelphia: Jessica Kingsley Publisher.
- Suoranta, J. 1999. Kasvatuksellisesti näkeväksi. Sivistyksellinen kasvatustutkimus tässä ajassa. TAJU, Tampere: Tampereen yliopiston julkaisu.
- Timonen-Kallio, E., Yliruka, L. & Närhi, P. 2017. Lastensuojelun terapeuttisen laitospalvelun mallinnus. Työpöytä 23. Helsinki: Terveystieteiden tutkimuskeskus.
- Tuovila, P. 2001. Eheänä elämään. Lastenkoti korjaavana kokemuksena. Suomen kasvatustieteiden tutkimuskeskus ja perheneuvontaliitto. Projektiraportti.
- Vehkalahti, K. 2004. Kissapäiviä ja koulunkäyntiä. 110 vuotta kasvatustyötä Vuorelan koulukodissa. Jyväskylä: Gummerus.
- Vincent, J. 2016. Perspectives on love as a component of professional practice. Scottish Journal of Residential Child Care 15(3).
- Värri, V.-M. 1997. Hyvä kasvatustieteiden tutkimuskeskus – kasvatustieteiden tutkimuskeskus. Tampere: Tampere University Press.
- Westlund, O. 2017. Rakkaus, unelmat ja turvallisuus. Yhdessä koettua. <https://yhdesakoettua.fi/2017/04/blogi-onni-westlund/>.
- Willis, P. 1984. Koulun penkiltä palkkatyöhön. Miten työväenluokan nuoret saavat työväenluokan työt? Tampere: Vastapaino.

Epilogi

Oppikirjan tekemisen aikaa leimasi lastensuojelulain jatkuva muutostila, joka kohdistui vahvasti rajoitustoimenpiteisiin. Monia säännösmuutoksia tuli voimaan vuosien 2019 ja 2020 aikana. Muutosten tavoitteena oli täsmentää ja selkiyttää rajoitustoimenpiteiden käyttöä ja ammatillisia menettelytapoja (StVM 42/2018). Oppikirjan painatuksen aikaan oli valmisteilla uusia muutoksia, jotka koskivat muun muassa vaativan sijaishuollon näkökulmia ja erityisen huolenpidon järjestämistä Lakiluonnoksessa oli ehdotuksia myös sijaishuollon ammattilaisten ammatillisen osaamisen vahvistamisesta. (HE luonnos lastensuojelulain muuttamisesta sekä siihen liittyviksi laeiksi 22.4.2021). Jatkuvat ja tiheään toistuvat oikeudellisen sääntelyn muutokset ja täsmennykset rajoitustoimenpiteisiin liittyen kertonevat siitä, kuinka erityisistä ja vaativista toimista on kyse niin ammatillisesti, oikeudellisesti kuin kokemuksellisesti tarkasteltuna. Sattumaa ei liene myöskään se, että sosiaali- ja terveydenhuollon valtakunnallisen valvonnan painopisteet ovat viime vuosina kohdentuneet sijaishuoltoon ja lasten oikeuksien toteutumiseen siellä (Sosiaali- ja terveydenhuollon valtakunnallinen valvontaohjelma 2019 ja 2020-2023).

Toinen oppikirjan tekemistä kehystävä ilmiö oli rajoitustoimenpiteistä käyty aktiivinen, kiivas ja kriittinen julkinen keskustelu. Se painottui rajoitustoimenpiteisiin liittyvien ongelmien ja epäkohtien huomioihin. Sen rinnalla niukemmin esillä olivat puheenvuorot rajoitustoimenpiteiden tarpeista sekä lasten, nuorten ja vanhempien kokemuksista. Myös ammattilaisten kokemukset rajoitustoimenpiteiden toteuttamisesta ja toteuttamisen haasteista jäivät marginaaliseksi julkisessa keskustelussa. Käyty keskustelu vahvisti entisestään oppikirjan moninäkökulmaisuuuden tarvetta.

Moninäkökulmaisuuuteen liittyy myös kirjan lähtökohtaymmärrys siitä, että rajoitustoimenpiteitä ei voi tarkastella yksitieteisesti eli yhden tieteenalan tai oppiaineen näkökulmista ja ymmärryksistä käsin (ks. esim. Kalliomaa-Puha, Pösö ja Toivonen 2019). Rajoitustoimenpiteet eivät palaudu yksinomaan juridis-hallinnollisiin näkökulmiin, vaan niitä kehystää ymmärrys lapsista ja lapsuudesta, lastensuojelun yhteiskunnallisesta tehtävästä sekä kasvatuksellisista käytännöistä. Ymmärrykset ovat ajassa ja paikassa muuttuvia. Lisäksi rajoitustoimenpiteiden toteuttamisessa on kyse myös aikuisten ja lasten vuorovaikutuksesta ja suhteesta sekä moniammatillisen tiedon ja näkökulmien yhteensovittamisesta. Siksi rajoitustoimenpiteiden ymmärtäminen vaatii monitieteistä tarkastelua. Kirjan voi sanoa edustavan tässä mielessä sosio-legaalista

otetta. Laura Kalliomaa-Puhan, Tarja Pösön ja Virve Toivosen (2019, 149) mukaan sosiolegaaliossa tutkimuksessa oikeus ei ole yksinomaan sääntöjä, vaan myös ja ennen kaikkea inhimillistä käyttäytymistä. Tämä näkökulma on kirjassa vahvasti läsnä.

Monitieteinen ymmärrys rajoitustoimenpiteistä virittää myös keskustelua siitä, mitä on kasvatns sijaishuollossa ja mitä sen tulisi olla. Arjen tilanteiden ja lasten tarpeiden haasteellisuus ja moninainen tulkinta edellyttää ammattilaisilta paitsi vahvaa rajoitustoimenpiteisiin liittyvää osaamista myös vankkaa ymmärrystä hyvistä kasvatuksellisista käytänteistä. Eron tekeminen sen suhteen, milloin on kyse kasvatuksesta, kasvatuksellisesta seuraamuksesta, rangaistuksesta tai rajoitustoimenpiteistä, ei aina ole itsestään selvää.

Sen lisäksi, että kirja edustaa monitieteistä ajattelua, kirjan tekstit edustavat myös hyvin erilaisia tekstityylejä. Osa teksteistä on vahvasti tutkimuksellisia näkökulmia tarjoavia, osa puolestaan kokemuksia esiin nostavia. Tämä tukee hyvin kirjan moniäänistä sanomaa.

Rajoitustoimenpiteiden ehtojen täyttyessä, sijaishuollon työntekijän velvollisuus on käyttää niitä. Se on osa julkiseen huoltoon (Helavirta 2016) liittyvää tehtävää. Laadukkaaseen sijaishuoltoon siten kuuluu, että rajoitustoimenpiteitä käytetään ja niitä käytetään silloin, kun ne ovat välttämättömiä. Välttämättömyys ei aina ole ennakoitavissa, vaan rajoitustoimenpiteisiin liittyy myös nopeasti ja tilanteissa syntyvä tarve. Tämä lisää niiden ammatillista vaatavuutta.

Kirja avaa muutaman nuoren ja äidin näkökulmia ja kokemuksia rajoitustoimenpiteistä, ja antaa siten vain vihjeitä niistä yleisemmin. Mutta rajoitustoimenpiteiden välttämättömyys tulee esille myös heidän kokemuksissaan. Kiinnostavaa on, että nuorten ja äitien kokemuksissa on monia samankaltaisuuksia. Rajoitustoimenpiteet on koettu tarpeellisina ja oikeina, vaikka niihin turvautuminen on saattanut tuntua sillä hetkellä pahalta. Kokemuksista välittyy myös luottamus ammattilaisten arviointiin niiden tarpeellisuudesta. Äitien kokemuksissa jopa siinä määrin, että niihin liittyviä kirjallisia päätöksiä ei nähty tarpeelliseksi lukea. Rajoitustoimenpiteiden käytämisestä sijaishuollossa piirtyy kokemuksellisesti siten toisenlainen kuva kuin julkisen keskustelun perusteella voisi olettaa. Julkisen keskustelun virittämä epäluottamus sijaishuollon ammatillista toimintaa kohtaan muuttuu kokemusten tarkastelun kautta luottamukseksi ja ymmärrykseksi lasten tarpeista ja rajoitustoimenpiteiden tarpeellisuudesta. Rajoitustoimenpiteiden käyttö kertoo siitä, että lapsesta välitetään – kuten kirjaan haastateltu äiti asiaa pohti.

LÄHTEET

- HE luonnos lastensuojelulain muuttamisesta sekä siihen liittyviksi laeiksi 2021
- Helavirta, S. 2016. Lapsen asioista vastaaminen huostaanoton jälkeen sosiaalityöntekijöiden kuvaamana. Teoksessa R. Enroos, T. Heino & T. Pösö (toim.) Huostaanotto. Lastensuojelun vaativin tehtävä. Tampere: Vastapaino, 188-223.
- Kalliomaa-Puha, L., Pösö, T. & Toivonen V. 2019. Huostaanoton purkua koskevat valitukset: oikeustieteen ja sosiaalityön tutkijan luentaa. Teoksessa T. Orjasniemi, M. Romakkaniemi & T-M. Tauro (toim.) Muuttuvat rajat ja vastuut – globaali ja lokaa-li sosiaalityössä. Helsinki: Talentia-lehti & Sosiaalityön tutkimuksen seura, 143-152.
- Sosiaali- ja terveydenhuollon valtakunnallinen valvontaohjelma 2019 ja 2020-2023
StVM 42/2018

Kirjoittajien esittely

NOORA AARNIO

YTM, erikoissosiaalityöntekijä, tutkija
Tampereen yliopisto

SARI HALTTUNEN

YTM, lehtori
Lapin ammattikorkeakoulu,
sosiaalialan koulutus

SUSANNA HELAVIRTA,

YTT, lehtori
Lapin ammattikorkeakoulu,
sosiaalialan koulutus

LAURA KALLIOMAA-PUHA

OTT, professori (sosiaalioikeus)
Tampereen yliopisto

RIITTA LAAKSO

YTT, tutkija (eläkkeellä)

TARJA PÖSÖ,

YTT, professori
Tampereen yliopisto,
yhteiskuntatieteellinen tiedekunta,
sosiaalityö

JAANA TERVO

YTM, OTK, erityisasiantuntija
THL

VIRVE TOIVONEN

*OTT, VT, hyvinvointioikeuden ja
lainsäädäntö tutkimuksen ma. professori*
Itä-Suomen yliopisto

MAIJU TOLONEN

Sosionomi AMK
Lapin ammattikorkeakoulu

MARITTA TÖRRÖNEN

VTT, professori
Helsingin yliopisto,
valtiotieteellinen tiedekunta,
sosiaalityö

Sijaishuollon rajoitustoimenpiteet ammatillisina käytäntöinä ja kokemuksina on oppikirja, joka keskittyy lastensuojelun sijaishuollon merkittävään ja ammatillisesti haastavaan aiheeseen eli rajoitustoimenpiteisiin. Teoksen kantavana ideana on rajoitustoimenpiteiden moninäkökulmainen tarkastelu. Kirja valottaa eri toimijoiden ja osallisten kokemuksia rajoitustoimenpiteistä ja niiden toteuttamiseen liittyvistä käytännöistä ja jännitteistä.

Teos on suunnattu ensi sijassa lastensuojelun sijaishuollossa toimiville, rajoitustoimenpiteiden tarvetta arvioiville ja niitä toteuttaville ammattilaisille eli lastensuojelulaitosten työntekijöille ja sosiaalityöntekijöille sekä sosiaalityön ja sosiaalialan opiskelijoille. Teoksen toivoisi puhuttelevan myös kaikkia lastensuojelusta kiinnostuneita ja lisäävän ymmärrystä lastensuojelun laitostyön arjesta ja rajoitustoimenpiteiden toteuttamiseen liittyvistä näkökulmista.

Kyseessä on artikkeliteos, jonka kirjoittajista monet ovat toimineet pitkään lastensuojelun kysymysten parissa tutkijoina, opettajina ja kehittäjinä. Osalla kirjoittajista on myös kokemusta sijaishuollon käytännön työstä.

LAPIN AMK⁷
Lapland University of Applied Sciences

www.lapinamk.fi

ISBN 978-952-316-403-1 (pdf)